चम्पूरामायणम् ।

विदर्भाधिपतिना

श्रीभोजनृपतिना

विरचितम् ।

बि, ए, उपाधिधारिणा

श्रीजीवानन्द विद्यासागर भट्टाचार्य्येण

संस्कृत्य प्रकाशितम् ।

कलिकाता नगरे

सरस्वती यन्त्रे

मुद्रितम् ।

इं १८७८ ।

প্রিণ্টর শ্রীক্ষেত্রমোহন মুখোপাধ্যায়।

अथ चम्पूरामायणम् ।

लक्ष्मीं तनोतु सुतरामितरानपेक्ष-
मङ्घ्रिद्वयं निगमशाखिशिखाप्रवालम् ।
हैरम्बमम्बुरुहडम्बरचौर्यनिघ्नं
विघ्नाद्रिभेदशतधारधुरन्धरं नः ॥ १ ॥

उच्चैर्गतिर्जगति सिध्यति धर्मतश्चेत्
तस्य प्रमा च वचनैः कृतकेतरैश्चेत् ।
तेषां प्रकाशनदशा च महीसुरैश्चे-
त्तानन्तरेण निपतेत् क्व नु मत्प्रणामः ॥ २ ॥

वाल्मीकिगीतरघुपुङ्गवकीर्तिलेशै-
स्तृप्तिं करोमि कथमप्यधुना बुधानाम् ।
गङ्गाजलैर्भुवि भगीरथयत्नलब्धैः
किं तर्पणं न विदधाति जनः पितॄणाम् ॥ ३ ॥

गद्यानुबन्धरसमिश्रितपद्यसूक्ति-
र्हृद्या हि वाद्यकलया कलितेव गीतिः ।
तस्माद्दधातु कविमार्गविदां सुखाय
चम्पूप्रबन्धरचनां रसना मदीया ॥ ४ ॥

वाचं निशम्य भगवानथ नारदस्य
प्राचेतसः प्रवचसां प्रथमः कवीनाम् ।
माध्यन्दिनाय नियमाय महर्षिसेव्यां
पुण्यामवाप तमसामसमां निम्नगाम् ॥ ५ ॥

तत्र कश्चन क्रौञ्चमिथुनादेकं पञ्चशरपरवशमपि

व्याधमानुषिक्तं निध्यायतः बहानुकम्पस्य भगवतो वाल्मीके-र्वदनारविन्दाच्छन्दोमयी काचिदेवं निःससार सरस्वती।

मा निषाद! प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः।
यत् क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम्॥ ६॥

तदनु समयोचितकृत्यं निर्वर्त्य स्वाश्रममुपगतवति सति भगवति वाल्मीकौ।

वाणी विलासमपरत्र कृतोपलम्भ-
मम्भोजभूरसहमान इवाविरासीत्।
आभाति यत् कृतिरनेकविधप्रपञ्च-
व्याजेन्द्रजालविधिसाधकपिञ्छिकेव॥ ७॥

ततः परमहर्षिणा महर्षिणा विधिवदभ्यर्चितः परमेष्ठी-मध्यमलोकेऽपि स्ववृत्तं प्रकाशयितुं किल भवन्तमेवोपदिष्ट-मानया भारत्या रामचरितं यथाश्रुतं व्याक्रियतामिति व्याहृत्यान्तरधात्।

अथ सरसिजयोनेराज्ञया रामवृत्तं
करबदरसमानं प्रेक्ष्य दृष्ट्या प्रतीच्या।
शुभमतनुत काव्यं स्वादु रामायणाख्यं
मधुमय भणितीनां मार्गदर्शी महर्षिः॥ ८॥

एनं प्रबन्धं प्रयोक्तुं लोके कः समर्थ इति चिन्तामुप-गतवति सति भगवति वाल्मीकौ।

उपागतौ मिलितपरस्परोपमौ
बहुश्रुतौ श्रुतिमधुरस्वरान्वितौ।
विचक्षणौ विविधनरेन्द्रलक्षणौ
कुशीलवौ कुशलवनामधारिणौ॥ ९॥

एतौ मुनिः परिगृह्य स्वकृतिं अपाठयत् । तौ पुनः कृतस्नातौ गायमानौ दृष्ट्वा रामः प्रहृष्टमनाः स्वभवनमानीय भ्रातृभिः सह निजचरितं गातुमन्वयुङ्क्त । ततश्च ।

छन्दोमयीनां निलयस्य वाचां मन्त्रिवसन्तौ मुनिसत्तमस्य ।
एतौ कुमारौ रघुवीरवृत्तं यथाक्रमङ्गातुमुपक्रमेताम् ॥ १० ॥

अस्ति प्रशस्ता जनलोचनानामानन्दसन्दायिषु कोसलेषु ।
आज्ञासमुत्सारितदानवानां राज्ञामयोध्येति पुरी रघूणाम् ॥ ११ ॥

तामावसद्दशरथः सुरवन्दितेन
संक्रन्दनेन विहितासनसंविभागः ।
वृन्दारकारिविजये सुरलोकलब्ध-
मन्दारमाल्यमधुवासितबाहुभूमिः ॥ १२ ॥

अथासावनपत्यतया दूयमानमानसे पुत्रार्थं क्रतुमश्वमेधं विधातुं मन्त्रिभिः सह मन्त्रयमाणे दशरथे सुमन्त्रः प्रहृष्टमना मद्धर्मरक्षदेशसङ्कतावग्रहनिग्रहशोण्डस्य विभाण्डकसूनोरवश्यमृष्यशृङ्गस्य प्रभावात् प्रभवो भविता कुमाराणामिति सनत्कुमारोक्तं पुरावृत्तमस्मै दशरथाय कथयामास । सोऽपि सुमन्त्रवचनाच्छान्ताधिः शान्ता कुटुम्बिनं सम्बन्धिनं मुनिमानीय वसिष्ठादिष्टमश्वमेधाध्वरं सरयूरोधसि विधाय तत्र पुत्रीयामिष्टिं विधिवत्कर्तुमारभत । तदनु हविराहरणाय धरण्यां कृतावतरणाः सर्वे गीर्वाणाः शक्रप्रमुखाश्चतुर्मुखाय दशमुखप्रतापानलशोषोपसंशोषणमावेद्य तेन सह शरणमिति शार्ङ्गधन्वानं मन्वानाः कृतनानाविधप्रस्तुतस्तुतयः क्षीराम्बुराशिमावेदुः ।

सन्तापघ्नं सकलजगतां शार्ङ्गपाणाभिरामं

लक्ष्मीविद्युल्लसितमतसीगुच्छसच्छायकायम् ।
वैकुण्ठाख्यं मुनिजनमनश्चातकानां शरण्यं
कारुण्यापं त्रिदशपरिषत्कालमेघं ददृशुः ॥ १३ ॥

क्षीराम्भोधेर्जठरमभितो देहभासां प्ररोहैः
कालोन्मीलत्कुवलयदलाद्वैतमापादयन्तम् ।
आतन्वानं भुजगशयने कामपि क्षौमगौरे
निद्रामुद्रां निखिलजगतीरक्षणे जागरूकाम् ॥ १४ ॥

प्रह्लादस्य व्यसनमभितं दैत्यवर्गस्य दर्पं
स्तम्भं वक्षस्थलमपि रिपोर्यौगपद्येन भेत्तुम् ।
बद्धश्रद्धं पुरुषवपुषा मिश्रिते विश्वदृष्टे
दंष्ट्रारोचिर्विशदभुवने रंहसा सिंहवेषे ॥ १५ ॥

नारायणाय नलिनायतलोचनाय
नामावशेषितमहाबलिवैभवाय ।
नानाचराचरविधायकजन्मदेश-
नाभीपुटाय पुरुषाय नमः परस्मै ॥ १६ ॥

इति प्रणम्योत्थितानेतान् स्तुतिरसमुखरितहरिन्मुखान् हरिहयप्रमुखानखिलानमरगणानरुणतामरसविलासचोरैर्लोचनमरीचिवीचिसञ्चारैरानन्दयन्नरविन्दलोचनः स्फुटमभाषत ।

अपि कुशलममर्त्याः ! स्वागतं साम्प्रतं वः
श्रमितदनुजदम्भा किं नु दम्भोलिकेलिः ।
अपि धिषणमनीषा निर्मिता नीतिमार्गा-
स्त्रिदशनगरयोगक्षेमकल्पे क्षमन्ते ॥ १७ ॥

एवं भगवतः कुशलानुयोगपुरःसरीमसृणतासारसरसां

सरस्वतीमाकर्ण्य सम्पूर्णमनोरथा सुमनसां संसत् पुंसे परस्मै विज्ञापयामास । देव ! कथमकुशलमाविर्भवेद्भवता कृतावलम्बानामस्माकम् । किन्तु ।

अस्ति प्रशस्तविभवैर्विबुधैरलङ्घ्या
लङ्केति नाम रजनीचरराजधानी ।
माणिक्यमन्दिरभुवां महसां प्ररोहै-
स्तेजस्त्रयाय दिनदीपदशां दिशन्ती ॥ १८ ॥

एनां पुराणनगरीं नगरीति सालां
सालाभिरामभुजनिर्जितयक्षराजः ।
हेलाभिभूतजगतां रजनीचराणां
राजा चिराद्भवति रावणनामधेयः ॥ १९ ॥

यद्बाहुराहुरसनायितशस्त्रधारा-
दिक्पालकीर्तिमयचन्द्रमसं ग्रसन्ते ।
तद्वैरिणां रणमुखे शरणप्रदायी
नैवास्ति कश्चिदमुमन्तकमन्तरेण ॥ २० ॥

अम्भोजसम्भवममुं बहुभिस्तपोभि-
राराधयन् वरमवाप परैर्दुरापम् ।
तस्मात्समस्तभुवनं निजशासनस्थ
वशीकरोति रजनीचरचक्रवर्ती ॥ २१ ॥

तेन वयं पराधीना इव भवामः । तथाहि । सोऽयं कदाचन क्रीडाधराधरमधिरुह्य सावरोधवधूजनचरणाभ्यां ततइतः सञ्चरेदागमिष्यत्यागत इत्यनाविष्कृता तपोभयेन भगवान् सहस्रभानुरपि सङ्कुचितभानुरेव तत्सानूनि नूनं समाश्रयते । एष मृगाङ्कोऽपि मृगयायासपरिश्रान्तिवि-

आस्ये ससंभ्रमं न मज्जनपरिवृते मज्जनस्पृहाभिमुखे नि-र्जितशतमुखे दशमुखे तपत्नविचित्रतरशातकुम्भस्तम्भाग्र-प्रत्यग्रप्रत्युप्तस्फटिकशिलाशालभञ्जिकापुञ्जकरतलकलितनि-लोपलमयकलशमुखादच्छाच्छामविच्छिन्नपाताम्बुधारां निज-कराभिमर्शादापादयन् तस्य प्रसादपिशुनानां शुनासीर-चिरकाङ्क्षितानां विंशतिलोचनानां क्षणमात्रं पात्रं भवति । तेन पुलस्त्यनन्दनेन संक्रन्दननन्दनवनात् स्वमन्दिरोद्यान-मानीतस्य मन्दारप्रमुखस्य वृन्दारकतरुवृन्दस्य वन्दीकृत-सुरसुन्दरीनयनेन्दीवरवृन्दात् तत्करारविन्दकनककलशाच्च मन्दोष्णं स्यन्दमानैरम्बुभिर्जम्बालितालवालस्य पचेलि-मानामपि कुसुमानां पतनभयमाशङ्कमानाः पवमानाः सततं परिस्पन्दितुमपि प्रभवो न भवन्ति । एतेऽपि पावका रूढिशङ्कां हुतवहाख्यां वहन्तस्तद्गृहे गार्हपत्यपुरः-सराः पौरोगवीं धुरं दधति । किं बहुना । स एष मान-वादवमान आगमिष्यतीत्यमन्दानस्तदितरैरवध्यत्वं चतुरा-ननवराल्लब्ध्वा समुद्धतः सम्प्रति सम्प्रहारसमाक्रान्तदिगन्त-दन्तावलदन्तकुन्तव्रणकिणाङ्कपुटितवक्षःस्थलस्थलकमलिनीं वनवारण इव रावणस्त्रिलोकीमभिभवन् भवदीयानित्य-स्मान् न जातु किञ्चिदपि जानातीति । अथ भगवानाकर्ण्य गीर्वाणगणवाणीम् ।

इन्द्रनीलाचलोदग्रचन्द्रिकाधवलस्मितः ।
वाचमूचे सुधाधारामधुरां मधुसूदनः ॥ २२ ॥

भवतामपराधविधायिनस्तस्य यातुधानस्य निधनमधु-नैव विधातुं शक्यम् । किन्तु सरसिजासनशासनमप्यमोघी-

कुर्वन्नुर्व्वीतले पुत्त्रीयतः सुत्रामामित्त्रस्य दशरथस्य मनोरथमपि पूरयितुमाहृतमानुषवेषः सन् अहमेव तं भविष्यामीत्युक्त्वान्तरधात् । ततः सा परिषदनिमिषाणामुन्मिषितहर्षाणां हृषीकेशादेशात् प्रशमितदुर्दशानि निर्दशाननानि चतुर्दशभुवनानि बुद्धा दुग्धसागराचिरगात् । ततस्तानमरान् प्राह स पितामहः । भवन्तस्तावदवतरिष्यतो लक्ष्मीसहायस्य साहाय्यार्थमप्सरःप्रभृतिषु युवतिषु वानरभल्लगोपुच्छवेषभृतः प्रथितप्रभावाः प्रजाः प्रजनयेयुरिति । पुरा खलु मम जृम्भारम्भे सम्भूतो जाम्बवानिति । ततस्ते गीर्वाणास्तथा कुर्वन् । अथ वैतानाद्वैश्वानरान् नरः प्राजापत्यः सहेमपात्रः कश्चिदुत्थाय दशरथाय पुत्त्रीयते पायसममृतप्रायं प्रायच्छत् । ततः ।

कौसल्यायै प्रथममदिशद् भूपतिः पायसार्द्धं
प्रादादर्द्धं प्रणयमधुरं केकयेन्द्रस्य पुत्त्र्यै ।
एते देव्यौ तरलमनसः पत्युरालोच्य भावं
स्वार्द्धांशाभ्यां स्वयमकुरुतां पूर्णकामां सुमित्राम् ॥२३॥

अवभृथेऽवसिते सरयूतटादथ यथायथमुच्चलिते जने ।
दशरथः परिपूर्णमनोरथः पुरमगात् पुरुहूतपुरोपमाम् ॥२४॥
अपाटवात् केवलमङ्गकानां मनोज्ञकान्तेर्महिषीजनस्य ।
शनैः शनैः प्रोषितभूषणानि चकाशिरे दौहृदलक्षणानि ॥२५॥
मन्दमन्दमपयाद्वलित्रयी गाधताविषयनाभिगह्वरा ।
कोसलेन्द्रदुहितुः शनैरभूच्चाध्यशश्चिरपि दृष्टिगोचरा ॥ २६ ॥

न्यग्रोधपत्त्रसमतां क्रमशः प्रयाता-
मङ्गीचकार पुनरप्युदरं कृशाङ्ग्याः ।

जीवातवेद्यमसृखीरगपीड़ितानां
गर्भच्छलेन वसता परमेण पुंसा ॥ २७ ॥

अपि च ।

मध्यं तनुत्वादविभाव्यमानमाकाशमासीदसितायताक्ष्याः ।
गर्भोदये विष्णुपदापदेशात् कार्श्यं विहायापि विहाय एव॥२८॥

उच्चस्थे ग्रहपञ्चके सुरगुरौ सेन्दौ नवम्यां तिथौ
लग्ने कर्कटके पुनर्वसुयुते मेषं गते पूषणि ।
निर्दग्धुं निखिलाः पलाशसमिधो मेध्यादयोध्यारणे-
राविर्भूतमभूतपूर्वमभवद्यत् किञ्चिदेकं महः ॥२९॥

अपिच । अथ रामाभिधानेन कवेः सुरभयन् गिरः ।
अलं चकार कारुण्याद्रघूणामन्वयं हरिः ॥ ३० ॥
तमेवमन्वजायन्त त्रयस्त्रेताग्नितेजसः ।
अग्रजन्तेऽनुकुर्वन्तस्तैस्तैर्लोकोत्तरैर्गुणैः ॥ ३१ ॥
भरतस्तेषु कैकेय्यास्तनयो विनयोज्ज्वलः ।
अन्यौ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्रायां सतीदयौ ॥ ३२ ॥
इति वव्रधिरे वीराः प्रजाक्षेमाय दीक्षिताः ।
लोकानन्दा मुकुन्दस्य चत्वार इव बाहवः ॥ ३३ ॥

अथ कदाचिदपरिमेयमायाभयानकयुद्धसमुद्धतदैत्यबलावस्कन्दकान्दिशीकवृन्दारकानीकप्रतिपाद्यमानमहारथः पङ्क्तिरथसपर्य्याजातामामाश्चर्य्याणामायतनं त्रिशङ्कुयाजिनं भगवन्तं पद्यप्रबन्धमिव दर्शितसर्गभेदं प्राकृतव्याकरणमिव प्रकटितवर्णव्यत्यासं बुधमिव सोमसुतं कुशिकसुतमद्राक्षीत् । तदनु यथाविधि परिगृहीतसपर्य्येण मर्य्यादातीतमहिम्ना गाधेतरहृदयेन गाधिनन्दनेन सत्र-

परित्राणार्थमित्थमभ्यर्थितः पार्थिवोऽभूत्। राजन्! तव कुमारेण विनयाभिरामेण रामेण प्रवासनमित्रेण सौमित्रिमात्रपरिजनेन क्रियमाणक्रतुरक्षो रक्षोदुरितमुक्तोद्धृतावभृथो भवितुमभिलषामीति। एवंविधमाकर्ण्य कर्णपरुषं महर्षिभाषितं अतिमात्रपुत्रवात्सल्यात् कौशल्याजानिः सशल्यान्तःकरणोऽभूत्। ततस्तस्मिन् बहुप्रकारैरपरिहार्य्यनिश्चये भगवति विश्वामित्रे दशरथस्थपनकुलहितेन पुरोहितेनैवमभिहितोऽभूत्।

पर्याप्तकामाय भवानमुष्मै कुर्यात् सपर्यां कुशिकात्मजाय।
निर्यातुधानां वसुधां विधातुं निर्यातु रामः सह लक्ष्मणेन ॥२४॥

एवं वशिष्ठेन प्रतिष्ठापितधृतिर्दशरथः सुतप्रदानेन कुशिकसुतमनोरथमेव पूरयामास।

योगेन लभ्यो यः पुंसां संसारापेतचेतसाम्।
नियोगेन पितुः सोऽयं रामः कौशिकमन्वगात् ॥२५॥
तत्र सत्रं परित्रातुं विश्वामित्रो महामुनिः।
सौमित्रिसहितं रामं नयन्नयमवोचत ॥ २६ ॥
बलेन तपसा लब्धे बलेत्यतिबलेति च।
विद्येते मयि काकुत्स्थ! विद्ये ते वितरामि ते ॥२७॥

ततः परिगृहीतविद्यस्य दाशरथेः प्रदेशमेकं प्रदर्श्य भगवानित्थमकथयत्।

अस्मिन् पुरा पुरभिदः परमेश्वरस्य
फालाक्षरानलनयनज्वलने मनोभूः।
सद्यः प्रपद्य शलभत्वमसुत्यजाङ्गं
तस्मादमुं जनपदं विदुरङ्गसंज्ञम् ॥ २८ ॥

तदनु मानससरःप्रसूतां सरयूमतिक्रम्य वृत्रवधप्रहृष्टहृद-
श्रवःपङ्कक्षालनलब्धमलदकरूषकनाम्नोर्जनपदयोः शोभि-
तकृतपदयोर्दाशरथ्योः पुनरप्येवमब्रवीत् ।

यक्षः सुकेतुर्द्रुहिणप्रसादाल्लेभे सुतां कामपि ताटकाख्याम् ।
सुन्दः किलैनां परिणीय तस्यां मारीचमोचं जनयाम्बभूव ॥३९॥

एकदा तु सुन्दे निहते मारीचः कुम्भसम्भवमुनिमभिभूय तस्य शापादवाप कौणपतां ताटकाप्यासीत् पुरुषादिनी । सेयमाजन्मसिद्धसिन्धुरसहस्रप्राणा जनपदविपदं विदधाना व्यापादनीया त्वयेति । किञ्च । वैरोचनीं मन्थरां वसुन्धरापराधधुरन्धरां पुरन्दरेण निहतां जनार्द्दनकृतादेनाश्च भार्गवजननीं प्रदर्श्य दाशरथेरमन्दां सुन्दवधूवधविचिकित्सामुत्सादयामास ।

शास्त्रतः श्रुतवत्त्वे न तेन सुन्दप्रियावधः ।
तमेवान्वददस्य चापः शिञ्जारवच्छलात् ॥ ४० ॥

तत्काले पिशिताशनाशपिशुना सन्ध्येव काचिन्मुने-
रध्वानं तरसा रुरोध रुधिरश्चोतारुणा दारुणा ।
स्वाधीने शमने पुरीं विदधती मर्त्यैः स्वकृत्यात्ययात्
उत्किङ्करसङ्कटमहाशृङ्गाटका ताटका ॥ ४१ ॥

यथा दाशरथेः कर्णमविशत्ताटकागुणः ।
तथा धनुर्गुणस्तूर्णमविशत्तज्जिघांसया ॥ ४२ ॥

ततो भाविनि संग्रामे बद्धस्पर्धस्य ताटका ।
स्वप्राणै रामबाणस्य वीरपानमकल्पयत् ॥ ४३ ॥

मुनिः कृशाश्वोपज्ञानि ताटकामाथिने ददौ ।
शस्त्राणि जृम्भकादीनि जम्भशासनशासनात् ॥४४॥

तत्र कश्चन विरिञ्चिलोकप्रत्यादेशं प्रदेशमेकं प्रदर्श्या-वोचदुपचीयमानपरमहर्षो महर्षिः ।

प्रतिदिनमवदातैर्ब्रह्मभिर्ब्रह्मनिष्ठैः
प्रशमितभवखेदैः सादरं सेव्यमानः ।
बलिनियमनहेतोर्वामनः काननेऽस्मिन्
बलिनियमपरः सन् ब्रह्मचारी चचार ॥४५॥

अपि च

अपहृतविबुधार्तेर्वामनव्याजमूर्ते-
रखिलभुवनभिक्षोराश्रमानोकहानाम् ।
ततिरियमतिनीला व्याप्तदिग्व्योमसीमा
स्वयमपि परिमातुं लोकमभ्युद्यतेव ॥ ४६ ॥

इति विविधरसाभिः कौशिकव्याहृताभिः
श्रुतिपथमधुराभिः पावनीभिः कथाभिः ।
गलितगहनकृच्छ्रं गच्छतोर्दाशरथ्योः
समकुचदिव सद्यस्तादृशं मार्गदैर्घ्यम् ॥ ४७ ॥

ततः सिद्धाश्रमं प्रविश्य विश्वामित्रः सत्रमारभत । तद-नन्तरमन्तरीक्षान्तरालादापतन्तमन्तकानीकभयानकं पला-शगणमवलोक्य पलायमानाः करतलगलितपलाशसमित्-कुशाः कुशिकनन्दनान्तेवासिनः ससंभ्रममभिलषिता-हवाय राघवाय न्यवेदयन् ॥

इत्याद्यैः शिखराणि तानि पविताः चित्वा हसित्वा क्रुधा
ज्ञात्वा हस्तविघट्टनं तत इतः स्थित्वा नटित्वा मुहुः ।
सित्वा व्यामकलाकलाकलनया बद्ध्वा कचान् खेचरान्
दृग्भ्यामेः सहसा हसा निशिचरा वल्गन्ति रन्ध्रं दिवः ॥४८॥

तत्र

संज्ञान्तवर्णान्तरगाधिसूनोः
सम्पर्कपुण्यादिव रामभद्रः ।
स्थानक्रमात् पिप्पलदण्डयोग्यः
पलाशदण्डाहृतपाणिरासीत् ॥ ४९ ॥

मारीचनीचमतिराहवमाचरिष्य-
न्निन्नः क्षणेन रघुनायकसायकेन ।
मध्ये पयोनिधिभयेन निमग्नमूर्त्ति-
र्वेषं पुपोष जलमानुषनिर्विशेषम् ॥ ५० ॥

सुबाहुराहवोऽभ्यस्तः क्षणः काकुत्स्थपत्रिणा ।
मनोनामनभिप्रेतः प्रेतनाथातिथीकृतः ॥ ५१ ॥

वंशस्पृशा हृदयहारिफलान्वितेन
रामेरितेन रघुनायकसायकेन ।
स्नेहान्वितेन निरगादनुरागिणीव
प्राणावली हृदयतः पिशिताशनानाम् ॥ ५२ ॥

अथ निशिचरघातात्क्षान्तवैतानविघ्नो
मुनिरवभृथकृत्यं विश्वकृत्यं समाप्य ।
अमनुत जयलक्ष्म्या रामभाजो समेतं
यजनजनितमूर्त्यायोऽनुमध्याजलक्ष्म्या ॥ ५३ ॥

अथ मिथिलां प्रति प्रस्थितो विश्वामित्रः काकुत्स्थयो-रित्थमकथयत् । पुरा खलु कुशेशयासनजन्मा कुशिकाभि-धानो राजर्षिः कुशनाभकुशाम्बप्रमुखैश्चतुर्भिः कौशाम्बी महोदयधर्मारण्यगिरिव्रजाख्यानां पुरीणां कर्तृभिः पुत्रै-रभव । कुशनाभस्तु कन्याशतं घृताच्यामजनयत् । कन्या-

स्ताः समृद्धयौवनाः कामयमानः पवमानः प्रत्याख्यानात् प्रत्यापन्नमन्युरात्मानमवयवैर्व्यनार्जवमतनुत । अथ विदित-वृत्तान्तेन कुशनाभेन तेन क्षमामेव प्रतिक्रियां मन्वानेन चूलिसूनवे सोमदत्ताय राज्ञे ब्रह्मदत्ताय प्रदत्ताः स्ताः प्रकृतिस्थाः बभूवुः । पुनरपि कुशनाभस्तु पुत्रीयन् पितृ-प्रसादादगाधवत्सलात् गाधिसंज्ञानत्मातपादानुदपादयत् । इत्थं दाशरथिः कौशिकोत्पत्तिकथानिशमनेन निशाया-मायामिनीमनुभूय बन्धूकस्तबकबन्धुरेण सन्ध्यारागेण प्राचीमुखे शोणीकृते शोणाभिधानं दधाने नदे प्रवर्त्तित-प्रत्यूषः कृत्यः कृतनियमेन मुनिना सह गङ्गामुपतिष्ठमा-नेन पथा प्रातिष्ठत ।

आजानपावनश्रीरां हर्षानन्दविधायिनीम् ।
श्रुतिप्रणयिनीं सोऽयमापगामापगामिव ॥ ५४ ॥

अथ भागीरथीकथां श्रोतुकामाय रामाय भगवानित्य-मभाषत ।

पुरा तु मेनका नाम सुमेरोरभवत् सुता ।
गृहमेधी तयैवासीच्चक्रवर्त्ती धराभृताम् ॥ ५५ ॥
कन्याद्वयममुष्याश्चादिका मन्दाकिनी तयोः ।
अन्या भगवती साक्षाच्चन्द्रचूडकुटुम्बिनी ॥ ५६ ॥
तां नदीं विबुधा लब्ध्वा नाकलोकमनीनयन् ।
तपस्यन्तीं गिरिर्गौरीं देवाय भवते ददौ ॥ ५७ ॥
शिवयोर्युञ्जतो वीर्यं भुक्त्वा धात्रा समर्पितम् ।
पावकः प्रतिजग्राह देवैरनुमोदितः ॥ ५८ ॥
अनपत्यामनस्कान्तां भर्तृभार्यां च मेदिनीम् ।

अकरोदम्बिकाकोपः पुत्रालाभसमुद्भवः ॥ ५९ ॥
अथ सेनान्यमिच्छद्भिरुक्तः सप्तर्षिभिः सुरैः।
वह्निरक्षाय जाह्नव्यां न्यषिञ्चद्वीर्यमैश्वरम् ॥ ६० ॥
सापि सप्तार्चिषा क्षिप्तं तेजस्तत्सोढुमक्षमा।
हिमवत्प्रान्तकान्तारे शान्ताशरवणे जहौ ॥ ६१ ॥
तत्राभूत् कृत्तिका प्रीत्यै पीताकृष्टमुखाम्बुजम्।
तारकध्वान्तविध्वंसि सद्यः षाण्मातुरं महः ॥ ६२ ॥
त्रैविध्यं श्रूयतां वत्स ! चरितस्त्रिदिवौकसाम्।
यथोक्तं हव्य मन्त्रस्था देवताया इवाध्वरे ॥ ६३ ॥
पुरीमयोध्यामध्यास्त सावित्रः सगरो नृपः।
केशिनी सुमतिभ्यां च लक्षित प्रथमाश्रमः ॥ ६४ ॥
सपुत्रीयन्सपत्नीकस्तपस्तेपे हिमालये।
भृगुः प्रीतमनास्तस्मै ददौ दायादसम्पदम् ॥ ६५ ॥
असमञ्जसुतं लेभे वैदर्भी केशिनी तयोः।
षष्टिं पुत्र सहस्राणां सुमतिश्च यशोयशी ॥ ६६ ॥
असमञ्जसचारित्रमसमञ्जमपास्य सः।
आरब्धहयमेधः सन्नमुञ्चत तुरङ्गमम् ॥ ६७ ॥
क्रव्यादवपुषा सोऽगमहारि हरिणा हयः।
ततस्तमष्टमन्विष्टुं सौमतेयाः प्रतस्थिरे ॥ ६८ ॥
सर्वे सपर्वतामुर्वीं खनतः सगरात्मजाः।
चक्रुर्भर्भरितध्वान्तं नागलोकं नखांशुभिः ॥ ६९ ॥
तपते तपसान्दीप्ते तमस्तोयप्रमाथिनि।
कापिले ज्वलने वीरा लेभिरे शलभोपमाम् ॥ ७० ॥
असमञ्जसुतं पौत्रमंशुमन्तमथाब्रवीत्।

सप्तिं हृत्वा समाधत्तां सप्ततन्तुं भवानिति ॥ ७१ ॥
सोऽपि गत्वा बिलं तत्र दृष्ट्वा भस्मीकृतान् पितॄन् ।
सास्रुस्तेभ्यो जलं दित्सुश्चिरान्निन्ये तुरङ्गमम् ॥ ७२ ॥
मातुलो गरुडस्तेषामेनं तत्रैवमब्रवीत् ।
गङ्गामिहानयायुष्मन्नेषामेषा गतिः परा ॥ ७३ ॥
ततस्तनयवृत्तान्तं श्रुत्वा लब्धतुरङ्गमः ।
समाप्य सगरः सत्रं पुत्रशोकाद्दिवं गतः ॥ ७४ ॥
अथांशुमानयं राज्यं चिराय परिपालयन् ।
दिलीपे न्यस्तभूभारस्तपस्तेपे हिमालये ॥ ७५ ॥
दिलीपेऽपि दिवं याते श्रुत्वा वृत्तं भगीरथः ।
पितॄन् विधातुं सुगतीन् विदधे मतिमान्मतिम् ॥ ७६ ॥
अमर्त्यसरितं कर्तुं मेने मर्त्यतरङ्गिणीम् ।
ततो गोकर्णमासाद्य तपस्यति भगीरथे ॥ ७७ ॥
दिवो देवापगां वोढुमन्वमंस्त दयानिधिः ।
अथ वीचीचयच्छन्नदिगन्तगगनान्तरा ॥ ७८ ॥
शशाङ्कशङ्कसम्भिन्नतारामौक्तिकदन्तुरा ।
तरङ्गाकृष्टमार्तण्डतुरङ्गाया सिताकणा ॥ ७९ ॥
फेनच्छन्नाभ्रमातङ्ग मार्गणाव्यग्रवासवा ।
आविःशाखिशिखोन्नेयनन्दनद्रुमकर्षणा ॥ ८० ॥
एकोदका नभोमार्गे दिङ्मूढदिवसेश्वरा ।
आवर्तगर्तसंभ्रान्तविमानप्लवविप्लवा ॥ ८१ ॥
नीलजीमूतशैवालक्षतलेखाहरित्तटा ।
अवलेपभराक्रान्ता सुरलोकतरङ्गिणी ॥ ८२ ॥
पपात पार्वतीकान्तजटामण्डलगह्वरे ।

अलक्ष्यनिर्गमा शम्भोः कपर्दादमरापगा ॥ ८३ ॥
दधौ दूर्वाशिखालग्नतुषारकणिकोपमाम्।
अदृष्ट्वा तान् नदीं तत्र तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ ८४ ॥
भगीरथो विधेः क्रौर्य्यात् परिक्षीणमनोरथः।
गङ्गा समाकृतिर्जाता न्यपतद्धरमूर्द्धतः ॥ ८५ ॥
तेन स्तुत्या प्रसन्नेन त्रिधा बिन्दुसरस्यपि।
तासु प्राचीं गतास्तिस्रस्तिस्रः प्राचेतसोऽन्दिशम् ॥८६॥
अन्या पितृक्रियायुक्ता भगीरथरथानुगा।
सैषा भागीरथी जह्नोः सत्रेष्वं समाहृणोत् ॥ ८७ ॥
तां स पीत्वा ततः श्रान्तो जह्नौ श्रोत्रेण वर्त्मना।
तया तटिन्या जाह्नव्या प्रापय्य त्रिदिवं पितॄन् ॥८८॥
भगीरथः पुरं प्राप परिपूर्णमनोरथः ॥ ८९ ॥

अथ दाशरथिराकर्णितभागीरथीकथस्तां सरितं विलङ्घ्य विशालां पुरीं विलोकयन् कस्येयमिति गाधिनन्दनमपृच्छत्। सोऽप्येवमवोचत्। पुरा खलु सुरासुराणां सुधानिमित्तं मिथोविरोधे प्रवृत्ते मायां विश्वमोहिनीं विश्वरूपः प्रदर्श्य दैतेय निधनं शतधारपाणिना कारयामास। तेषां तु जननीदितिरतिविन्नमभ्युपेतमन्युः शतमन्युशासनं कमपि पुत्रं लब्धुकामा पत्युर्मरीचेर्वचनात् कुशप्लवने सुचिरं तपश्चचार। तां कैतवेन शुश्रूषमाणः शक्रः शतधारपाणिः पादकलितकेशकलापामापन्नं निद्रामपवित्रेति निर्वर्ण्यावगाहिततदीयजठरः सप्तधा गर्भं निर्भिद्य निर्जगाम। दितिरपि विदिततनयकदना तान्यपि खण्डान्याखण्डलेन सप्तमरुतः कारयित्वा त्रिविष्टपं प्रविष्टा। ततः।

अलम्बुषायामिक्ष्वाकोर्जातः कश्चिन्महीपतिः ।
विशालः स्वेन नाम्नात्र विशालां विदधे पुरीम् ॥ ८० ॥

तदनु ।

तद्वंशस्थेन सुमतिनाम्ना नृपतिना कृतातिथ्यः सराजपुत्रो विश्वामित्रस्तत्र निशिथिनीं नीत्वा मिथिलां प्रतिप्रस्थितः प्रतपस्तासुत्तमस्य गौतमस्याश्रमं प्रदृश्य तद्दारानुषक्तां कथामित्थमकथयत् ।

अत्रागमद्गौतमधर्म्मदारानमार्गजुष्टेन पथा महेन्द्रः ।
क्रुद्धस्ततो निर्वृषणं वृषाणां भार्य्यामदृश्याञ्च मुनिश्चकार ॥ ८१ ॥

वनमेतद्गते रामे शापान्मुक्ता भविष्यसि ।
इत्युक्त्वा गौतमः पत्नीं हिमाद्रिं तपसे ययौ ॥ ८२ ॥
ततो विदितवृत्तान्ते देवतानां गणे तदा ।
पितॄणां प्राभवान्मेषे मेषस्य वृषणं वृषा ॥ ८३ ॥
तद्रामागमनमो मुक्तां प्रतिगृह्णातु गौतमः ।
इति तस्याश्रमं भेजे साकं रामेण कौशिकः ॥ ८४ ॥

ततः । दुःखे सुखे च रज एव बभूव हेतु-
स्ताद्दग्विधे महति गौतमधर्म्मपत्न्याः ।
यस्माद्गुणेन रजसा विकृतिं गता सा
रामस्य पादरजसा प्रकृतिं प्रपेदे ॥ ८५ ॥

तस्मिन्नहल्यया कृतमातिथ्यं विश्वामित्रः स राजपुत्रः प्रतिगृह्य मिथिलोपकण्ठभुविजातं जनकयजनभवनमभजत । तदनु जनकेन विधिवदभ्यर्थिते तस्मिन् कुशिकसुते निमिकुलपुरोधाः शतानन्दो रघुनन्दनमेवमभाषत ।

तिष्ठन्नुपलाङ्गहत्तौ मुनिरगमदसावाश्रमं ब्रह्मसूनो

रातिथ्यं तत्र लब्ध्वा निरवधिसुरभिप्राभवाद्विस्मितेत्य ।
सोऽनेन प्रार्थितोऽभूत्तदनु मुनिवरे नाभ्युपेते [redacted] कर्षन्
क्रोशन्तीं तां तथैव प्रचुरबलजुषा कां दिशौको बभूव ॥ ९६ ॥

बहुशस्तद्दलचकितस्य तपोबलाधिगतविविधायुधनिगमस्य सुरभिनिमित्तं भूयोऽपि समारब्ध सङ्गरस्य दिव्यास्त्रपरम्परां ब्रह्मदण्डेन निरुन्धन्नरुन्धती जानिरवतस्थे । ततोऽयं जातव्यलीकः चात्त्रतेजसः परं ब्राह्ममेव महीमन्वीय इति निश्चित्य तत्सिद्धये दक्षिणस्यां दिशि तीव्रतरं तपश्चचार । अथ सावित्रः क्षत्रियस्त्रिशङ्कुः सशरीरः स्वर्गसिद्धिं प्रार्थयमानो वशिष्ठेन प्रत्याख्यातस्तस्य पुत्रैर्महोदयादिभिर्निबन्ध कुपितैर्दत्तचण्डालभावस्तमेनं शरणमभजत । असावपि तन्मनोरथपूर्तये क्रतुमेकं कर्तुं प्राक्रमत । तत्र समागतेषु ब्राह्मणेषु त्रिशङ्कुयजनेनागतान् वशिष्ठपुत्रानयं शापेन श्वभक्षकानकरोत् । तत्र क्रतुभुजां वर्गोऽपि स्वर्गादनवतीर्णः ।

अयं महात्मा तपसः प्रभावादारोपयामास दिवं त्रिशङ्कुम् ।
नीलाम्बरं निष्कुतराजतेषु वर्षा निशीथादविशेषवेषम् ॥ ९७ ॥

ततः ।

अपातयत् स्वर्गमुपाश्रयन्तं सञ्जातमन्युः शतमन्युरेनम् ।
ततोऽवलम्ब्यास्य नियोगशङ्कुं लेभे त्रिशङ्कुर्गगने प्रतिष्ठाम् ९८

ततः सर्वगीर्वाणगणप्रार्थनया परित्यक्तभुवनान्तरनिर्माणकर्मा तत्र तपः प्रत्यूहः प्रत्यङ्कूत इति पश्चिमायां दिशि पुष्करे पुष्कलं तपश्चरन्तममुमम्बरीष यज्ञपशुविनाशप्रायश्चित्तार्थं बह्वीभिर्गोभिः क्रीत्वा नरपशुतां नीयमानस्ताव-

इक्ष्वाकस्य मध्यमपुत्रः शुनःशेपः शरणमयाचत। अयं भगवान्निजतनयविनिमयेन रक्षितुमेनमुन्मुखः पराङ्मुखेभ्यस्तेभ्यो हविष्यन्दादिभ्यः शापेन वशिष्ठपुत्र दशां दत्त्वा गाथाद्वयप्रीताभ्यामिन्द्रोपेन्द्राभ्यामम्बरीषं शुनःशेपं च परिपूर्णमनारथौ कारयामास।

ततः तपस्यन्तमेनं मेनका सङ्गतस्तपोभङ्गश्चिरमङ्गो चकार। ततः पश्चात्तापाभिभूतोऽयमुत्तरे भूभृति कौशिकीतीरे घोरं तपश्चचार। तत्र जम्भारिप्रहितां रम्भां शैली भवेति शप्त्वा पूर्वस्यां दिशि निरस्तनिःश्वासं तपश्चरन्नमृषिजनगणा तपोऽस्मेकद्विमानासम्नामरमासनः सन्निधाय जितेन्द्रियत्वात् ब्रह्मर्षिरसि वसिष्ठोऽप्येवं व्याहरतु भवन्तमित्यभाषत।

असौ वसिष्ठनिर्देशाद् ब्रह्मर्षित्वमविन्दत।
अथोपनय संस्काराद्विजन्मा ब्रह्मवर्चसम्॥ ९९॥

इति जनकपुरोधः श्लाघिता गाधिसूनुः
सह नृपतनयाभ्यां शर्वरीं तत्र नीत्वा।
विधिवदहिमदद्र्घ्यं पुष्पदर्भोपगर्भं
सरसिजदयिताय ज्योतिषे छान्दसाय॥ १००॥

तदनु जनकराजधानीं रामलक्ष्मण निरीक्षण कौतुकादनवरतपातितैन विकचकुवलय निचयोपचीयमानमेचक मरीचि वीचि मलिम्लुचेन पौरनारी जनविलोचनरोचिषा कर्बुरितनरपति पथां विश्वामित्रः प्रविश्य दशरथतनया वित्थमभाषत। अस्यां खलु नगर्यामारब्धयज्ञस्य राज्ञो जनकस्य भागधेयात् सीता नामधेय भाजनमजीजनत् कन्या-

रत्नं रत्नगर्भा भगवती । तस्याः पुनः किं परं किमपि माहात्म्यम् । यतः ।

यस्याः पृथ्व्यावसनमुदधिः पीठिका हाटकाद्रि-
र्हारः सिन्धुः सगरतनयस्वर्गमार्गैकबन्धुः ।
क्रीड़ा शैलः परमपुरुषक्रोड़दंष्ट्रा च तस्याः
सीतामातुर्जगति मिथिलां सूतिकागेहमाहुः ॥ १०१ ॥

अत्र सीता विवाहार्थममरैरपि दुष्करम् ।
जनकः कल्पयामास धनुरारोपणं पणम् ॥ १०२ ॥

ततो महर्षिर्जनकस्य राज्ञः सभां सुधर्मां सदृशीं प्रपेदे ।
तौ चापतुल्यापविलोकलोलौ सचापलौ कोसलराजपुत्रौ॥१०३

तत्र विधिवदभ्यर्चितः कथितदशरथतनयवृत्तान्तः कौशिक प्रमुखैरमरैरस्मत्कुले महत्तरे देवराते निचिप्तं विशेषतः सीता शुल्कार्थं मया रक्षितमिदमिति जनकेन प्रदर्शितस्य चापस्यारोपणे राममादिदेश ।

रामे बाहुबलं विहस्वति धनुर्वंशे गुणा रोपणं
नाभूत्केवलमात्मना तिलकिते वंशेऽपि वै कर्तने ।
आकृष्टं नितरां तदेव न परं सीता मनोऽपि द्रुतं
भङ्गस्तस्य न केवलं क्षितिभुजान्दोष्णभदम्भस्य च ॥१०४॥

रामाकर्षण भग्नकार्मुकभुवाध्वानेन रोदोरुधा
दृप्तक्षत्रयशः सितच्छदकुले जीमूतनादायितम् ।
वीरश्री प्रथमप्रवेशसमये पुण्याहघोषायितं
मैथिल्याः किल मानसे परिणये माङ्गल्य तूर्यायितम्॥१०५

रवः कठिनकर्षणत्रुटित चापजन्मा क्षणा-
द्दिशां द्विरदफीत्कृतैः कृतहरित्पति स्वागतः ।

अगदच्छमथाकौतुकोच्चलितरामकौत्वङ्गना
प्रयाणपटहध्वनिं प्रथयतिस्म ताराध्वनिः॥ १०६ ॥

तत्र सीता परिणयकृतनियमजनकप्रहितदूताहूतः पुरोहिताभ्युपगमान्मिथिलामुपागमद्दशरथः।

यत्कीर्तिस्तिलकायते सुरवधूसङ्गीतगोष्ठीमुखे
येनाद्यः पितृमान् पुमान् वसुमती येनैव राजन्वती।
इन्द्रः सङ्गरसङ्कटेषु विजहौ वीरस्य यस्योन्मुख-
प्रेङ्खत् स्यन्दनकेतनाम्बरदशासंदर्शनाद् दुर्दशाम् ॥१०७

ततः जनकः स्वकनीयांसमाजुहाव कुशध्वजम्।
हत्वा युधि सुधन्वानं साङ्काश्ये स्थापितं पुरे॥ १०८ ॥

तदनु ताभ्यामभ्यर्चितः स पुरोहितो दशरथस्तत्र पुत्राणां गोदानमङ्गलं निर्वर्तयामास।

जग्राह जनकात्सीतां तातादेशेन राघवः।
आम्नाय शासनेनार्चां यजमानादिवानलः॥ १०९ ॥

आश्चर्यमेतत्।

गुणमनिमिष चापे कश्चिदारोप्य सीतां
कुशिकतनयवाक्यादग्रहीद्रामभद्रः।
तदनु तदनुजन्मा मैथिलेन्द्रस्य चित्ते
निहितबहुगुणःसन्नूर्मिलां लक्ष्मणोऽपि॥ ११० ॥

ततो भरतशत्रुघ्नौ कुशध्वज नियोगतः।
माण्डवी श्रुति कीर्तिभ्यामभूतां यज्ञसेविनौ॥ १११ ॥

अथ दशरथः स्वतनयैः सह कृतविवाहैर्विदेहेभ्यः प्रतिनिवर्तमानो दुर्निमित्तदूयमानान्तरङ्गः संवर्तसमयसमुज्जृम्भितहुतवहदुःसहरोषभीषणं दुर्वारपराक्रमं क्षत्त्रवर्गगर्व-

सवेगपतदखिलधाराधीशरुधिरधारा परिकल्पितपितृतर्पणं
दर्पवतामपि सरं समुदग्रप्रतापं तपः समुचितवल्कलमथव-
सनं वसानमपि क्षात्रभावभासा दहन्तं परिमुषितयुद्धश्रद्धं मध्ये
मार्गं भार्गवमुनिमन्विष्ट रामभद्रमद्राक्षीदप्राक्षीच्च। तन्नि-
रीक्षणादिव प्रक्षीणहर्षोऽपि महर्षिभिः सह विधाय सपर्या-
मार्यमौलिः कुशलमन्वयुङ्क्त ।

अथ दशरथवाणीस्ता मशृण्वन् प्रसर्पी
भृगुपतिरिदमूचे प्रस्थितं रामभद्रम् ।
अवजिगमिषु रामं जीर्णचापात्तकीर्ते
रविदितपरमोस्ते दोर्मदं कार्मुकेऽस्मिन् ॥ ११२ ॥

आदाय तत्सगुणमाशु विधाय तत्र
सन्धाय बाणमवधार्य तपोधनत्वम् ।
तज्जीविताय इव मानमना मनीषी
सद्यस्तपोरसमराद्विरराम रामः ॥ ११३ ॥

तावुभौ च भृगुवंशसम्भवौ चापदण्डजमदग्निसम्भवौ ।
प्रश्रभावमवलम्ब्य केवलं राघवार्पितगुणौ बभूवतुः ॥ ११४ ॥

युगपत्प्राप्तगुणयोश्चापभार्गवयोस्तयोः ।
ऋजुता वक्रतां प्राप वक्रतापि तथार्जवम् ॥ ११५ ॥

ततस्तत्क्षणममोघेन राघवः शरेण भार्गवस्य स्वर्गगतिं
रुरोध । स्थाने हि तत् ।

नूनं जनेन पुरुषे महति प्रयुक्त-
मागः परन्तदनुरूपफलं प्रसूते ।
ज्ञात्वा रघूद्वहगतेः क्षणमन्तरायं
यद्भार्गवः परगतेर्विहतिं प्रपेदे ॥ ११६ ॥

अथ संक्रान्तया जामदग्न्यशक्तिसम्पदा सम्भ्रमभाग-
परिहृतभीमभुजाभिराममविरलपुलकमालिङ्ग्य मूर्ध्न्युपाघ्राय
दशरथः परिखयेव परिसरन्त्या सरय्वा सरितानुविद्धा-
मयोध्यां दारकान् सदारान् सादरमवलोकयन्तीनां पौर-
पुरन्ध्रीणां निरन्तरितगवाक्षैः कटाक्षैः सौन्दर्यं वर्षितलापिच्छैः
पिच्छातपत्रायमाणधवलातपत्रः प्रविवेश ।

तत्र । लज्जावशादविशदस्मरविक्रियाभि-
स्ताभिर्वधूभिरतिवेलमवाप्तसौख्यान् ।
इक्ष्वाकुनाथतनयान् प्रथमो रसानां
तारुण्ययोगचतुरश्चतुरः सिषेवे ॥ ११७ ॥

विद्ययेव नयो हृद्यो दर्भपत्राग्रधीः सुधीः ।
राजपुत्र्या तया रामः प्रपेदे प्रीतिमुत्तमाम् ॥ ११८ ॥

इति श्रीविदर्भराजविरचिते चम्पूरामायणे बालकाण्डं
समाप्तम् ।

अथ अयोध्याकाण्ड प्रारम्भः ।

गच्छता दशरथेन निर्वृतिं भूभुजामसुलभां भुजाबलात् ।
मातुलस्य नगरे युधाजितः स्थापितौ भरतलक्ष्मणानुजौ ॥१॥

अथ दशरथः पुत्रं रामं स्वतस्त्रिजगत्पतिं
स्वविषयमहीमात्रे कर्तुं पतिं विदधे मतिम् ।
भुवनभरणे क्लृप्तं कल्याणभूधरमादरात्
स्वगृहपटलीधुर्यस्तम्भं विधातुमना इव ॥ २ ॥

तदनन्तरमसौ संमन्त्र्य मन्त्रिभिः सह पौरवृद्धान् वृद्ध-

अथ पुरोधसः समीपं पुरोहितान् समाहूय समादिदेश। विदितमेव हि भवतां शिवतातिमेव मतिं दधानाः सुपथा सुसञ्चरमाणाः प्राणिनामन्वयमानमानसाः मानधनाः अयथाः संसरणि संमार्जनजागरूकाः जन्मोपतापमार्जनपराः परां निर्वृतिमुपेत्य देवभूयङ्गताः सर्वे नः पूर्वपुरुषा इति। तस्मादस्माभिरप्येतेषां सरणिमनुसरमाणैरेतावन्तं कालं परिपालिताः किल सकलाः प्रजाः प्रमाणमत्र परिपालनक्रियामनुभवन्तो ननु भवन्तः। एवं भवतामभ्युपगतानां निगमानां वा प्रतीपगामिनीं पदवीं न प्रत्येति खलु लोकस्तदस्ति किञ्चिदभ्यर्थनीयम्।

मम सुरनरगीतख्यातिभिर्हेतिभिर्वा
दिवि भुवि च समानप्रक्रमैर्विक्रमैर्वा।
नियतमपरिहार्या या जरा सा मदङ्गे
विकचकमलखण्डे चन्द्रिके वा विरासीत्॥ ३॥

तस्मात्समस्तक्षत्रवर्गगर्वपाटनपटुधारा परश्वधभरणाभीषणविषभागविभङ्गादपरिच्छिन्नतरशौर्यशालिनि सौजन्यभाजने जनानुरागनिलये निर्मत्सरे मत्तमेव वत्सेऽस्मिन् विश्वम्भरा भारं चिरकालधार्यमाणमार्यैरमात्यैरनुमतः सन्नवतार्य विश्रान्तिसुखमनुभवितुमभिलषामीति। ततः प्रावृषेण्यपयोवाह व्यूहस्तनितमादाकर्ण्य समुदीर्णनिरतिशयाह्लादनिसर्गनिरर्गलनिर्गलत्केकालापिनः कलापिन इव जनाः प्रमदभवकलकलरवमुखरितहरिन्मुखा बभूवुः।

आनन्दबाष्पविसरो नयने प्रजाना-
माविर्बभूव मकरन्द इवारविन्दे।

रामस्य कान्तिमभिषेकदिने भविची
प्रत्याश्य चक्षुरिव वीक्षितुमादरेण ॥ ४ ॥

राजापि तेषां सम्मत्सम्मान महोत्सवोत्सुकजनसंमर्द-जनिष्यमाणरजो राजिप्रातपरिजिहीर्षयेव रोमाञ्च प्रपञ्चेन कञ्चुकिताङ्गानां प्रमाणातीतां प्रीतिं प्रपन्नानां हर्षप्रकर्षेण द्विगुणीकृतमानन्दमन्तर्नियम्य सुमन्त्रप्रमुखान् मन्त्रिमुख्या-नेव माचख्यौ।

अस्मानमाश्रित तपोवनभूमिभागान्-
उन्मुच्य मार्गपरिपालनमागतान्।
अज्ञानमौग्ध्यमचिराद्वलम्ब्य राम-
मेवंविधः कथमुदेति जनानुरागः ॥ ५ ॥

तेऽपि नियमितनिजमनोरथाय दशरथाय सविनयमेवं व्यजिज्ञपन्।

देवे स्थितेऽपि तनयस्तव रामभद्रं
लोकः स्वयं भजतु नाम किमत्र चित्रम्।
चन्द्रं विना तदुपलम्भनहेतु भूतं
क्षीरोदमाश्रयति किं तृषितश्चकोरः ॥ ६ ॥

तदनन्तरं तत्र तत्त्वविदांवरस्य वसिष्ठस्य शासना-दभिषेकोपकरणाहरणाय सामात्यः पौरवर्गः।
आहूय रामं विनयाभिराममाविः प्रमोदप्रभुरेवमूचे।
तवोत्तमाङ्गे मुकुटं विधातुमङ्गाय तिष्ये दिवसे यतिष्ये ॥७॥

अथ दशरथमनोरथं कौसल्यायै निवेद्य स्वभवनमुप-गतस्य रामस्य भगवान् वसिष्ठः सञ्जातकौतुकः कौतक-मङ्गलं निर्वर्तयामास।

आपूरयन् मङ्गलतूर्यघोषैरामाववाश्चा वल्लभकर्णतालान् ।
उज्जृम्भितः कोऽपि निरामभूमिरुद्धनरसः पौरजनातिमोदः॥८॥

तत्र । यामेवाहुर्निखिलचरकुलोन्मूलने मूलहेतुं
यस्याश्चित्तं प्रकृति कुटिलं गात्रमित्थं बभूव ।
अम्भोजिन्याः शिशिरसरितः कासरीवाच्छमध्यः
कैकेय्याः सा हृदयमदयं मन्थरा निर्ममन्थ ॥ ९ ॥

अलघुचलितझञ्झावातनिष्पेषदोषा-
दशनिरिव कठोरः शीतलाम्भोदपङ्क्तौ ।
अपहृतजनसौख्यान्मन्थराभेदवाक्या-
दपि भरतजनन्यां हन्त दौर्जन्यमासीत् ॥ १० ॥

सैषामन्थराभिधानपिशाचिकावेशपरवशनिजाशया पुरा दण्डके वैजयन्तपुरवास्तव्यशम्बरासुरसङ्गरसङ्गतखेदशापनोदनचेतनार्थमात्मनि वितीर्णवराय दशरथाय वरद्वयं न्यवेदयत् ।

तयोरेकस्य संरम्भो भरतस्याभिषेचनम् ।
अन्यस्य वन्यवस्त्येन वने रामस्य वर्तनम् ॥ ११ ॥

तस्मिन् क्षणे वरयुगं चपतन्नतास्य
नाराचवेधपरुषं श्रवसी विदार्य ।
सत्यप्रहाणचकितस्य नृपस्य काम-
मूरो चकार हृदये पुटपाकरीतिम् ॥ १२ ॥

तदनुतनयवार्त्ताभावसन्तप्यमाना-
दथ दशरथचित्ताचेतना निर्जगाम ।
दवहुतवहरोचिर्ज्वालया लिह्यमाना
झटिति गहनगुल्मादुज्जिहाना मृगीव ॥ १३ ॥

अथ दशरथः कथमपि लब्धसंज्ञः कैकेयीमभाषत ।

रामः काममुपाश्रयिष्यति वनं त्यक्ता धृतं कौतुकं
लोकस्त्यक्ष्यति कौतुकं चिरधृतं तस्याभिषेके कथम् ।
धर्मापायभयेन वत्सविरहं द्रक्ष्यामि वक्ष्यामि किं
यावत्कल्पमकीर्त्तिरार्त्तिजननी जायेत जायेतवा ॥ १४ ॥

वत्सं कठोरहृदये नयनाभिरामं
रामं विना न खलु तिष्ठति जीवितं मे ।
धातुर्बलादुपयमस्त्वयि जातपूर्वः ।
कैकेयि मामुपयमं नयतीति मन्ये ॥ १५ ॥

तदनु निजमनोरथैकपूरणे कृतादरा कैकेयी सोपहास-
मवादीत् ।

सत्यविप्लवमपत्यसङ्गतः सङ्गतं भ्रममपश्यतस्तव ।
आश्रुतस्य विफलत्वमस्ति चेदाश्रुतस्य रचितोऽयमञ्जलिः ॥ १६ ॥
किं नागतस्ते श्रवसोः सकाशमरिन्दमः सत्यगिरां पुरोगः ।
श्येनामिषीभूतकपोतपोतजीवातवे यस्तनिकृत्तगात्रः ॥ १७ ॥

किं च ।

अभ्यर्थकः कश्चिदुपाश्रिताय वितीर्य्य विप्राय विलोचने स्वे ।
आपूरयत्कश्चिदलर्कसंज्ञः प्राज्ञः प्रतिज्ञां प्रथितप्रभावः ॥ १८ ॥

असुरसमरवेलाजातबाधावसाने
वरयुगमदिशस्त्वं प्रीतिपूर्वं यथा मे ।
धृतिविमलगुणबन्धाः सत्यसन्धा नरेन्द्रा
जललिपिरिति कामं संगिरं तां गिरं ताम् ॥ १९ ॥

किं बहुना ।

सत्योद्यागिरमिहनिर्वहस्वभावा-

सम्मानं भुवि न सहेय रामभातुः ।
संस्थास्ये विषमुपभुज्य पश्यतस्ते
सत्याहं त्यजसि न चेत् प्रवर्त्तमानम् ॥ २० ॥

एवं वादिनीमेनां भूयोऽपि भूपतिरवदत् । अयि कठिनहृदये किमुक्तं मुक्तलोकमर्य्यादया दयापेतया त्वयेति ।

नैवाभवस्त्वमिह शीलवतीषु गण्या
नैवागमत्पितृमतां गणनां स रामः ।
नैवापमात्मजसुखान्यहमप्यनार्य्ये
नैवापमम्ब भरतेन न मे प्रदेयम् ॥ २१ ॥

किं च । वासस्त्वचां भवतु किञ्चन तारवीणां
छायाद्रुमाश्च भवनानि भवन्तु वन्याः ।
कैकेयि तस्य शयनानि कथं भवेयु-
स्त्वच्चेतसोऽपि कठिनानि शिलातलानि ॥ २२ ॥

एवं भर्त्रा भर्त्सिताप्यार्द्रचित्ता नाभूदेषा मन्थराक्रान्तवृत्तिः । राकाचन्द्रे राजमाने निशायां वीरुच्छन्ना चन्द्रकान्तस्थलीव ॥ २३ ॥

तदनु मुहूर्त्तमात्रमपि राममुखावलोकनसुखमनुबुभूषुर्दशरथः कुमारमानयेति सुमन्त्रमादिदेश । तेन सत्वरं राजभवनं प्रवेशितस्ततो रामः कृतप्रणामः पितरमयथाभूतमुखविकासमाराद्दालक्ष्य चकितमतिः किमिदमिति कैकेयीमन्वयुङ्क्त । सापि पापाशया प्रत्यवादीत् । वत्स ! प्रतिश्रुतवरद्वयनिर्बन्धने निपुणेतरस्तातस्ते सम्प्रति सानुशयस्तेनयथावाक्यत्वात् सत्यव्यत्यासत्रासाच्च गाढमगाधशोकसागरे निमज्जतीति । वरद्वयं तावत्तव वन्यवृत्त्यैव वने वर्त्तनं भवने रक्षणं भरतस्य चेति । रामस्तदाकर्ण्य प्रमुदित-

हृदयः कृताञ्जलिरेनां व्यजिज्ञपत् ।

भीतो भूभरतः किमम्ब भरतः किंवा वनात्पावनात्
त्रस्तोऽहं सगरान्ववाय ककुदस्तातः कुतः शोचति ।
दिव्यायाः सरितो निवापकरणाद्भवीं प्रतिज्ञामिमां
आवाभ्यामिह पूरयिष्यति न चेत् पुत्रो कथं स्यादयम् ॥२४॥

वनभुवि तनुमात्रत्राणमाज्ञापितं मे
सकलभुवनभारः स्थापितो वत्समूर्ध्नि ।
तदिह सुकरतायामावयोस्तर्कितायां
मयि पतति गरीयानम्ब ते पक्षपातः ॥ २५ ॥

किञ्च । तातः स्वनाचा व्यवहृत्य हृद्यं
वत्साभिषेकोत्सवमङ्गलं मे ।
प्रणामसंज्ञस्य ममार्पितस्य
किं पूर्णपात्रस्य न पात्रमासीत् ॥ २६ ॥

तत्क्षणमशनिहत इव पर्वतः सर्वतः परीतदवदहन इव वनस्पतिः दिवस्पतिपदभ्रंशविधुर इव नहुषः पपात निःसंज्ञः पङ्क्तिरथः । ततः सा पितृनिदेशविचारमचिरमाचरेति राममादिदेश । स एषः ।

मातुराज्ञां वहन् मूर्ध्ना मालामिव महायशाः ।
वनाय रामो वव्राज जगतामवनाय च ॥ २७ ॥

असौ समासाद्य कौसल्यासदनमभिषेकप्रतिबन्धं कैकेयी निर्बन्धमात्मनश्च वनवासं प्रणामानन्तरं तस्यै न्यवेदयत् । एतदाकर्ण्य विदीर्णहृदया विषदिग्धमुखशिलीमुखविद्धश्रवणयुगलेव सहसा भूम्यां निपत्य विललाप ।

रेखारथाङ्गसरसीरुहशङ्खचिह्ने

क्षेमङ्करे तव करे जगतां त्रयाणाम्।
कान्तारकन्दखननं रचयेति नून-
माबद्धवान् प्रतिसरं भगवान् वसिष्ठः॥ २८॥

तत्र सौमित्रिरतिमात्रप्रवृद्धमन्युः शतमन्युसमानमेन-मग्रजमकथयत्। आर्य्य! न कार्य्यमिदं लोकगर्हणीयायाः कैकेय्या वचसा जरसा च समाक्रान्तस्वान्ततया कृत्या-कृत्यविवेकमूकस्य राज्ञः प्रज्ञाग्रथितग्रन्थिःसृतेन वचसा सन्त्यज्य राज्यमटवीपर्य्यटनं विधातुम्। किन्तु तुभ्य-मनभ्यर्थ्यमानाय प्रथममेव पित्रा प्रदत्ता ननु पृथ्वी। क्षत्रधर्मोऽपि स्यात् पथः प्रमादोऽपि वर्णाश्रमरक्षणतः समीचीनः प्रायेण पुरुषं निश्रेयसे नियोजयेत्। नियतं नियतिर्बलमतिलङ्घ्य पौरुषमेव पुरुषस्य धीरस्य पुरुषार्थान् समर्पयेत्।

मा भूत्त्वत्पदपद्मयोररुणिमा कान्तारसञ्चारतः
पाणौ पाटलिमा मनाक् प्रसरतु ज्याकर्षणाद्विव मे।
कैकेयीपरिभूततातवचने नम्रो भवान्मास्म भूत्
किंवा मामकमार्य्यगौरवजलधे नम्रं धनुर्वर्त्तताम्॥२९॥

एवमाचक्षाणं लक्ष्मणं रामः सान्त्वयन्नेवावोचत्। वत्स! सवितृवंशजातानां पितृनिदेश एव देशिकः सर्वकर्मसु। वत्सः खलु पितृवचनगौरवात् गोहत्यामपि मातृवध-मपि तारुण्यविनयमपि ककुत्स्थरैणुकेयपूरुप्रभृतयः कुर्वाणास्तेऽपि निर्विचारमाचारवतामग्रगण्या इति गण्यन्ते। तस्माद्वक्ष्यं वश्य एव पितुरवगाहे गन्तुमिति। तत्र विस्तृतपत्रवात्सल्या कौसल्या तेन सह गन्तुमभिलषन्ती

कृतप्रणामेन रामेण सविनयमेवमभिहिता।

कान्तारभाजि मयि कैकयराजपुत्र्याः
कार्कश्यकन्दलितया दलितस्य वाचा।
तातस्य शोकदहनग्लपितं शरीरं
मातस्त्वया न तु कदाचिदुपेक्षणीयम्॥ २०॥

ततः सा तनयस्य स्वस्त्ययनाद् समस्तदेवताकीर्तन-पुरःसरीमाशिषमाचचक्षे। रामस्तामभिवन्द्य निष्क्रान्तः प्रक्रान्तनेपथ्यायाः सीतायाः प्रासादमाससाद।

कल्याणवादमुखितां सहसैव कान्तां
कान्तारचारकथया कलुषीचकार।
अम्भोदनादमुदितां विपिने मयूरीं
सन्त्रासयन्निव धनुर्ध्वनिना पुलिन्दः॥ २१॥

अथ सीतामुपगन्तुमुपक्रान्तामकथयत्।
प्रिये जनकनन्दिनि! प्रकृतिपेशलामीदृशीं
कथं ग्लपयितुं सहे तव शिरीषमृद्वीं तनूम्।
गृहीत हरिणीगणान्विकविसारि नानाशिरा-
क्षतिचरितशोणिताकणवनकानने कानने॥ २२॥

तदनु नानाविधप्रयत्नैर्रतनाप्यनुल्लङ्घितदाशरथिगमनाभिलाषायां मैथिल्यां लक्ष्मणेऽप्यनवसितानुगमनव्यवसाये वासिष्ठाय सुयज्ञाय भूपालमग्रे नागसहस्रेण सह शत्रुञ्ज-याख्यमतुलं मातुलदत्तं हस्तिनमगस्त्यकौशिकाभ्यां च महार्हाणि च रत्नानि वितीर्य निर्जराराातिवीर्यमुषी धनुषी निरपाय त्राणकर्मणी वर्मणी निर्मर्यादशिलीमुखक्षतानुषङ्गौ निषङ्गौ निर्वर्तितनीरपाणौ कृपाणौ वरुणेन जनकस-

दर्शि दत्तमेतत्सर्वमादाय मामनुगच्छेति सौमित्रिमन्वग्रहीत्। सीतापि निजाभरणगणमुपयन्तृपत्नीं विदधे। सौमित्रिरपि स्वधनेन कश्चित्कौसल्याश्रितमुपाध्यायमतोषयत्। तत्र सकुटुम्बाय त्रिजटाभिधाय द्विजातये स्वहस्तेन निक्षिप्तदण्डदेशावधिकं गोधनं काम्पिल्यादिभ्यो द्विजातिभ्यश्च रघुपतिर्वित्तानि विविधानि वितताार। ततस्ते पौरनारीणां विश्वासनिःश्वासजन्मानिलचलदधरकिसलयानामश्रुसलिलासारेण शोकपावकेन च वपूंषि मनांसि च सिक्त्वा दग्ध्वा च निषिद्धपरिजनानुगमनतया प्रकाशितप्रवासमिद्धान्ताच्छुद्धान्तान्निश्चक्रमुः। तत्र।

सीता पुरा गगनचारिभिरप्यदृष्टा-
मा भूदियं सकलमानवनेत्रपात्रम्।
इत्याकलय्य नियतं पिदधे विधाता
बाष्पोदकेन नयनानि शरीरभाजाम्॥ ३३॥

कदापि यान्तमनुगच्छति मैथिली मां
वत्सो जहाति न कदाचन लक्ष्मणोऽपि।
इत्येतयोरनुगतिं प्रतिबोध्य गन्तुं
भूयोऽपि राजभवनं प्रविवेश रामः॥ ३४॥

तस्मिन् सुमन्त्रेण विज्ञाप्य दर्शिते दाशरथौ भूपतिर्भूनाविष्ट इव विष्टरान्निपत्य सदारः सदारचितपरिदेवनोत्कण्ठा स्वयमपाकरोत्। तदा सुमन्त्रः कैकेयीमब्रवीत्। देवि! विरम विरम रामाभिषेकसमुत्थितावाह्लादाङ्कुरावग्रहादाग्रहात्। पुरा खलु ब्रह्मणो वरप्रसादादवगतसकलप्राणिभाषणतया पर्यङ्कपर्यन्तपरिसरत्पिपीलिका-

त्वापि कृतहासं तव पितरं हसनकारणं पृष्ट्वा तद्विवरणं प्रत्युमरणहेतुरित्यवेत्यापि भूयसो निर्बन्धात् कुपितेन रामावमानतायाः मातुस्ते मार्गं मा कुर्वीथा इति । ततः ।

ज्ञातासमञ्जनिर्यासं सगरं कैकयात्मजा ।
निदर्शनेन निर्दिश्य निरवधान्निजं पतिम् ॥३५॥

तत्र ।

सिद्धार्थको महामात्यस्तत्परित्यागमब्रवीत् ।
सरयूपतितानेकप्रजामरणकारणात् ॥ ३६ ॥

अथ दशरथेन रामः सपरिच्छद एव गच्छेति निर्दिष्टः केवलं खनित्रपिटके वल्कलयुगलं च प्रार्थयत् ।

सुवर्णाचितानां सुव्यक्तदिव्यलावण्यसम्पदाम् ।
त्रयाणामपि कैकेयी वल्कलादीन्युपाहरत् ॥ २७ ॥

अथ रघुकुलनाथो मध्यमाम्बानियोगा-
दुपवर्ति परिधाने मङ्गलार्हे निरासः ।
अधिकुचतटवल्गाम्लानको बाष्पसेका-
दपगतखरभावं वल्कलं पर्यधत्त ॥ ३८ ॥

तत्र ये चिरलोयन्तः सर्वं निर्विकारवदनलक्ष्मीक-मिक्ष्वाकुलाध्यक्षमध्यवस्यन्तस्तेषामेव शोकशङ्कुसङ्कीलित-मानसानामाननेषु पारम्पर्येणास्फुरद्विकारः ।

सवल्कले दाशरथौ विषादादामीलिताक्षो यदभूद्वसिष्ठः ।
तदेव जातं करणं महर्षेः काकुत्स्थयाथार्थ्यविलोकनस्य ॥३९॥

यस्य पीताम्बरत्यागे किं जाता विक्रिया पुरा ।
इति प्रत्यक्दृशा स्वेष्टो वसिष्ठो नातिविव्यथे ॥ ४० ॥

सोऽयं मैथिलीवल्कलधारणमरणदक्षणसारथिकृत-

शुकः। तत्र। प्रयाणाय प्रणिपतन्तीं स्नुषामाश्लिष्य कौशल्या गद्गदमवदत्।

घर्मे निदाघकिरणस्य करैः कठोरैः
कान्तारमध्यपदवीषु नखम्पचासु।
त्वां वीक्ष्य निम्नुलपदां वनदेवताभि-
र्निन्दिष्यते नियतमेव निमेषहानिः॥ ४१॥

अथ मैथिलीनाथः सलक्ष्मणः सप्रदक्षिणं राजानं जननीजनञ्च प्रणम्य प्रतिनिवृत्तप्रतिहारचक्रो निश्चक्राम।
रथो दशरथाज्ञापरतन्त्रेण सुमन्त्रेण द्वारि समानीतः।

प्रारब्धयात्रस्य रघूद्वहस्य प्रागेव सीता रथमारुरोह।
आनीतरथ्यं रथमारुरुक्षोरर्कप्रभोरग्रसरी प्रभेव॥ ४२॥

दाशरथी च रथमारुरुहतुः।

यथा यथा राघवराजधानीं विहाय सीता विपिनोत्सुकाऽभूत्।
तथा तथा जायत यातुकामा लङ्कां विना राक्षसराजलक्ष्मीः॥ ४३

आबालवृद्धमनुगच्छति रामभद्र-
मेषा पुरी तदियमा खलु निर्गुणा स्यात्।
इत्यादरादिव धरा बहुधा विधाय
धूलिच्छलान्निजतनुं तमनुप्रतस्थे॥ ४४॥

नृपसुखविमुखेन स्वेन कान्तेन साकं
दुहितरि विधिपाकात् काननाय व्रजन्त्याम्।
असुखमिति मत्वा नूनमङ्काय धात्री-
परिजनमुखवाष्पं पांसुभिः पर्यहार्षीत्॥ ४५॥

रामानुसारेच्छुनिर्गतपौरवर्गा
संस्थानमात्रस्फुटचत्वरराजमार्गा।

निर्मुक्तभोगभुजगत्वगिव क्षणेन
लघ्वीबभूव रघुपुङ्गवराजधानी ॥ ४६ ॥

अथ दशरथः सान्तःपुरजनः पुरान्निर्गत्य गत्यन्तराभावात् तमेव रामं सुचिरमवलोकयन्नालोकपथमतिक्रान्ते सुमन्त्राक्रान्तस्यन्दने रघुनन्दने स्यन्दमानबाष्पप्रवाहो मोहमुपगम्य भूम्यां पपात । ततः परिजनकृताश्वासाल्लब्धसंज्ञाय राज्ञे कौशल्यासदनमरोचत । दाशरथिरप्यहमहमिकया संमूर्च्छन्महाजनौघदुरवगाहतया मन्दायमानस्यन्दनवेगः सकलजनविवेककोकनदं मुकुलयन् मोहतमसा तमसातटमुपागमत् चरमगिरिशिखरमपि सहस्रदीधितिः ।

आविःप्रलापमटवीं भजतो जनस्य
काकुत्स्थपादविरहासहमानसस्य ।
आस्तीर्णपर्णशयनान्यभवन् गृहाणि
मूलस्थलानि तमसातटभूरुहाणाम् ॥ ४७ ॥

अथ निशीथे दाशरथिः सुमन्त्रेण संमन्त्र्य वञ्चितजनसंहतिरतिविनतानन्दनेन स्यन्दनेन वेदश्रुतिगोमतिनिष्यन्दिनी नाम नदी तत्र च परिष्कृतामिक्ष्वाकवे मनुना दत्तां वसुमतीमतीत्य विविधवनगहनवीरुत्पटलपिहितरथतुरगखुरमुद्रया पदव्या गङ्गातरङ्गसङ्गतमूलं गगनगङ्गालिङ्गितशृङ्गशृङ्गवेरपुरालङ्कारमिङ्गुदीपादपमुपागमत् । तत्र ।

दृष्ट्वा राममनेकजन्मरचितैर्भव्यं शुभैः कर्मभिः
श्रुत्वा मातृवरद्वयादुपगतां वृत्तिं च वैखानसीम् ।
नृत्यत्युत्थितहर्षशोकजनितैर्बाष्पैर्निषादाधिपः

सीतासीतगुणान्वितैरविरतैः संस्तूयमानोऽभवत् ॥ ४८ ॥

सोऽयं सुहृदमासाद्य गुहः कृताञ्जलिरञ्जसा रघुनाथमनुनाथितवान्। देव! पितृनियोगप्रवणान्तःकरणमपि भवन्तं विज्ञापयितुमज्ञातजानपदरीतिर्भारती मां मुखरयति। अस्त्येतदनिवार्यवीर्योद्भटभटवर्गदुर्गयुगमनुषक्तभोग्यजातमन्थरं मन्थराहृदयतोदावहमस्मदीयं राज्यम्। तदिदमनिशं प्रथमप्रवृत्तं परिगृह्य किञ्चिदनुगृह्य परिजनयोग्यभाजनमनुष्ठानमनुष्ठन्नेव तातादेशेन देशेऽस्मिन् विस्मयनीयानुभावमुनिवृन्दमन्दाकिनीसन्दर्शनेन मन्दायमानजननीजनदुर्दशश्चतुर्दश दशरथकथिताः समाः समापयतु भवानिति।

तस्मिन्नित्थं प्रार्थनाभाजि सख्यौ
प्रत्याचख्यौ रामभद्रः प्रियोक्त्या।
मातुर्वाक्याद्वल्कलेनावृतं मे
गात्रं चापप्रक्रियां नार्हतीति ॥ ४९ ॥

ततस्तु तदनुरोधेन रोधस्तरोरधस्तात् सुमन्त्रनियन्त्रितरथ्ययोर्दाशरथ्योरातिथ्यं समभ्युपकर्तुमिव मन्दमन्दमरविन्दवृन्दस्यन्दमानमकरन्दबिन्दुसन्दोहवाहिनि वाहिनीतरङ्गमरुति वाति काननगमनावस्थां काकुत्स्थस्य प्रेक्षितुमक्षमायामिव क्ष्माभृति चरमे तिरोहितायामह्नामधिदेवतायां सन्ध्याचरमां रामः समाप्य तस्यां तरुमूलभुवि लक्ष्मणकल्पितं पर्णतल्पमभजत।

रामे विदेहसुतया तरुमूलसंस्थ-
मन्तःपुरं विशति लक्ष्मणसौविदल्लम्

निध्याय तं नियमिताऽमितवाष्पदृष्टि-
र्निद्रां निरस्य निषसाद निषादनाथः ॥ ५० ॥

व्यतीतायां विभावर्य्यामर्य्यममरीचिवीचिमालाहारिणि पूर्व्वोर्वीधरमूर्द्धि विरचितजटाबन्धौ सह सीतया दाशरथी भागीरथीकच्छमागच्छताम्। तत्र रामः प्रहृष्टचेताः सीतामाचष्ट।

मिथ्याश्वमार्गपरिमार्गणदुर्नयस्य
दिव्यौर्पाधं कपिलकोपमहाज्वरस्य।
तातानुतर्पणपवित्रिमभागधेयां
भागीरथीं भगवतीं शरणं भजामः ॥ ५१ ॥

तदनन्तरं रामः सान्त्ववचननिवारितसुमन्त्रः ससौमित्रिर्मङ्गलानि प्रार्थयमानया तया मैथिल्या सह गुहेनानीतां नावमारोह। स एव निषिद्ध निषादाधिपतेरनुगमनमपि तूर्णमेवावतीर्य्य सुरसरितपुरः सम्पूर्णसस्ये मत्स्याभिधाने जनपदे क्षतपद्मलक्ष्यवेधनचतुरश्चतुरो मृगान् निहत्य कुत्रचिदनम्यतिमूले निशामनैषीत्। अन्येद्युरवन्येन पथा प्रयातास्ते प्रभाते प्रतीयमानहोमधूमप्राग्द्वारं भारद्वाजाश्रममाश्रयन्मथाभिनन्दितम मन्दहर्षं महर्षिजनेनादिष्टवर्त्मना वैकर्तनी पूरोपप्लवं प्लवेन वैणवेन निस्तीर्य्य श्रमधनजनसन्निधानशमितशावसत्वचारितं विचित्रं चित्रकूटमचलमभजन्त।

अनुजरचितपर्णागारहृद्यासुमाद्यत्-
परभृतकुलचञ्चत्पञ्चमेरञ्जितासु।

जनकदुहितृयोगाज्जातसाकेतसौख्य-
चिरमरमत राम चित्रकूटस्थलीषु ॥ ५२ ॥

अथ मां वनवासवैरस्यादपि रामः समाह्वयेदिति प्रत्याशयोऽपरतन्त्रः सुमन्त्रः कानिचिदहानि गुहसकाशे नीत्वा निराशस्ततः प्रतिनिवृत्तो निवृत्तोत्सवामयोध्यामासाद्य निर्दोशरथिः सारथिरिति शोकातिरेकात् पौरजनजनितद्वीना क्रन्दमन्दीभूतनेमीघोषादवरुह्य रथाद्दशरथं प्रयाणोन्मुखप्राणं प्राणंसीत्। एतद्दर्शनेन विसंज्ञो दशरथः कौसल्यासुमित्राभ्यां समाश्वासितः कथं प्रयातं रामेण कथं कथितं मैथिलया किं वृतः सौमित्रिरिति मुहुर्मुहुरश्रुकुण्ठितकण्ठः सुमन्त्रमन्वयुंक्त। सोऽपि राज्ञे व्यजिज्ञपत्। देव! कथं ब्रवीमि कठिनहृदयोऽहम्।

सेवारसानुगतपौरमनोरथस्य
पारे रथस्य च सुतौ तव वर्तमानौ।
भूत्वा विदेहदुहितुर्नवसौविदल्लौ
भागीरथीतटवने पथिकावभूताम् ॥ ५३ ॥

किन्तु। देव! त्वत्तनयस्य कुन्तलभरं क्षीरैः स्वधेनूद्भवैः
सेक्तुं नालमरुन्धतीपतिरभूत्तस्याभिषेकोत्सवे।
सिक्तोऽहन्त स एष मैथिलसुताबाष्पोदकोत्पादकै-
र्न्यग्रोधक्षरितैर्जटां रचयितुं क्षीरैर्निषादाहृतैः ॥ ५४ ॥

तस्या विदेहदुहितुः पदयोर्नखेषु
लाक्षा विनापरुणिमा सहसा बभूव।
वन्ये पथि प्रियतमेन सह व्रजन्त्या
वैवश्यमाविरभवन्न कदापि वक्त्रे ॥ ५५ ॥

सीतापतेः किसलयैः परिकल्प्य तल्पं
सम्प्रार्थ्य सत्वदमनाय निशासु दृष्टिम् ।
धन्वी तदङ्घ्रिभजनादिव पुण्यलभ्या-
दखप्नएव वनवर्त्मनि लक्ष्मणोऽभूत् ॥ ५६ ॥

एवं सुमन्त्रनिवेदित पुत्रचरित्रसरमगिरिशिखरशुचि निगमवपुषि ज्योतिषि हृदयलग्नशोकशल्यां कौसल्यामाश्वास्य नरपतिरित्थमकथयत् । पुरा खलु सरयूरोधसि विविधतरुनिवहपिहितविवस्वति वेतस्वति मृगयास्पृहया कमपि समयमगमम् । तत्र ।

तोयादाननिदानपुष्करगजभ्रान्त्या तपस्वी मया
विद्धः कश्चन शब्दवेधनविदा पाथःसमाहरन् ।
तत्पित्रोर्जरदन्धयोरनुमतिं कर्तुं चितां चिन्वतोः
शापो मय्यपतद्भवानपि सुतप्रेम्णा प्रणश्येदिति ॥५७॥

अहं वैश्यस्य शूद्रायां जातस्तस्मान्न संभवेत् ।
ब्रह्महत्येति मामुक्त्वा स्वर्गतो दुर्गतो मुनिः ॥ ५८ ॥

तदवश्यं वश्यएवास्मि मृत्योरिति नरपतिः श्रुतिमार्गगत राम एव विरराम ।

मुनिशापकृतोत्पत्तिविपत्तिर्निष्प्रतिक्रिया ।
यतो दशरथायाशु दिदेश दशमीं दशाम् ॥ ५९ ॥

किं बहुना ।

नाक्रान्तं त्रिदिवं परैः सुमनसां कान्ता न बन्दीकृता
नाकीर्णं पुरुहूतशासनधरैः साकेत वाह्याङ्गणम् ।
नादिष्टां सचिवाश्च भूतलपरित्राणाय यद्यप्यसौ-
नाकं शोकवशाद्गाहदशरथो नाश्वां वहन् वाहने ॥ ६० ॥

अथ दशरथप्रशंसामांसलैः कैकेयीनिन्दाकन्दलितैः रामगुणकीर्त्तनद्विगुणितैरखर्वैः पौरजनपरिदेवनारवैर्मुखरितेषु दिङ्मुखेषु ।

अभूदराजकम्लानमङ्गणं गगनाङ्गणम् ।
आलोक्येव तथा श्रान्तमशेषञ्च महीतलम् ॥ ६१ ॥

ततः प्रभाते वसिष्ठवचसा तैलद्रोण्यां नरपतिं निक्षिप्य क्षिप्रमेव भरतमकथितदशरथकथमेव आनयतेति दूतान् कैकयेषु प्रेषयामासुः । तेऽपि जितपवनजवनहयसङ्कोचितपथास्तुरगपतिपुरे दुःस्वप्नदर्शनदूयमानमानसं भरतमभिवन्द्य गुरुनिदेशं व्याजिज्ञपन् । सोऽयं मातामहेन युधाजिता चानुज्ञातः कतिपयैरेव दिनैरतिनिमित्तसम्भूतसातङ्कः साकेतमाससाद ।

अतिचकितमतिः पुरैव पश्यन् पुरमयथापुरचारपौरवर्गम् ।
न्यविशत भरतः परीतदूतः पितृभवने पितृकाननादनूने ॥ ६२ ॥

स पितरमनवेक्ष्य तत्र मातुः
सदनगतः प्रणिपत्य तामपृच्छत् ।
क्व नु मम गतवान् पितेति सैषा
परुषतरं भरताय वाचमूचे ॥ ६३ ॥

वनचर इव साकं मैथिलीलक्ष्मणाभ्यां
पितृविधिमभिरोद्धुं प्रस्थितो रामभद्रः ।
तदनु तव पिताभूत्कालधर्मानुकूल-
स्त्वमनुभव यथेच्छं निःसपत्नां धरित्रीम् ॥ ६४ ॥

मयूरीव महानागं केकया केकयात्मजा ।
भारत्या भरतं चक्रे परिक्षुभितमानसम् ॥ ६५ ॥

तदनु भरतश्चिरतरं विलप्य विलुप्यमानविवेकः कैकेयी-मकथयत् ।

परिणतिपरुषाणां पाप्मनां सन्निपातात्
न हि भवसि चतुर्णां सा त्वमस्माकमम्बा ।
तदिह तनयवत्यः संलपिष्यन्ति कामं
श्रुतिपुटरचितार्तिं त्वां सवित्रीमकीर्तिः ॥ ६६ ॥

तदनु तन्मुखादाकृष्टदृष्टिरनुजमिदमवादीत् ।

अविकलमिनवंशं दग्धुमाश्रित्य तापं
जनमनसि किरन्त्यां हन्तसत्यां भवत्याम् ।
अनुसवनमपापैर्देवता पूज्यमाना
वहति कथमिदानीमाश्रयाशाभिधानम् ॥ ६७ ॥

अविरतक्षपितार्तिं वत्समालोक्य धेनो-
रपि तनुजयतानां मातुरस्त्रं बभूव ।
तदिह तनयशोकं सन्तरेदेकपुत्रा
कथय कथमिदानीं कोशलेन्द्रस्य पुत्री ॥ ६८ ॥

अपि वदितममन्ते कालयोगान्नरेन्द्रे
वरयुगरसनाभ्यां प्राणवायुं तदीयम् ।
अपनगरमनुष्यावर्त्तनं युक्तरूपं
पितृवनवसुमत्यां क्वापि वल्मीकवत्याम् ॥ ६९ ॥

एषा निकृष्टमतिरात्मगुणोचितेषु
वंशेषु सत्सु बहुधा पिशिताशनानाम् ।
माकन्दशाखिनि वने विषवल्लरीव
हा हन्त ! केकयकुले कथमाविरासीत् ॥ ७० ॥

जननीति विहीना मे जननीति सधर्मवित् ।

निरयान्निरयाद्वीरो निरयादिव सानुजः॥ ७१॥

ततः सामात्यः पत्युश्चितारोहणमभिलषन्तीं कौशल्यां भरतः प्रपथशतैर्निवार्य्य वशिष्ठाधिष्ठितेन पथा दशरथाय यायजूकाभिप्रेतं पैतकृत्यमशेषमकरोत्।

ताते पितृवनं याते यातुं भ्रातृवनं तथा।

भरतः प्रार्थयामास प्राञ्जलिः प्रकृतीः कृती॥ ७२॥

ताभ्यां सुमित्रा कौशल्याभ्यामन्तःपुरजनेन च सह भरतो भवनमभजत। अथ यथाविधिविहितौर्ध्वदैहिकं गमित चतुर्दशदिवसं दिवसकरकुलहितकरैर्नगरवृद्धैः सार्द्धममात्याः समुपेत्य मकुटाभरणाय भरतं प्रार्थयामासुः। तत स्तान् निर्बन्धतः सोऽयं प्रत्यवादीत्।

बहुभिरिह किमुक्तैस्त्वाशमौलिर्मिलिवृत्ति-

र्मुकुटमथ वहेयं युष्मदाज्ञाहि पूज्या।

मम परमनुकाशः पर्थशालानुकूलः

क्वचिदपि विपुलायां नास्ति चेद्दण्डकायाम्॥ ७३॥

इत्युक्त्वा रामसेवोत्सुकमना निश्चक्राम।

अनवधि रचयित्वा सत्पथे पांशुलत्वं

भुवननयनसौख्यप्रातिकूल्यञ्च कृत्वा।

नरपतिगृहमध्यात्तूर्णमुद्घूर्णमाना

कुटिलगतिरुदस्थात् मन्थरा नाम वात्या॥ ७४॥

ततः केशपाशं स्वहस्तेन गृहीत्वा तद्वधोद्यतम्।

कौशल्या वारयामास क्रुद्धं रामानुजानुजम्॥ ७५॥

ततः मान्तःपुरएव पुरान्निर्गत्य शिल्पिवर्गसमीकृत-सरणिर्भरतः पुरतः प्रसृतनरगजरथतुरगचरणक्षुण्णक्षोणी-

तत्र समुत्कीर्णेन वेणुनिकुरम्बेण जम्बालयन्नम्बरं गङ्गां गङ्गाञ्च सुमन्त्रभणितगुणनिवह गुहानुमत्या निस्तीर्य दूरादेवायमहारिनिवेशितबलभारो भरद्वाजाभिवन्दनमकरोत् । सोऽयं प्रीतमना मुनिर्भरतं तज्जननीजनमपि प्रत्येकमालोक्य सेनामप्याहूय यथोचितमातिथ्यमकुरुत ।

तदातिथ्यं चक्रे भरतबलभाजां नतभृतां
भरद्वाजः सोऽयं भ्रुकुटिसटकल्पाखिलसुरः ।
तपस्याया वीरं दिवि सुमनसस्तत्फलभुजो
यथा तेषां तेषां [illegible]जमभिलषितुमनिकृतम् ॥ ७५ ॥

इति दिनं दिनमतिक्रम्य तत्र नीत्वा मुनेर्निर्देशेन सर्वोऽपि चित्रकूटवनादिममभिगत । तत्र सन्न्यस्तसैन्यस्तत इतो गुहेन सह राममन्विष्यन् हव्य[illegible]न्धिना गन्धवहेन होमधूमेन च दूरादेव विभाव्यमानमन्तःपथ मृगगण महद्यरूपाभिर्वनदेवताभिरवकीर्यमाण बलिकुसुमसमर्पितपिशिताशन पिशाचोच्चाटनमन्त्रायमाण लक्ष्मणचापघोषश्रवण समुचित सामीप्य प्रदेश नूतन परिकल्पित पर्णशालावास्तव्य वैखानसकुटुम्बिनी निर्विडित भूभागमनोरुहशाखावलम्बमान वल्कलाजिनसमं तरुशाखा रचितैरम्बरचरपति सेनागण कर्णकिसलयविमुक्तैरभि नवपल्लव भङ्गशबलैः कुसुमनिकरैरभ्यर्च्यमान जानकी निवास तरुमूल वेदिकमालक्ष्यमाण खड्गकार्मुक निषङ्गमतिथिजन सपर्यापर्युत्सुक सौमित्रि समाहृत कन्दमूल फलकल्पितैकदेशम् दिनाभूत जनकदुहितृ चरण नलिनविन्यासमपहसित साकेतं रामणीयकं रामाश्रमं भरतः ससम्भ्रममभजत ।

अथाऽऽरामं ग्रान्ते रजतसुकृतानामसुलभं
नवाम्भोदश्यामं नलिननयनं वल्कलधरम् ।
जटाजूटापीडं भुजगपति भोगोपमभुजं
ददर्श श्रीमन्तं विपिनभुवि सीतासहचरम् ॥ ७७

ततस्तस्योपान्ते जनकयजनाधीन जननीं
ववन्दे वैदेहीं रजनिकररेखामिव नवाम ।
अरण्यानीं पुण्यात्पदकमल मुद्रापरिचयात्
अयोध्यामप्यौचीम विकृतमवस्थां विदधतीम् ॥७८॥

स्वतः सिद्धं यस्मिन्नितर दुरवापं विजयते
सुमित्रापुत्रत्वादपि जगति रामानुजपदम् ।
यदीयाच्छिद्रस्य प्रतिनिधि भवेद्भ्रूयुगं
निशीथे निर्निद्रं यदि तमपि साष्टाङ्गमत सः ॥७९॥

तदनन्तरमाक्रूपथे प्रथिततरशोकाग्नि दैवात्कृतोपलम्भमम्भो वहतटाकं सुधाधारा पूरितापं भूरितापः सलक्ष्मा इव कृष्णासारः सरभसमुपेत्य निपत्य पादयोश्चिरतरं रुदन् दशरथककथामपि कथित्वा मैथिलीसहिताय सलक्ष्मणाय रामाय शोक मूर्छां प्रायच्छत् । जननीजनोऽपि तत्र निपत्य सुचिर मरोदीत् ।

विलोक्यजनमेतेषां शोकोदन्वति तन्वति ।
अगस्त्यायित मेतस्मिन् वसिष्ठेनात्मवेदिना ॥ ८० ॥

ततः प्रपद्य संज्ञामनुज्ञया गुरोरमरसरिति विरचितसमुचितनिवापकृत्यं प्रणिपत्य राममसकृत् प्रवर्त्तयितुं भरतः प्रार्थयत् । विकर्त्तनकुलस्य यदनुकूलं गुणगणस्य यदनुगुणं यशोरूपस्य यदनुरूपं समाचारस्य यत्समुचितं प्राचीनं

भाग्यस्य यद्योग्यं लोकगर्हणीयाय यदनर्हं सुतस्य वा सत्त्व
दृश्यन्ताहृशमाशयं प्रकाशयन्ती भरतोपज्ञा विज्ञापना ।
ततश्चरणप्रभा भङ्गुरलक्ष्मी समाविश लक्ष्मणि क्षोणीपति-
शतधृतोज्झिते मुकुटे विघटिताशं रामं प्रणिपत्य सादरं
मां पादुकाभ्यां परिष्कृतं युवामिति रघुवरचरणद्वयं
स्वयमेव प्रार्थ्य परिरक्षयितुं स्थण्डिलशायिचरितमिव बभार
भरतस्योत्तमाङ्गम् ।

तथाहि ।

त्वया मया च कर्तव्यं सत्यवाचः पितुर्वचः ।
इति प्रत्यादिशद्रामो भारतीमपि भारतीम् ॥ ८० ॥
जाबालि प्रार्थनायामपि व्यर्थायाम् ।
भरतस्तदनुप्रार्थ्य लेभे लाभविदां वरः ।
काकुत्स्थ पादुकाकारं महार्घं मुकुटद्वयम् ॥ ८१ ॥
स एष सानुजः प्रायादयोध्यां भ्रातृशासनात् ।
अटवीं पितृसन्देशाद्ययौ रामः सलक्ष्मणः ॥ ८२ ॥
विलङ्घ्य विविधान्देशान् भरतो धृतवल्कलः ।
विषयं समुपाश्रित्य विषये विमुखोऽभवत् ॥ ८३ ॥

ततश्चायं यावदार्यस्य प्रत्यागमनं तावदयोध्यां नाध्यास्ते ।
तस्मिन्नवधि मतिक्रम्य चिरायति सद्य एवाश्रया शमाश्रित्य
प्राणानपि निन्दिष्यामीति नन्दिग्राम संज्ञमाश्रम मधिश्र-
यत् । दाशरथिरपि शमधनजनकथित निशिचरगणा-
रचितकदनपरिहरणाय गहनजठरमवजगाहे ।

विस्तीर्णाश्चैत्रविपिन हरिणीवीत भीति प्ररोहे-
दर्भैराशेऽपाकृतरुचिभिः सस्पृहं वीक्ष्यमाणाः ।

रामः प्रापत्र प्रकृतिमहितं स्थानमत्रेर्महर्षे-
र्गत्वा तस्य प्रमुदितधियः प्रेमपर्यां सपर्याम् ॥ ८४ ॥

सीतामप्यनसूयाभिधाना अस्य पत्नी स्वभूषणै रतोषयत् ।
खण्डनाय वसुधावधूमनः पुण्डरीक तुहिनत्विषां द्विषाम् ।
दण्डकावन मवाप राघवश्चण्डभानुरिव मेघमण्डलम् ॥ ८५ ॥

इति विदर्भराजविरचिते चम्पूरामायणे
श्रीमदयोध्याकाण्डः समाप्तः ।

अथारण्यकाण्डः ।

प्रविश्य विपिनं महन्महनुर्मैथिलीवल्लभो
महाबलसमन्वितस्त्वलितनीलशैलच्छविः ।
निशाचरदवानलप्रशमनं विधातुं शरैः
चचार सशरासनः सुरपथे तडित्वानिव ॥ १ ॥

ततः । कण्डूलापनयनपटु शुण्डालकपोलकषणविश्रमि-
तानमितविकटविटपसालखण्डनिर्यातनिर्यासगन्धानप्या-
क्रगन्धान् विदधानैस्त्वाहुतिगन्धैर्धूमस्तोमैरनुमीयमाना विना
भूतजलाशयानाश्रमभागानभितश्चरतोरातिथ्यश्रमितमार्ग-
श्रमयोर्दाशरथ्योरध्वानं तरसा रुरोध विराधाभिधानो यातु-
धानः । स एष रोषभीषणाक्षिशिखिशिखरावतंसितविविध-
मृगशवघनः शतक्रतुतनयः सीतामपजहार व्याजहार च
दाशरथी । कौ युवां शुम्भानौ कुतस्थौ वामाचारवत् प्रति-
भाति मे वा माचारः । चीरं वपुषि जटाशिरसि करे च
चण्डकोदण्डः कायमावालः कचन काल्पलताकल्पेयमनल्पा-

अरण्यानि तरणीति । दाशरथिरपि कथितनिजान्वयो विराधाङ्के वेपमानां विदेहराजदुहितरं विलोक्य सकोपः सौमित्रिणा साकं रक्षो वक्षसि शिलीमुखान्निजघान । ततः ।

विशिखे विशिखे तत्र विधाय वरवर्णिनी ।
सीतां निक्षिप्य चिक्षेप शूलं रक्षो रघूद्वहे ॥ ॥

तदनुशूलमखण्डयदञ्जसा शितशिखं रघुनायकसाय । ।
नियतमेव विराधविरोधिनां हृदयशूलमपि त्रिदिवौकसाम् ॥३॥

विराधोऽपि क्रुधा सरभसमभिपत्य स्कन्धे निधाय रामलक्ष्मणौ गतिनिरोधापराधपरिहरणायेव शिशिरहिमकरौ प्रस्थे वहन्विन्ध्य इव प्रतस्थे । रामस्तत्र विराधवधोद्युक्तं सौमित्रिमेवमभिदधे ।

यातु नः पद्वी सेयं यातु नश्वास्य लक्ष्मण ।
यातु कामं तथैवेदं यातु कामं न हन्यताम् ॥ ४ ॥

अयि कवलय मामनिमुञ्चेत्यति करुणं वदतीमवेक्ष्य सीताम् ।
अरमरचयतामुभावसिभ्यां पिशितभुजं भुजभारहीनमेनम् ॥५॥

ततस्तीक्ष्णतरक्षुरप्रप्रहरणगवाक्षितवक्षसा रक्षसा न परित्यक्तेषु प्राणेषु । पराक्रमाविषयपराक्रमौ आक्रमेतामेतौ तदङ्गगलितरुधिरधारासेकेन खननक्षमायां काननक्षमायां राक्षसशवोचितं विकटमवटमुत्पादयितुम् । तत्क्षणमेव क्षणदाचरोऽपि सञ्जातप्रत्यभिज्ञः सन् रामं व्यजिज्ञपत् आत्मनो गन्धर्वकुलसम्भवं रम्भाप्रतिरम्भं तत्कृतपणकुपितवैश्रवणदत्तरक्षोरूपिणीं शापव्यापदं तस्यास्तथाविधमवसानञ्च ।

रक्षो वधः प्रकृत कृत्यमिव प्रशंसेत्
स्वर्गाय गायक पदं गमितो विराधः।
नागालयाय वपुरस्य वदिद्दितीव
श्वभ्रे तदक्षि पदिषुप्रहतं स रामः॥ ६॥

तदनु नाक लोकभजनाय पुरुहूतेन समाहूतस्य भगवतः शरभङ्गस्याश्रमपदं रघुपतिरभजत। तत्र।

दृशशतनयनेऽपि वीक्ष्यमाणे
दशरथपुत्रसिषेविषैव जाता।
मनसिजशरभङ्गकारिवृत्ते
र्मनसि मुनेः शरभङ्गनामभाजः॥ ७॥

स मुनिराश्रमस्थं काकुत्स्थमातिथ्येन समाराध्य तत्सान्निध्यात्शुद्धां मन्त्रपूतामाहुतिमिव आत्मनस्तनुं तनूनपाति पातयित्वा शाश्वतं पदं समाश्रितवान्। ततः सुतीक्ष्णस्य तपसः सुतीक्ष्णस्य तस्य निर्देशाद्दाशरथ्रादुच्चलितः सलिलनिधिपानसम्भावितजीवनाभावशङ्कया शरणाश्रयणाय सम्मानतोलाम्बुदकुटुम्बसन्देशावहेन नानानोकहनिवहेन पिहिताभोगमगस्त्याश्रममाससाद। अकथयच्च मैथिलीम्।

तस्येदमाश्रमपदं सरसीरुहाक्षी
संख्याविहीनमहिमैक निकेतनस्य।
भर्त्ता समस्तसरितां कुपितस्य यस्य
हस्तारविन्दमकरन्ददशामवाप॥ ८॥

इह समदगजेन्द्रन्यस्तहस्तातिभारात्
पथिविनमितशाखः सप्तकीचक एषः।

अभिनयति निकामं सङ्गतोच्छ्रायहानि
मुनिवरकरपाताद्भग्नविन्ध्याद्रिमुद्राम् ॥ ९ ॥
अस्मिन् महापथधिया वदनं विगाह्य
निर्गन्तुमक्षमतया जठरे लुटद्भिः ।
वन्यैर्गजैरजगराः पिशिताशनेभ्यो
वातापिदानवदशामुपदेशयन्ति ॥ १० ॥
तत्र । चुलकगतसमुद्रास्वादने कुम्भयोने-
रितरकरनिरस्ता मक्षिकोत्साररीत्या ।
गगनगतिविहीना ये घनाःपक्षवन्तो
विपिनमहिषवेषैः केवलं ते चलं ते ॥ ११ ॥

एवं विपिनविलोकनविस्मितमतिस्तदुटजनिकटमासाद्य रामः शिष्यैः प्रवेशितः सकललोकवन्द्यमानचरणारविन्दमरविन्दभवमिव वृन्दारकवृन्दैः परिवृतं कोपहुङ्कारनिरहङ्काराय नहुषाय भुजङ्गभावदूषिताय दत्तभुजङ्गमाय मति निरोधकल्पवैपुल्ययोर्दुरवगाहमहावनयोर्विन्ध्यशैलसिन्धुराजयोर्गाधेतागाधेता तस्करकरोदरमुदरजातजातवेदोजितवातापिदानवावलेपं लोपामुद्रावल्लभं सकलसरिद्वल्लभनिःशेषीकरणवाडवं ब्राह्मणश्रेष्ठमपास्तसमस्ताशमभ्युपगतदक्षिणाशं वशीकृतानजन्मानमपि कुम्भजन्मानं भगवन्तमगस्त्यमपश्यत् ।

प्रभामिवार्कीं तमसान्निहन्त्रीं
ब्राह्मीं दधानं नियमेन लक्ष्मीम् ।
तपोनिधिं शौर्यनिधिः प्रपन्नः
स्वनाम सङ्कीर्त्य ननाम रामः ॥ १२ ॥

ततः परमहर्षेण महर्षिणा प्रणीताभिराशीभिः सह सुरधासनं शरासनं सरक्षिजासनाख्यं सौचामण्यं तूणीरयुग्मं रुक्ममयकोशं खड्गञ्च प्रगृह्य तदाज्ञया गोदावरीतटप्रकटितां पञ्चवटीमसेवत। तत्र विस्तृतपक्षद्वन्द्वमपरप्रतिद्वन्द्वशौर्य्यं शौर्य्यावस्थाप्रत्ययाय कृतापरोक्षमिव ताक्ष्यं महामहीध्रकल्पं गृध्रराजमद्राक्षीत्।

पानेन हीनजलमब्धिमपास्य नूनं
मैनाक एष मुनिमाश्रयतीति जाताम्।
शङ्कामिमां रघुपतेः कथितात्मवंश-
स्त्वत्तातमित्रमहमित्यहरज्जटायुः॥ १३॥

रामस्तु दशरथमिव तं पश्यन् काश्यपकुलसम्भूतं सम्पातेरनुजं अनुजरचितपर्णशालः पञ्चवट्यां कञ्चित्कालं गमयामास। अथ कदाचिदुपचीयमान मनोभववैभवः पाककपिशकलममञ्जुमञ्जरीपुञ्जपिञ्जरीभूतकेदारप्रपञ्चः पञ्चवाणप्रयाणोचितवीरपाणवत् पत्रपुटपात्रदृश्यावश्याय विन्दुसन्दोहश्चन्द्रातपे निरानन्दतां चन्दनानुलेपने निर्लोलुपतां चन्द्रशालायां निराशतां चन्द्रकान्तस्थले निरास्थतां वातायनसेवने निरुत्सुकतां वापीकूपोपकण्ठे निरुत्कण्ठतां वासरावसाने निरादरतां वारिविहारे निराकाङ्क्षतामुत्पलमालायामुपेक्षतामुपवनभजनेऽप्युद्विग्नतां जनानां जनयन् गम्भीराभोगगर्भगृहस्य च घनेष्टिकारचितभित्ति स्तम्भतिरस्करिणीपटलस्य च शशोदरलोममृदुकम्बलस्य च कालागरुधूमस्य च काश्मीराङ्गरागस्य च निर्धूमाङ्गारभरितहसन्तिकायत्तस्य च सुभगङ्करः करेणु-

करनिकरवर्ल्लकं धायमानतुषारधूलिधूसरवासर: सरसीरु-
हंगहनदावपावकस्तुहिनशर्शीतलामिकाधरदूरीकृतवंशकृत्य:
प्रक्षीणतारुण्यपण्याङ्गनाङ्गवत्प्रयातसौभाग्यप्रपासन्निवेशस्ता
लवृन्तविश्रान्तिकर: कामिनीस्तनभरगिरिदुर्गसीम्नि निर्भय-
निलीननिदाघभावो दिवाभीतव्रातस्याप्यनतिभयङ्करदिवा-
करश्चकोरनिकरस्याप्यनतिक्षेमङ्करनिशाकर: कादम्बकदम्ब-
स्यापरनतिप्रीतिकरकमलाकर: करयुगकृतस्वस्तिकाबन्धन-
तया नीहारान्तर्कशङ्कया हृदयकमलमिव गोपायन्तमश्रान्त-
दन्तवीणाव्यापारवेपमानाधरपुटतया शीतिकापिशाचि-
कानिर्हरणाय निपुणं मन्त्रजपमिव कुर्वन्तमविरलपुलक-
पालीकम्बलितकलेवरतया सकरुणविधिवितीर्णरोम-
कम्बलकृताङ्गरक्षमिव भिक्षामटन्तं दुर्गतवर्गं निर्घृणा
कदाचिदपि कमशानालोकयतीति तस्यै सासूय इव
तदीयावासतामरसकोशं नाशयन्नङ्गजमतङ्गजकरपुष्करो-
त्थितशीकरनिकराकारैरतिपरुषस्मरशरजाततापप्रतप्तगग--
नाङ्गनाङ्गस्रवत्स्वेदविन्दुसदृक्षैरक्षीणमहिमहिमप्रसारैरध्व-
गान्त:करणानि सीमन्तयन् हेमन्तसमय: समुदजृम्भत ।

यत्र कान्ता न पश्यन्ति क्लान्ता विरहवह्निना ।

निशावसानवेलाञ्च वेलाञ्च व्यसनाम्बुधे: ॥ १४ ॥

तत्र पर्णशालामध्यमध्यासीनं लक्ष्मणाग्रजमुपससर्प
शूर्पणखा ।

तस्मिन्नुज्जृम्भितोष्णस्तनतटदयिताहीनसंहारकाले

काले प्रालेयधाराकवचितगगनाभोगदिक्चक्रवाले॥

कामान्धा राक्षसी सा पतिमतिमतनोन्मैथिलीप्राणनाथे

लाम्भोलीलारविन्दे नवपिशितधियन्तन्वती श्येनिकेव ॥१५॥

ततस्तेन जानकी जानिरिति जानीहि जनममुं ममानुजमतिमनुजबलमबलाविमुक्तं युक्तमाश्रयितुं तवेति रामेण प्रत्याख्याता सौमित्रिमुपेत्य यथामनीषितमभाषत। तेनापि भद्रे! तस्यार्यस्य दासोऽहं दासभार्य्यापदमनार्य्यमार्य्यायाः कुलसम्भूतायास्तस्मात्तमेव भजेथाः। किञ्च। क्रूरसत्वभयानककाननसञ्चारा चतुरां विहाय वैदेहीं तत्र भवतीमेवासौ परिग्रहीष्यतीति लक्ष्मणेनाभिहिता विहितं हितमिति तदीयं वचनममनुत।

दशरथात्मजयुग्मनिरीक्षणक्षणसमाकुलबुद्धिरियं दधौ।
उभयकूलसमुत्थितग्राहलम्भमगतागतखिन्नगवीदशाम् ॥१६॥

वृषस्यन्ती वृषस्कन्धं राघवं रावणानुजा।
भूयः शूर्पणखा भेजे शूर्पकारातिबाधिता ॥ १७ ॥

तदनु जनकदुहितुरनितरयुवतियोग्यं भाग्यं रामस्य रामणीयकं निरूप्य पुनरेवमचिन्तयत्।

लावण्याम्बुनिधेरमुष्य दयिता मेनामिवैनं जनं
कस्मान्नासृजदस्मदन्वयगुरोरुत्पत्तिभूः पद्मभूः।
आस्तामेतदरण्यवासरसिके! हा कष्टमस्मिन् जने
कान्तिं काननचन्द्रिकासमदशां किं निर्ममे निर्ममे ॥१८॥

सीतामाहर्तुकामामसुलभविषयप्रार्थनोद्दामकामां
सौमित्रिः शस्त्रपाणिर्दशमुखभगिनीं तामनार्य्यां निवार्य्य।
कामक्रोधाधिकानामहमहमिकया प्रेङ्खतामायतानां
तस्याः श्वासानिलानामकुरुत तरसा मार्गविस्तारक्लृप्तिम्॥१९॥

ततस्तस्या निकृत्तकर्णनासिकायाः कनीयस्याः परि-

भवं वदने वचने च दृष्ट्वा श्रुत्वा च जनस्थानवर्त्ती समरमुखमुखरः खरश्चतुर्दशसहस्रसंख्यश्चतुर्दशाध्यक्षरचितं रक्षोबलं रामलक्ष्मणौ जिघृक्षुः प्रेषयामास। अथ दाशरथिर्निरीक्ष्य दिक्षु रक्षोगणमुपसर्पन्तमपसर्पभूतया तया शूर्पणखया निदर्शितशरणिमरणिमिव मन्थनात् प्रागनाविष्कृततेजःप्रसरं सीतारक्षणे लक्ष्मणमादिश्य यातुधानवधं तथाविधमतनुत। तपोधननिधनकरकरनिकुरम्बमिदं पक्वभापणस्पृहयालु तालुजालमिदं परदारनिरीक्षणनिरपत्रपनेत्रद्वन्द्वमिदमिति निशिततरशरशतशकलितनिशिचरावयवानाहृत्य प्रत्युपदर्शयद्भिस्तपोधनाध्वशुद्धिं विदध्वनिति गृध्रराजानदेशादिव देशान्तरादापतद्भिः पतद्भिः कङ्कप्राचीकप्रायैरनवकाशमभूदाकाशम्। तत्र निकृत्तशिरसि त्रिशिरसि विस्रगन्धिना शरीरस्रुतवसास्रोतसा प्रेत्यापि क्रियमाणस्वनदूषणे दूषणे रोषभीषणवीक्षणखरः खरः राघवमाह्वायामास। तत्र विपश्चिद्भिरप्यनिश्चीयमानजयापजयमनिमिषैरप्यननुसन्धीयमानशरसन्धानमोक्षमभूदभूतपूर्वं द्वन्द्वयुद्धम्। तत्र खरो गृहीतकोदण्डस्वसकृदनुभूयमाननमनोन्नमनायासः समरसमापनचतुरश्चतुराननास्त्रसन्धानार्हं दाशार्हं शरासनं ग्राहयितुकाम इव रामहस्तात् प्राक्तनं चापं शरैरपजहार। सोऽपि कोपपावकपावकितात्मनः कुम्भसम्भवदत्तं धनुराधत्त।
खरपक्षविशरासने गृहीते खरकिरणान्वयशेखरेण तेन।
खररघुवरयोः रणं समाप्तं खरनखरायुधयोरिव क्षणेन ॥२०॥

खरवधपरिशुद्धे दण्डकारण्यभागे

मुनिभिरभिहितानामाशिषां तादृशीनाम् ।
स्वयमचरमपात्रं स्वैर्गुणैर्मन्थराभू-
स्तदनु मनुकुलेन्दुः सानुजः शौर्यराशिः ॥ २१ ॥

तथाहि

प्राग् मन्थरेति महिषीति वरद्वयीति
धर्मव्ययव्यथितभूपतिभारतीति ।
काकुत्स्थकाननकथेति च सन्ति संज्ञाः
पौलस्त्यभीतभुवनत्रयभाग्यपङ्क्तेः ॥ २२ ॥

अथ शूर्पणखा लङ्कामपि जनस्थानमिव विजनस्थानं काकुत्स्थेन कारयितुं दशकण्ठोपकण्ठे कृत्येव निपत्य रामलक्ष्मणयोर्याथातथ्यं वैदेह्या देहसौन्दर्यं खरप्रमुखैः साकमनीकस्य चतुर्दशसहस्रसंख्यस्य पञ्चताकरणकारणभूतामात्मावस्थाञ्च विज्ञापयामास ।

सदण्डकायां कृतदण्डकायां स्वसारमेनां प्रथितस्वसारः ।
निशाम्य रामस्य निशम्य वृत्तं चक्रे रुषं राक्षसचक्रवर्ती ॥२३॥

ततः प्रस्थाप्य जनस्थाने राक्षसानष्टौ नष्टमतिरयं ताटकेयं हाटकमृगं पुरस्कृत्य सीताख्यां हरिणीं ग्रहीतुं तस्यावसथमाससाद । मारीचोऽप्याकर्णितरावणमतिः प्रयत्नशतैरप्यनिवार्यमाणे तस्मिन् रावणे सुबाहुमिव बहुमन्यमानो गत्यन्तराभावात्तदभ्यर्थनामभ्युपेत्य जातरूपमयमृगरूपं गृहीत्वा सीतां वञ्चयितुं पञ्चवटीमगाहत । दशमुखोऽपि जलधरपथस्थापितरथो दाशरथिविघट्टने कृतास्तस्थौ ।

विपिनमवजगाहे राक्षसानां करीटी-

रमकृदसकृदाविर्बोष्यमालोक्य शोचन्।
कृतरुचिरिव वर्त्मन्यङ्कुशानां कुशानां
पथिकचरणलाविन्यङ्कुरैन्यङ्कुरेष: ॥ २४ ॥
तदनु जनकपुत्रीयाचनया तज्जिघृक्षु-
र्हरिणमनुजगाहे चापमादाय राम:।
समय इति च भेजे पाशमातत्य मृत्यु:
कुशिकसुतमखाजौ भ्रष्टमेनं जिघांसु: ॥ २५ ॥
आकृष्य दूरमुटजादथ दर्शिताङ्ग:
क्रव्याद एष रघुनाथशरेण विद्ध:।
कार्त्तस्वरेण तनुतां विजहौ हतोऽस्मो-
त्यार्त्तस्वरेण सह रामवचोनिभेन ॥ २६ ॥

एतदाकर्ण्य विदीर्णहृदया हृदयदयितप्रेम्णा कर्त्तव्याकर्त्तव्यमजानाना जानकी जानीहि भ्रातरमिति सौमित्रिमादिदेश। ततश्चार्य्येण कार्य्यमिदमादिष्टं दिष्टदोषान् मिथ्याप्रतीति: परा भवति भवतीं परं त्रिभुवनैक धनुर्धरस्य शौर्य्यराशे: रामार्य्यस्य क: श्रद्दधीत कौणपघुणनिमित्तां विपत्तिमिति प्रणिपत्य प्रत्याचक्षाणं हृदयतोदकारिण्या वाण्या मोहविह्वला सा बहुतर्ज्जयत्। भूयोऽपि लक्ष्मण: परुषभाषणभाषिणीं प्रजावतीमेवमभाषत।

सुमुखि! मम सुमित्रा सत्यमम्बा यदासीत्
तदभजमवितर्कं मातृसम्पर्कसौख्यम्।
अहह विधिविपाकादद्य दाहरन्ती दुरुक्तिं
त्वमसि विपिनमध्ये मध्यमाम्बा हि जाता ॥ २७ ॥

इत्युक्त्वा भ्रातृजायां भ्रातृसमीपगामिनि लक्ष्मणे तत्-

क्षणमेव रन्ध्रान्वेषी दशकन्धरः स्यन्दनं विहाय विहायस्थलादवतीर्य निजान्तःकरणेऽप्यमान्तं रागं बहिः प्रकटयन्निव धृतकाषायपटसंन्यासवेषः पर्णशालामाससाद ।

रामाश्रमाद्विगतलक्ष्मणसन्निधानात्
सीतां जहार चपलः पिशिताशनेन्द्रः ।
मालां महोत्पलमयीं पललभ्रमेण
देवालयादिव निरस्तजनाद्बलकः ॥ २८ ॥

हा नाथ ! क्व चिरायसीति बहुशो व्याक्रुश्य बाष्पाविलं
चक्षुर्दिक्षु विमुञ्चतीं दशरथस्याद्यामवेक्ष्य स्नुषाम ।
रे रे रावण ! मा वधूं प्रतिरुधा मुञ्चेति गृध्राधिपो
रुध्वाध्वानमनल्पकोपमकरोदुग्रैर्वचो रावणम् ॥ २९ ॥

सम्भूतसमये तस्मिन् समरं समरंहसोः ।
मिथो मथनसंक्रुद्धगृध्रराक्षसराजयोः ॥ ३० ॥

दशमुखरथमाशु ध्वस्तरथ्यं विसूतं
शिथिलतरवरूथं शीर्णचक्रं स चक्रे ।
गरुदभिहतशक्तिप्रासबाणासिखड्ग-
त्रिशिखविशिखतूणीपाशकुन्तः शकुन्तः ॥ ३१ ॥

राक्षसासिक्षतः क्षिप्रं पपात पततां वरः ।
मैथिलीपक्षपातेन पक्षपातमवाप सः ॥ ३२ ॥

तत्क्षणमन्यरथाधिरूढेन रावणेन भूयोऽपि नीयमाना जानकी ऋष्यमूकशृङ्गसङ्गतप्लवङ्गपञ्चके पञ्चचूडाधर इव क्ष्माधरकुमारे कस्मिंश्चित् सुग्रीवसात्कृतदशग्रीवप्रतापामलसदृशं बालिविनाशपिशुनं महोल्कापातप्रतिमं रामसाहाय्यप्रोत्साहनाय पुरमभिपतत्पतङ्गबिम्बशङ्कावहे

कनककपिशकौशेयमयोत्तरीयां त्वरितमाभरणभारमपात-
यत् तत्पतनमपि स्वतेजःपतनमिव न पश्यन् लङ्कालङ्कार-
भूतामशोकवनिकां मैथिलीमनयद्दनयज्ञो दशग्रीवः ।

अशोकवनिकां लेभे राक्षसौ परिवेष्टिताम् ।
सीतां मारुतिबालाग्निस्तम्भनार्हामिवौषधिम् ॥२३॥

काकुत्स्थोऽप्यथ रक्षसामधिपतेर्वाग्वागुरावेष्टिते
कृत्वा हाटकताटकेयहरिणं शार्दूलविक्रीडितम् ।
आगच्छन्ननुजेन तत्र गदितामाकर्ण्य वार्त्तां ततः
सीतासङ्गमलालसस्तदुटजं रामः प्रतस्थे द्रुतम् ॥ २४ ॥

अयं कथं स्यादिति बाष्पगर्भमालोक्यमानो वनदेवताभिः ।
विलोकयन् केवलपर्णशालां विलीनचेता विललाप रामः ॥२५॥

हा कष्टमत्र न हि सा किमिदं प्रवृत्त-
मालोकयामि चटुलामिह पादमुद्राम् ।
मां वीक्ष्य नूनमगृहीतमृगं मुहूर्त्त-
मन्तर्हिता तरुषु रोषवतीव सीता ॥ २६ ॥

त्वदभिलषितपूर्त्यै वञ्चितः पञ्चवट्या-
मचरमचरमोऽहं मोहभाजां प्रजानाम् ।
तदिह सरलबुद्धे नैष रोषस्य कालः
सुमुखि ! मम मुखं किं सोढसीतावियोगम् ॥ २७ ॥

यद्यस्ति कौतुकमपूर्वमृगे मृगाक्षि
चान्द्रं हरामि हरिणं मम सन्निधौ हि ।
यावन्न मुञ्चसि मया कृतमेणमेनं
तावद्दधातु तव वक्त्रतुलां मृगाङ्कः ॥ २८ ॥

स प्राणा चेज्जनकतनया किन्न तिष्ठेत मह्यं

हिंस्रैः सत्त्वैर्न किल विहृता रक्षसिक्ता न भूमिः ।
गोदावर्य्याः पुलिनविहृतिं रामशून्यामकुर्य्याद्
युक्तं नक्तञ्चरकवलनात् संस्थिता सर्वथा सा ॥३९॥

लोकान्तरप्रणयिनं श्वशुरं प्रणन्तु-
माश्वप्रकालमतिलङ्घ्य यदि प्रयासि ।
विश्राप्य मामपि समाह्वय साध्वि तस्मै
सौमित्रिरेव भरते निदधातु राज्यम् ॥ ४० ॥

इत्थं विलप्य दयितां विपिने विचिन्वन्
रामो न तत्र धृतिमान् न च लक्ष्मणोऽपि ।
तादृग्विधामपि दशां कथयन् स्ववाचा
वल्मीकजन्मा मुनिरिव कठोरचेताः ॥ ४१ ॥

तत्र प्रारभमाणप्रयाणान् प्राणानवष्टभ्य जटायुः क्रियमाणसीतान्वेषणं सलक्ष्मणं राममालक्षयन्नवोचत । आयुष्मन् ! मां खड्गविक्षतपक्षतिं क्षितितले निक्षिप्य क्षिप्रतरं जहार मैथिलीं रावण इति ।

स्वयमपि शरभङ्गस्वीकृतां भङ्गहीनां
सपदि गतिमवाप्तः संहतायुर्जटायुः ।
नयनसलिलमिश्रं रामहस्तेन दत्तं
दशरथदुरवापं प्राप नैवापमम्भः ॥ ४२ ॥

अथ दक्षिणारण्यानीं प्रस्थिते काकुत्स्थे राक्षसी काचिदयोमुखी नाम सौमित्रिमभिभूय तदीयेन शस्त्रेण शूर्पणखा विक्रमभजत । तदनुक्रौञ्चारण्यसरण्या प्रयातावेतौ महर्षेः स्थूलशिरसः शापात् कौणपतां प्रपन्नः पन्नगपतिभोगभीषणाभ्यां भुजाभ्यां बबन्ध यथार्थनामा कबन्धः ।

तदनन्तरमनसूपात्रेषु राक्षसीनेत्रेषु सदोत्पादितवारिभ्यां तरवारिभ्यां रामलक्ष्मणयोः कबन्धबाहुयुगलं कदलीलावमिवालूयत ।

तदनु दनुकबन्धेनादरादर्थितौ तौ
गिरितटभुवि देहं देहतुस्तस्य भौमम् ।
अकथयदथ शापापाय तुष्टः स रामं
तपनतनयमैत्र्या मैथिलीं प्राप्नुहीति ॥ ४२ ॥

तस्मिन्नृष्यमूकमार्गमुपदिश्य स्वर्गं गते मतङ्गाश्रमवासिन्या शबर्या कृतां सपर्यां रामः परिगृह्य तदनुज्ञया मनोज्ञकूजितविहङ्गमृगगणविहारमनोहरं गहनपदमवगाह्य व्याकोशकुशेशयपरिचयकषायैर्वनदेवता लता दोलानुकूलैः कुलायतलीलापरवशशशावल्लभमदाम्बुचुम्बिभिः शम्बरारातिशरभित्सह्यतटमहकारशिखरविसरदासवासारसीकरशेखरैर्विविधलतालासिकालास्योपदेशदेशिकायमानैः कायमानसमानाभोगलताग्रहकेलिलुब्धलुब्धकपुरन्ध्रीशिथिलधम्मिल्लमल्लिकागन्धमांसलैर्मल्लिकाक्षपक्षविक्षोभक्षोदीभूतपाथःपाथेयैस्तटवनपवनैरनुकम्प्यमानः पम्पामभजत् ।

इति श्रीमद्विदर्भराजविरचिते चम्पूरामायणे
श्रीमदरण्यकाण्डः समाप्तः ।

अथ किष्किन्धाकाण्डः।

सतां मतां बुद्धिमिव प्रसन्नां
पम्पां वियोगज्वरजातकम्पः।
विलोकयन् लोकनिविष्टकीर्त्ति-
रार्त्तिं रघूणां प्रवरः प्रपेदे॥ १॥

ततस्तस्यास्तटवने नानानोकहनिवहपरिष्कृते निभृतेतरपरिभ्रमणपरभृतव्रातचञ्चूमयविपञ्ची समुदञ्चितपञ्चमां चिता सन्ततानुञ्चितपञ्चशरशरासनशरासारवञ्चितसञ्चारपथिकप्रपञ्चाप्रमदचञ्चलचञ्चरीककुलकञ्चुकितमाधवीमाधवीभूतिरदजृम्भत।

यत्र कान्तवियुक्तानां युक्तानामपि सुभ्रुवाम्।
दोलाकर्म्म वितन्वन्ति मनांसि च वपूंषि च॥ २॥
करतलैरपचायमथैचर्णैरपचयञ्च वनेषु जनेषु च।
सुमनसां मनसामपि यद्दिने विरचयन्ति विशालविलोचनाः॥३॥

तस्मिन्न समशरसमरसमये पम्पां समन्तात् पर्य्यटन् पर्य्याकुलहृदयो हृदयदयितां हृदि लक्षयन् लक्ष्मणमिदमभाषत।

आधौ सिद्धौषधिरिव हिता केलिकाले वयस्या
पत्नी त्रेता यजनसमये क्षत्रियाणेव युद्धे।
शिष्यादिव द्विजपितृसमाराधने बन्धुरार्त्तौ
सीता सा मे शिशिरितमहाकानने का न जाता॥४॥

मलयगिरिचरोऽयं मन्मथाधोरणाज्ञा-
मथितपथिकवर्गो मारुतव्याजहस्ती।

त्रिरचयति मदीये मैत्यसौरभ्यमान्य-
त्रिविधमदसमृद्धो मानसे वप्रलीलाम् ॥ ५ ॥

एवं दुःसहविरहक्रमानुक्रमानुभावं भावसम्भृतपविच-क्षणलक्ष्मणवचनधार्य्यमाणधैर्य्यं राघवमग्रतः सुग्रीवो विलोक्य वालिप्रणिहितापसर्पधिया सुदूरमपससर्प । स तु संमन्त्र्य मन्त्रिभिस्तयो राशयमवजिगमिषुराञ्जनेयं प्रभञ्जनसञ्जातं प्राहिणोत् ।

तपनपवनयोर्यः प्राप्तवान् पुत्रभावं
शतमखकृतवाणौ विद्यया जन्मना च ।
स तु दशमुखकीर्त्तिस्तोमसोमस्य पञ्च-
शरम इव तनूमान् प्राप रामं हनूमान् ॥ ६ ॥

स एव स्वीकृतभिक्षुकवेषः सविनयमेतौ आबभाषे । भवन्तौ कतरौ कान्ताकारौ कान्तारं कथमिदमवातरतां विचित्रतरजिष्णुकोदण्डमण्डितावपि दिनस्यास्य सुदिनत्वाद्भवन्तौ न जीमूतौ जटावल्कलयुतावपि जङ्गमत्वाद्भवन्तौ न कल्पवृक्षौ तमोपहालोकललितावपि यौगपद्य भास्करसान्निध्याद्भवन्तौ न पुष्पवन्तौ ।

कुशस्तम्भेऽपि संभूतं सौरभ्यमिव भासते ।
तपोवेषेऽपि सौन्दर्य्यं युवयोर्युवयोगिनौः ॥ ७ ॥
युष्मद्वार्त्तासुधास्वाद लुब्धयोः श्रोत्रयोः सुखम् ।
स्वयमेव गृहीतुं मे जिह्वा प्रह्वा प्रवर्त्तते ॥ ८ ॥

कश्चिदस्ति समस्तवानरपतिः सुग्रीव इति तेन भ्रातृभयादृष्यमूकमुपाश्रितेन युवाभ्यां सह सख्यमिच्छता प्रेषितं

हनुमदभिधानं दधानं भिक्षुरूपप्रतिच्छन्नं वानरमिमं आञ्जनेयं प्रभञ्जनसञ्जातं जानीतमिति। ततस्तदीयं वचनमाकर्ण्य कर्णयुगलसुधावर्षि इवर्षि प्रतिमो दाशरथि स्तद्दर्शितेन पथा तमुपाश्रित्य विरचितभुवनसौख्यं सख्यं तपनतनयेन साकमग्निसाक्षिमकरोत् ।

योगं वितन्वति हनूमति राघवस्य
वैवस्वतेन हरिणा समवर्त्तिना च ।
मेने विधिर्घटयितुं हरिमिन्द्रपुत्रं
वैवस्वतेन हरिणा समवर्त्तिना च ॥ ९ ॥

ततस्तत्क्षणं सम्भूतविस्रम्भाय प्रतिश्रुतवालिवधाय कथित निजदशाय दाशरथये सुग्रीवो दशग्रीवनीयमान सीतापातितानि कानिचिदाभरणान्यदर्शयत् ।

प्रत्यर्पितानां कपिपुङ्गवेन रामः स्वकान्ता धृतभूषणानाम् ।
संस्कारहान्या परिधूसराणां प्रक्षालनं बाष्पजलैश्चकार ॥१०॥

ततः सौमित्रिभणितनिर्बन्धसम्भुक्षितधैर्य्येण रामेणानुयुक्तो वालिवैरकारणं भानुसूनुरित्थमकथयत् । पुरा खलु निखिलरिपुकुलतिमिरनिचयमरीचिमालिनं वालिनं मायावी नाम दानवः कश्चन दुन्दुभेर्भ्राता युद्धाय रुध्वा तद्बलचकितधृतिदरगममरकुहरमवगाहत । तदनुगाहमानेन मानशालिना वालिना बिलमुखपालनाय निहितस्तस्योत्थानवेलां प्रतिपालयन्नहं चिरकालेऽप्यतीते फेनस्थानं मांसनिश्चलमसृग्पूरमवेक्ष्य भ्राता मे निहत इति निरचिनवम् । तदनु विपुलोपलपटलपिहितबिलमुखः स बली सुखबलस्तम्भे दत्वा स्वयमुदश्रुरुदकनैवापमवाप्य शोकान्धः किष्कि-

न्धाम् । अथ विदितवृत्तान्तैरमात्यैरभिषेचिते मयि मायाविनं निहत्य खरतरभुजपरिघनिर्घट्टितबिलवदनपिधानस्तरसा रसातलात् पुरं प्रविष्टोऽतीव रुष्टः प्रभ्रष्टाशयं बहुशः प्रणिपतन्तं प्रतिपादितयाथातथ्यं मां नगरान्निरागसमपि निरकामयत् । तदनु तदनुधावनात् कां दिशो कस्य मम पर्वतेऽस्मिन् कुतोभयसञ्चारकारणमाकर्ण्य तां पुरैकदा बालिनमतुलभुजबलमखिलकुलाचलचलनचतुरं चतुरर्णवलङ्घनजङ्घालं दुन्दुभिर्नाम हुङ्कारकारिलुलायकायः परिभूय समरे समतिष्ठत । निहतस्य तस्य शवं बाहुबलावलेपेन बाली सकललोकविलयविलोलदनिलबलचलिततललघुतूललीलया मतङ्गाश्रमक्षितौ क्षिप्रमक्षिपत् ।

तत्र बालिकरमुक्तनिष्पतद्दुन्दुभिप्रसृतरक्तबिन्दुभिः ।
पाटलं तदभवन्मुनेर्वनं तस्य वक्त्रमपि रोषपाटलम् ॥ ११ ॥

ततो मतङ्गशापबलाद्बालिवध्यमृष्यमूकं विमृश्यास्मिन् विस्मृतपुरनिवाससुखे सुचिरं निवसति सति मयि ।

अयमसुखय दैवं देवधीमान् हनूमान्
रिपुरिति भवताऽपि त्रस्तमस्तौजसं माम् ।
दवहुतवहधूमस्तोम इत्यम्बुवाहा-
च्चकितमिव मयूरं मारुतो वारिशीतः ॥ १२ ॥

श्रुत्वाथ रामः शोकोदग्रां सुग्रीवगिरम् । यद्येवं महाभाग ! माभैषीर्मम शिलीमुख एव वलीमुखस्य तस्यासून् कालक्षेपमपास्य पास्यतीत्युक्त्वा तत्प्रत्ययार्थं पादाङ्गुष्ठेन प्रेरितदुन्दुभिकलेवरस्तत्कर्मणाप्यहृष्टस्य सुग्रीवस्य प्रार्थनया सप्तभुवनभवनस्तम्भसम्भावनया किल सप्तधा धात्रा वर्धमान-

परिणाहशरीरहान् सप्तसालानप्यविधेय यातुधानकुलविविध-वधविधायकेन सायकेन विव्याध। सोऽयं सायको निकट-गिरिकटकमपि पाटयामास।

निर्भिन्न सालकटकोऽस्मि यथा तथात्वं
पौलस्त्य सालकटकं युधि पाटयेति।
ऊचे शिलादलनजातरवेण नूनं
तस्मै बलीमुखवराय शिलीमुखः सः॥ १२॥

ततस्तत्प्रत्याह्वनेन पुरुहूततनूजेन सार्द्धं तस्य तला-तलयुद्धे प्रवृत्ते सति सज्जनदुर्जनयोर्भेदं रूपतोऽपि विवेक्तुं अक्षमतया मनसि विचारयन् सदसि वाचं यमतामुपेत इव वाग्मी तयोरप्येकवेषकर्मणोर्भेदमनवगच्छन्नमुक्तश-रोऽभूद्दाशरथिः। सुग्रीवस्तु वालिबलासहनतया लब्ध-दैन्योवदान्य इव मार्गणापातमार्गे सदा चक्षुर्विक्षिपन्न-पगतधृतिररति दूरमपासरत्। तमेन ऋष्यमूके मूकवत्त्रपया निषण्णं विषण्णहृदयं दयालुरालोक्य नैचोक्यैकधन्वी राम-स्तद्भेदमवगन्तु कामः काममभिज्ञानमालां सुग्रीवग्रीवायां वाणनिवारणनिपुणां सिद्धौषधिमिव बध्वा भूयोऽपि वालि-नमाहवायाह्वयेति समादिदेश। पुनरप्यवाप्य किष्किन्धां पर्जन्य इव गर्जति तस्मिन् सुत्रामपुत्रस्ताराभिहितां हि-तोक्तिमतिक्रम्य दुरतिक्रमतया नियतेः समारब्धसमरो दाशरथिशरशकलीकृतवक्षःस्थलः क्षितितले सहसा पपात। अथ विदितवृत्तान्ता सन्तताश्रुनिष्यन्दकलुषिततारा तारा नगरान्निर्गत्य वारि वारितं वारणयूथपतिमिव सुग्रीव-निर्भयनिरीक्ष्यमाणमुद्धतग्रीवमुत्थातुमक्षमतया क्ष्मातलार्पि-

तकूर्परयुगलं गलगलद्रक्तपूरशारशरीरं शरासनशिखर-विन्यस्तहस्तेन सन्निकर्षस्थितेन काकुत्स्थेन ज्ञातसन्तापमपि-ताड़म्बरमिवाम्बुधिमस्तोन्मुखमिव मयूखमालिनं वालिन-मालिङ्ग्य स्वाङ्कोत्तं सिततदुत्तमाङ्गा रघुनाथमित्थमकथयत् ।

कारुण्यं निरवधि यत्तव प्रसिद्धं
शीतांशोः सहजमिवास्ति हारि शैत्यम् ।
तत्सर्वं मनुकुलनाथ ! रम्यकीर्ते !
मत्पापात्कथय कथं त्वया निरस्तम् ॥ १४ ॥

एवं विधे प्रियतमेऽपगनपेतजीवां
मां राक्षसीति रघुपुङ्गव ! साधु बुध्वा ।
वाणं विमुञ्च मयि संप्रति ताड़कारे !
श्रेयो भवेद्दयितसङ्गमकारिणस्ते ॥ १५ ॥

साधारणी क्षितिभुजां मृगयेति पूर्व-
मुक्तं त्वयैव जनसंसदि सत्यवादिन् ! ।
शाखामृगीं तदिह मारय मां शरेण
को नाम राम ! मृगयुष्यते मृगीणाम् ॥ १६ ॥

सन्त्रस्य पूर्वममुतस्तव बन्धुरेष
भेजे यथाद्रिमकुतोभयमृश्यमूकम् ।
भर्त्ता ममायमपि राम ! शरैरभेद्यं
प्राप्तो मदीय हृदयस्थलमद्रिदुर्गम् ॥ १७ ॥

नाहं सुकेतुतनया नच सप्तसालो
वाली नच त्रिभुवनप्रथितप्रभावः ।
तारास्मि ऋजुहृदया विशिखैरभेद्या
धन्वी कथं भवसि राघव ! मामविध्वा ॥ १८ ॥

क्षितिपतितनयानां हन्त गर्भेश्वराणां
किमु निरवधिमौग्ध्यं शौर्य्यवज्जन्मसिद्धम् ।
मम हृदि निरपाये वर्त्तमाने कपीन्द्रे
रघुवर ! यदमुष्मै तिष्ठसे चापपाणिः ॥ १९ ॥

... विलपन्त्या हारयिताश्रुधारायाः तारायाः परिदेवन... अम्बुकणाभ्युक्षणैरङ्गीणश्वासानिलैश्च कृताश्वास इव लब्धसंज्ञो वाली निजनन्दनमिक्ष्वाकुनन्दने समर्पयाङ्गदमङ्गसङ्गिनीं काञ्चन काञ्चनमालां शोकावनतग्रीवाय सुग्रीवाय दत्त्वा निजभुजबलप्रशान्तासुरःप्रशान्तासुरभूत् । तत्र हा सकलभुवनबहुमत बाहुबलानलशलभायिताहितबललित गन्धर्वगन्धसिन्धुरपञ्चताकरणपञ्चाननदृगमुखभुजभुजङ्गभोगनिरोधायत हितुण्डिकायितवालवलय वालिन् ! विलयं कथं गतोऽसीति बाष्पाविलमुखा बलीमुखास्तस्य राजाज्ञया यथाभिप्रेतं प्रेतकृत्यं सर्वं निर्वर्त्तयामासुः ।

अभिषिक्ते तु सुग्रीवे रामश्यामपयोमुचा ।
अभिषेक्तुं स्थिता मेघास्तन्मही मांद्दषोमिव ॥ २० ॥
आर्यार्यान्वेषणा कार्य्या शरदीत्युक्तसंविदा ।
कपीन्द्रेणार्थितो रामः किष्किन्धापर्वतं प्रति ॥ २१ ॥
न योग्या नगरप्राप्तिरित्युक्तवति राघवे ।
सुग्रीव प्रार्थनाप्यासीद्भरतप्रार्थना समा ॥ २२ ॥
दत्ताऽर्जुन विकासेन धार्त्तराष्ट्रान्निरस्यता ।
तेन जीमूतकालेन देवकीनन्दनायितम् ॥ २३ ॥
तत्र ।

आशाकीर्ण रूपलक्ष्मीमपदपहारत्वात्मकान्त्या तदा स्वां

भर्त्तारं नः सुरेन्द्रं किमपि न गणयन् वालिनं द्राग् जघान ।
इत्थं मत्वेव वैरझटितघनघटारावरव्याजवात्या-
माशामाशासु रुद्धांस्तनितमिषमहासिंहनादं ततान ॥२४॥

उपार्जितजीवनधारा सत्पथभाजो निरस्तसन्तापाः ।
भूपा इव नव मेघाः पौलस्त्य महाबलाकुलिताः ॥२५॥

तेन किञ्च रघुपतिरतिमात्रप्रवृद्धमन्युः शतमन्युशरासनशारतरतारापथां घनतरघनरवमुखरितहरिन्मुखाभोगां कदम्बवनपवनाकम्पननिराडम्बरकादम्बकुटुम्बामम्बुदकदम्बकडम्बिताम्बरां शिलीन्ध्रसम्बन्धबन्धुरवसुन्धरां विकचकुटजनिचयकवचितमहारण्यां प्रावृषेण्यां प्रक्रियां प्रेक्षमाणो लक्ष्मणमिदमभाषत ।

अयं कालः कालप्रमथनगलाभोगभिनवै-
रहं यूनां यूनामपहरति धैर्य्यं जलधरैः ।
झराधारा धारापरिचयजडा वान्ति सहसा
नभस्वन्तः स्वन्तः कथमिव वियोगः परिणमेत् ॥२६॥

महासमरसूचकप्रतिदिशं मतो जन्मनो
मयूरगलकाहलो कलकलः समुज्जृम्भते ।
पयोदमलिने दिने पवनविप्रयोगव्यथां
नरेषु वनितासु वा दधति हन्त के का इति ॥ २७ ॥

अम्भोदरोधरविनिर्गतवारिधारा
संमर्द्द मांसलसमीरसमीर्य्यमाणैः ।
आमोदवीचिनिचयैः कुटजप्रसूनै-
राकाशमेतदवकाशविहीनमासीत् ॥ २८ ॥

घनश्यामलपत्रस्य व्योमन्यग्रोधशाखिनः ।

प्ररोहा इव लक्ष्यन्ते वारिधारा धरां गताः ॥ २९ ॥

अम्भोधिपाने सलिलेन साकमापीतमौर्वाग्निशिखाकलापम् ।
तमोदरा वारिधरा वमन्ति विद्युल्लतोद्मेषमिषेण नूनम् ॥ ३० ॥

इत्थं प्रवृत्तेषु घनदिनेषु दाशरथिना कथमपि नीतेषु तदाकारकान्तिविजितमिव शनैःशनैर्मेघमण्डलं पाण्डुरमभूत् । तस्य चापस्य व्यापारवेलायां न सन्निधातव्यमित्यन्तरिक्षान्तरादन्तर्हितं किल पाकशासनशरासनम् ।

रघुपति चापघोषसमग्रो भवितेतिभिया-
ऽप्युपरतमुद्भटं घनघटाजनितं स्तनितम् ।
श्वसितमरुद्भिरत्र विजितः किल शान्तिमगा-
त्परिचितकेतकीकुटजनीपवनः पवनः ॥ ३१ ॥

तापोपशान्ति नटनात् कृतलोकहर्षा
वर्षा नटी गगनरङ्गतलात् प्रयाता ।
अम्भोदवाद्यमचिरेण शशाम सर्वं
निर्वापिताश्च सहसैव तडित्प्रदीपाः ॥ ३२ ॥

क्रमेण वाहिनी जातं सकलं भागिनी वानरवाहिनीपूर्तिमसहमानमिव तनिमानमभजत । दुर्दिनापाये लङ्कायामपि राजहंस निःशङ्कसञ्चारः सम्भविष्यतीति मत्वा किल भूम्यामपि समजनि राजहंसनिःशङ्कसञ्चारः । एवं प्रोषितायामपि प्रोषितजनशेमुषीमुषि प्रावृषि ।

कामंस्तिमप्युपलभिन्न हृदयच्छिद्रप्रणालीगलन्
मैत्री सारलघो प्रतिश्रुतगिरन्निर्वोढुमपत्रपे ।
सुग्रीवे चिरसंस्थितां शमयितुं रागान्धतां तादृशीं
किष्किन्धां द्रुतमाप कोपकलुषो रामाज्ञया लक्ष्मणः ।

तत्र सौमित्रि रतीव रुष्टः प्रविष्ट इत्यङ्गदेन विज्ञापितो- ऽप्यनङ्गसङ्गरसङ्गत परिश्रमादजातजागरः सुग्रीवस्तद्दर्शन- त्रासमङ्कुलितसकलप्लवङ्गकुलकिलकिलायितेन प्रवुद्धः स- चिवयोः प्लक्षप्रभावनाम्नोः प्रभावेण प्रकृतिं प्रपेदे । तत- स्तस्मिन् सुग्रीवे राघवरोषस्य कारणं निरूपयति सति मुखरितहरिन्मुखोऽभूल्लक्ष्मणज्याघोषः ।

तत्रासनं द्रुतमपास्य पतिः कपीनां
तत्रास नम्रवदनो घनचापघोषात् ।
सन्तोषपोषमिव भूरिभजन् भुजङ्गः
सन्तोषनाशपिशुनात्तरुणाभ्रघोषात् ॥ २४ ॥

ततः प्रतिश्रुतकार्य्यस्य प्रोत्साहनाय प्रणयकुपितेन भ्रात्रा प्रेषित एष इति मारुतिना धार्य्यमाणधैर्य्यः सुग्रीवः सौमित्रिं सान्त्वयितुं तारां प्रेषितवान् ।

द्राग्वारुणीभजननिह्नुतराजतेजो
निष्क्रान्ततारमुपशान्ततमोविकारम् ।
पूर्वाशया विशति सत्पथभाजि मित्रे
सत्यं निशान्तसममस्य निशान्तमासीत् ॥ २५ ॥

सा तु रामा रामानुजमासाद्य चैव मवोचत् ।
प्राचीनं व्यसनं सुरेन्द्रतनयाज्जातं वने भ्राम्यतः
सुग्रीवस्य निराकृतं खररिपोर्वाणेन सालच्छिदा ।
अद्यास्य व्यसनन्तु पञ्चविशिखाद्दासीदुपेन्द्रात्मजात्
सौमित्रे तदपि प्रशान्तमभवज्ज्याघोषमात्रेण ते ॥ २६ ॥

तदनन्तरं तारासान्त्व न प्रशान्त कोपेन सौमित्रिणा साकं तपनतनयः सविनय माश्रित्य दाशरथिं प्राञ्जलिर्व्य-

निरूपत्। देव! कपिबलमखिलमखिलकुलाचलनिलय-
मनिलतनयेनाहृतं पुरुहूत इव पुलोमजापहारिणं बला-
भिधानमनुष्ठाद् रावणं रणे हनिष्यतीति।

ततः। ककुभि कुलिशपाणेर्मैथिलीं तां विचेतुं
विनत मथदिशायां मारुतिं प्रेतभर्तुः।
वरुणदिशि सुषेणं यक्षराजाश्रितायां
हरिरिति शतबलिं च प्राहिणोद्वानरेन्द्रः॥ ३७॥

तदनुदिनेषु केषुचिद्गतेषु मासातिपातनासह्यो नियत-
तमुदग्रदण्डः सुग्रीव इति सत्वरमितरेषु दिगन्तरप्रेषि-
तेषु निवृत्तेषु प्लवङ्गबलेषु पितृपति हरिति प्रेषिता
मारुति जाम्बवदङ्गद नलनील प्रभृतयोऽपत्रलब्धसीतोपल-
ब्धय स्तमयनागकुपित कण्वशापनिःशेषितचराचरमपरिचित-
चार प्रान्तरं कान्तारं तीर्त्वा कान्तारे कस्मिंश्चिदसुरमेकं
निरीक्ष्य रक्षः पतिरिति बुध्वा युद्धाय सन्नद्धा बभूवुः।
निशिचरपतिरित्यवेक्ष्य रोषाद्दशनिनिपातनिभेन ताडनेन।
असुरहितमम्ं प्रहृत्य दैत्यं सुरहितमेव चकार वालिपुत्रः॥३८॥

ततस्तारेयवचनात्तत इतो विचित्य निकट गिरिसानुशयाः
सानुशयाः सलिलाशया जलचरपतङ्गपतनोत्पतनानुमीय-
मान पल्वलोपशल्यं किमपि बिलकुहरमवगाह्य कञ्चन
काञ्चनमयं मायानिर्मितं पिहिताशानभोभागं विहिततपो-
भङ्गायेसुराङ्गनायै हेमायै दुहित्रे वितीर्णं मेरुसावर्णिदुहिता
स्वयं प्रभया शतावनं वनोद्देशं प्रविशन्। ततः शतातिथ्यायाः
स्वयं प्रभायाः प्रभावेण बिलादुत्तीर्णानां समयातिपातेन
पतिष्यति सुग्रीवदण्ड इति विज्ञतिमुपेत्य सङ्गतमनोग-

ङ्गिनाङ्गदेन पवनतनयवचनप्रत्ययप्रत्ययानीत प्रकृतिना सह प्रायोपवेशमुपेयुषां प्लवङ्गपुङ्गवानां परिदेवन कथा-प्रसङ्गेन जटायुषो निधनं निशम्य विन्ध्यरन्ध्राद्विहित सम्पात: सम्पातिर्नामगृध्रराजस्तानेव मवादीत् ।

वीरूय मद्वयबलेऽप्यभिधाय पापं
वत्से जटायुषि मम श्रवसी दहन्त: ।
तस्मात् पुरा किरणदाहितपक्ष युग्मं
तिग्मांशुमुष्णवचसा शिशिरीकुरुध्वे ॥ ३९ ॥

ततस्तैः प्रख्यापितवृत्तान्तः सम्पातिः प्रोषितायुषि जटायुषि निवापाञ्जलिं निर्वृत्य पुरा कदाचिदामिषान्वेषणाय प्रेषितेन निजसुतेन सुपार्श्वेनाम्ना समाख्यातं महेन्द्रमहीध्र-रन्ध्रनिर्गत दशवदननीयमान जानकीपरिदेवनं जानानः सूक्ष्मचक्षुः पुनरेवमवोचत् । अलङ्कातर्येण लङ्काभिधानां यातुधान राजधानीं अधिवसति सीता दशवदननीता तत्रगच्छन्तु भवन्तः ।

किञ्च ।

दिवाकरप्लोषभयां ममार्तिं निशाकरो नाम मुनिर्निरस्यन् ।
जगाद वः कार्यमहार्यधैर्याः क्षणेन तां द्रक्ष्यथ राजपत्नीम् ॥ ४० ॥

इतिवृ वाणं कृतसौहृदं तं सम्पातिमापृच्छ्यपरावरज्ञम् ।
प्रवृद्धहर्षाः प्रथितप्रभावाः प्रतस्थिरे वानरयूथनाथाः ॥ ४१ ॥

पर्य्याप्तं प्रमदमुपेयुषां कपीनां
पान्थानां दशमुखमार्गमार्गणाय ।
पाथेयीकृतकपिराजशासनानां
पाथोधिर्नयनपथातिथिर्बभूव ॥ ४२ ॥

सुत्रामपुत्रारिमिलीमुखानां
श्रुत्वा गणस्तत्र वलीमुखानाम् ।
अपारमपारस्य निधेस्स पश्यन्-
नवाङ्मुखो वक्त्रमवाङ्मुखोऽभूत् ॥ ४२ ॥

तदनु वानरसेना मेनामवाप्य मायाक्रान्तयाँ मित्यमक-
थयदङ्गदः ।

किमिति भजथ मौनं वानरा ! मानहीनाः
सगररचितकूपोल्लङ्घने कुण्ठिताशाः ।
अकलग्रभव लेह्यं दुःसमं वाड़वाग्ने-
रनवधिमयश्रोऽब्धिं किं समर्थास्तरीतुम् ॥ ४४ ॥

ततः पारावारपारीणतायामात्मशक्तिं रियत्तां प्रत्येकं
कथयत्सु यूथपेषु निर्दिश्याञ्जनेयं प्रभञ्जनसम्भवं जाम्बवा-
नभिहितवान् ।

हे वीरा यूथनाथाः ! परिणतिपरुषः कोऽयमासीद्विषादः ।
कस्मादस्माकमेतज्जलनिधितरणे शक्तिरेतावतीति ।
श्रुत्वा राज्ञः प्रतिज्ञामयमनिलसुतो लङ्घनायोन्मुखश्चे-
द्देहः प्रादुर्भवेत् किं कथयत पयसामास्पदे गोष्पदे वा ॥४५॥

उदपतदुपभोक्तुं मण्डलं चण्डभानोः
परिणतफलबुध्या बालभावेऽपि सोऽयम् ।
तदनुकुलिशपातक्षुण्णगण्डाय तस्मै
वरमदिशदमेयं वायुपुत्राय विधाता ॥ ४६ ॥

इत्थं जाम्बवतापरावरविदा सम्भुक्तिप्राभवः
कृत्वा वृद्धिमुपेयुषा स्ववपुषा त्रैविक्रमं प्रक्रमम् ।

आरुह्याद्रि तटं यथोचितमसौ सम्मान्य सेनाधिपान्
आसन्नानथ सन्ननाह तरितुं वारां निधिं मारुतिः ॥४७॥

इति श्रीविदर्भराजविरचिते चम्पूरामायणे
किष्किन्धाकाण्डः समाप्तः ।

अथ सुन्दरकाण्डः ।

ततो हनूमान् दशकण्ठनीतां सीतां विचेतुं पथि चारणानाम्
महेन्द्रशैलस्य खगेन्द्रवेगः प्रस्थादुदस्थात्प्रथमानमानः ॥१॥

तदानीमुदन्वदुल्लङ्घनदृढ़तरनिहितचरणनिष्पीड़नं सोढुमक्षमःस्माभृदीषनिःशेषनिःसरन्निर्झरो घतया निरन्तरनिष्पतद्बाष्पपूर इव इतस्ततो विततजीमूतवृन्दस्यन्दतया परिप्लवशिथिलधम्मिल्ल इव सन्त्रस्यमान कुञ्जरयूथतया सञ्जातव्यथथरिव समाध्वसतया धावमान हरिणीगणचरणकोटिपाटनोद्भूतधातुधूलिपटलितविकटकटकतया चरितशोणित इव तत्क्षणप्रबुद्धकण्ठीरवकण्ठरवमुखरितकन्दरतया कृताक्रन्द इव परिसरगह्वरनिविरीसत्त्रिःसृतसरीसृपतया निर्गलितान्त्रमाल इव घूर्णमानतरुविटपकोटिताड़ितजलदवृन्दस्यन्दितशीकरनिकरकोरकिताकारतया समुपजातस्वेद इव स्फुटिततटोपलपतनदलितकीचकसुषिरसंमूर्च्छतपवनफुत्कारपरिपूरितगगनतया प्रवर्द्धमानोद्भ्रवास इव वचसामविषयं दौस्थ्यं अभजत ।

कृत्वा मारुति लङ्घनोत्थितरयात्तत्वानुयात्वां ततः
पश्चायात्पततां महेन्द्रगहनचोणीरुहाणाम्ततिः ।

मध्ये वारिनिधिप्रकाशितशिखासेतोः कृते भाविनः
सूत्रन्यासनिखातशङ्कुनिवहभ्रान्तिं पयोधौ दधौ ॥ २ ॥

पक्षाभिघातरयरेचितवीचिमालः
पाथो निधेः पवननन्दनविश्रमाय।
उत्तुङ्गशृङ्गकुलकीलितनाकलोको
मैनाकभूभृदुदजृम्भत सम्भ्रमेण ॥ ३ ॥

तत्र यात्रा प्रत्यूहः प्रत्यूढ इति वचसा तमधःपात-
यित्वा प्रयातमेनं सान्त्वयन् हिरण्यनाभो बभाषे।

सागरेण कृतज्ञेन तवाध्वश्रमशान्तये।
मारुते प्रेरितोऽस्म्यत्र सौम्य! विश्रम्य गम्यताम् ॥ ४ ॥
तव पित्रा परित्रातः पूर्वं पर्वतभेदिनः।
तस्मान्नास्ति विपक्षोऽत्र सपक्ष इति मां भज ॥ ५ ॥

एवं प्रार्थयमानमेनं संमान्य कार्यगत्या गते सति
हनूमति।
अवलोक्य हिरण्यनाभमब्धौ बलमानं बलमानमाथिवज्रः।
शतमन्युरपेतमन्युरासीत् पवमानात्मजसेवनादमुष्मिन् ॥६॥

तदनु यथा पुरं लङ्कापुरं प्रतिधावतो हनूमतः सर-
णिमरुणादरुणसारथेः पदवीं विरुन्धदिव वदनं व्यादाय-
दिरसनजननीरंहसा सुरसा।

उज्जृम्भितस्य तरसा सुरसां विजेतुं
पादौ पयोधिकलितौ पवमानसूनोः।
तस्योत्तमाङ्गमभवद्गगनस्रवन्ती
वीचिप्रचयस्खलितशीकरमालभारि ॥ ७ ॥

तनुं तनयत्य तदा हनूमान् कृत्वावगाहं जठरे तदीये।

ततो विनिष्क्रम्य स चक्रपाणोऽस्त्रिविक्रमस्य क्रममेव चक्रे ॥८॥
भूयोऽपि सोऽयं रघुनाथदूतश्चिच्छेद गच्छन्नखरैः खराग्रैः ।
क्रूरसिंहरंहाः पथि सिंहिकाङ्गं छायानिरोधादुपपन्नमन्युः ॥९॥

तदनु पारावारस्य पारे लम्बमानशिखरिणि लम्बमानतनुर्लङ्कापुरद्वारमासाद्य नितान्तचिन्तातन्तुसन्दानितान्तःकरणोऽभूत् । वानरसेना कथन्तरेदिममन्तरायं वितन्वन्तमद्न्वन्तन्तरतु नाम । कथमुपयातु यातुधान राजधानीमिमां सर्वथा वितथमनोरथो दाशरथिर्मौर्वीकृताणर्वलङ्घनः केवलमहमभवम् । जीवति वा नवेति न जानामि जानकीमिति । ततस्तत्रभवतीं सीतामवजिगमिषुराञ्जनेयः प्रच्छन्नसञ्चारहेतोरस्तमयं गभस्तिमालिनः केवलमभिललाष । तदनु ज्ञातमस्य निक्षेपचापस्य प्रत्यासीदति प्रयोजनवेलेति प्रचेतसे कथयितुमिव प्रतीचीं दिशं प्रविशति भगवति भास्वति । गगनतलभिदमपरमहीधरकटककान्तारसमुद्भवदावपावकशिखाश्रेणिभिः किमिह शोणितम् । अथ वा समीप समापतत्पतङ्गरश्मि दृढतरवेष्टननिष्ठ्यूतानलतटतपनोपलजालसमुल्लसज्ज्वालापटलैः किमापाटलम् । आहोस्विदागताय मित्राय महार्घमर्घ्यं प्रदातुं प्रमुदितचेतसा प्रचेतसा तूर्णमर्णवोद्गीर्यमाणमाणिक्यकिरणैः किमरुणितम् । आहोस्वित्तारापथतरङ्गिणी सलिलमपि ग्रसितुमुज्जृम्भितस्य चरमसागरौर्वाग्नेरर्चिः पुञ्जेन किमिह रञ्जितमिति । सकल जनस्य सन्देहसन्दोहं सन्दधाने सन्ध्यारागे समुदञ्चिते सरसीरुहश्रेणिषु पत्रपुटकपाटपिधानासु प्रतिकुमुदवनं मकरन्दभिक्षामटत्सु मधुव्रत-

द्विजेषु विकचकुवलयकलिकाकषायकषायेषु साथं वायुषु तत इतः सञ्चरत्सु तिमिरेषु कालागरुधूमस्तोमश्यामलितेषु दिक्पालपुरगोपुरव्यूहेषु प्रतिकमलाकरं प्रेक्षितविश्लेषवेदना पूर्वरङ्गे रथाङ्गविहङ्गानां दीनक्रेङ्कारे नक्षत्रमालालङ्कृते गगनमतङ्गजे।

आविर्बभूव पूर्वाद्रेः शृङ्गे शृङ्गारजीवितम्।
तमस्तमालकान्तारकुठारः शशलाञ्छनः॥ १०॥

तत्कारास्तमसा तदा रेजिरे गगनाजिरे।
शैवालचयसंछन्नाः सरसीव बिसाङ्कुराः॥ ११॥

तस्मिन् प्रदोषसमये सहसा हनूमान्
कीर्तिच्छटा जवनिकामपनीय शत्रोः।
आविर्बभूव सुमनःपरितोषणाय
लङ्काप्रवेशनवनाटकसूत्रधारः॥ १२॥

तत्काले लङ्काधिदेवतामात्मना सह विग्रहं विधातुं गृहीतयुवतिविग्रहां मार्गस्यार्गलीभूय भूयसा तर्जयन्तीं निर्जित्यतया वानररचितावज्ञोपज्ञं निजविलयं सरसिजासनशासनादावेदयन्त्या विहितानुमतिर्मारुतिर्लङ्कायामविकलमेव मैथिलीं विचिन्वन्नैर्ऋतिचक्रवर्तिनः प्रासादमाससाद। तत्र।

एषा राक्षससार्वभौमनगरीरत्नस्मूरन्विता
तस्येदं सदनं विमानशिखरैर्बिभ्राणमभ्रावलिम्।
एतत्पुष्पकमाहृतं धनपतेरित्यादरान् मारुते
स्तत्रादर्शयदिन्दुदीपकिरणप्रद्योतिता शा निशा॥ १३॥

अपि च।

आदित्यः कृतकृत्य एव भविता सीतापतेरीदृशं
साहाय्यं विरचय्य कीर्त्तिममितामादित्सुना सूनुना।
इत्यालोच्य तदा किल स्वयमपि ख्यातिं गृहीतुं परां
लङ्कायां रघुनाथ दूतसरणौ चन्द्रेण दीपायितम् ॥ १४ ॥

एवमेव पर्यटन् स्वप्नसुन्दरी सौन्दर्य्यमुद्रां निद्रयाप्यति शय्य शय्यागृहे कृतसंवेशं वेश युवती परिवृतमवरोध वधूजनमप्यनिरोधेन निरीक्ष्य तत्र वितथमनोरथो मारुतिर्विरचितबहुविधचिन्ताप्रकारः प्रासादादवप्लुतः सन् अशोकवनिकायामपि मैथिलीमन्वेष्टुमभीष्टदेवता प्रणाममतनुत।

असौ जनकनन्दिनीं तत इतो विचिन्वन् क्षणा-
दशोकवनिकामगाद् अपगतान्य मार्गश्रमः।
परामभिलषन् गतिं श्रमघनो यथा निर्मम-
स्वर्गामखिलकिल्बिषप्रशमनैक दिव्यौषधिम् ॥ १५ ॥

ततस्तस्यां नागतालहिन्तालतमालकृतमालसरलवकुलतिलकामलककुटजशिकुचकेतककङ्कोलवञ्जुविकङ्कतकदम्बकोदुम्बरकपित्थाश्वत्थकुरबकमरुवककुन्दतिन्दुकचन्दनस्यन्दनचम्पकचाम्पेयपनसवेतसपलाशपाटलाप्रियालप्रायैरनेकैरनोकहनिवहैः परिवृतां परिभ्रमनभ्रङ्कषविटपनिविडितगगनप्रपञ्चां काञ्चनकाञ्चनमयीं शिंशपामारुरोह।

तत्र तत्पत्रसंछन्नगात्रः पुत्रो नभस्वतः।
न्यग्रोधदलसंलीनजनार्दन दशां दधौ ॥ १६ ॥

मन्नोद्भूतवनादिवत्सुहि वने म्लेच्छेन संस्थापितां

मालां देवकुलाद्दिवामिषधिया क्षिप्तां श्मशाने शुना ।
देवीमाश्रमतस्तथा स्वभवनं नक्तं चरेण च्छला-
दानीतामपनीतवेषरचनामालोकयन्मारुतिः ॥ १७ ॥

पुनरयमेवं चिन्तां ततान ।

एनां विना रघुपतिः परिगृह्य धैर्यं
स प्राण एव वसतीति विचित्रमेतत् ।
ज्योत्स्नां विनापि निवसन्निशि शीतभानु-
श्छायां विनापि निवसेद्दिवसेश्वरोऽपि ॥ १८ ॥

एवं चिन्तयता हनूमता नीते निशीथसमये निशी-थिनीनाथे चरमगिरिशिखरोपकण्ठसेवासमुत्कण्ठमाने दश-कण्ठस्तु निद्राशेषेण स्मरप्रहारेण च कलुषीकृताक्षः सरस-हरिचन्दनचर्चया जानकीदर्शनेच्छया च प्रकटितरागः वैकक्षमालया मुकुटतटरत्नप्रभया च तिरस्कृतनक्षत्रमालः शनैःशनैरविशदशोकवनिकाम् ।

रजनिचरमभागे वारसीमन्तिनीनां
करतलकलिताभिर्दीपिकाभाजनीभिः
दिशि दिशि परिमृष्टं यत्तमस्तत्समस्तं
हृदयमवजगाहे केवलं रावणस्य ॥ १९ ॥

सोऽयं मदान्धहृदयो रघुवीरपत्नीं
सीमन्तिनीतिलकतामतिरवाप पापः ।
आमूलपल्लवितकोमलसल्लकीति
वैतानपावकशिखामिव वारणेन्द्रः ॥ २० ॥

एतद्दर्शनवेपमानतनुलता मैथिली कापुरुषविषय-परुषवचनपारम्पर्येण विदीर्यमाणहृदयाहृदयदयितशौर्य-

प्रत्ययादमुमेव हणाय मत्वा क्षणमन्तरतः कृत्वा स्थिता पर्य्यभाषत। अयि भोः सकलसमाचारप्रतिष्ठानिष्ठः परमेष्ठी ननु कुलगुरुर्भवतः परकलत्रगात्रनैत्रप्रसक्तिरप्यनिरपत्रपां जनयति गोत्रजातानाम्। भूयोऽपि पञ्चवटीपरिसरमञ्जनं प्रभञ्जन इवानुकूलः कूलोपकण्ठपरिभ्रष्टां नावमिव यदि नयेथाः।

तथापि दूनते नियतं मन्दोऽपि जीवितेशः साक्षाज्जीवितेशोऽपि त्वयि दयालुर्भवेदायवश्यं च यस्य मैत्राः पात्रमपि भवितासि। किन्तु। खरप्रमुखनिशाचरबलस्यनसमयसुचिरलग्नसान्द्रवसापङ्कपङ्किलितमुखमालिपुङ्खं शिलीमुखं भवन्तमन्तरेण कः गृह्णीत निजहृदयगलितरुधिरधारया प्रक्षालयितुम्। अथवा जनस्थानसमराद्दारभ्य समराभावावग्रहग्लपितानां सौमित्रिपत्रिचातकानां त्वदङ्गगलितशोणिताम्बुपारणान्तरायनयनतश्चेत् कः समर्थो निवारयितुम्।

अथ निशिचरनाथं पञ्चबाणानभिन्नं
नहि जनकसुतायाः प्रापदेकापि वाणी।
जनमुपनतमृत्युं पञ्चवक्त्राहिदष्टं
विशति हतविषार्धेरौषधैः किन्नु शक्तिः॥ २१॥

एवं जनकदुहितुरवधीरणाभणितिमाकर्ण्य कोपपराङ्मुखो दशमुखस्तामभितो निवसन्तीरारक्षिकाराक्षसीराह्वयभवत्यश्चतुर्भिरप्युपायैरेनां ममावश्यवशां कुरुध्वमियमननुकूला चेदि मां हताशां प्रातराशाय महानसं नयतेत्यादिश्य निशान्ते प्रत्यासन्ने निशान्तमेव विवेश। तदन-

भीषणवीक्षणक्षणदाचरीणां वाक्यदोषान्मेषणात् मुकुलित-हृदय पुण्डरीका पुण्डरीकयूथपरिवृतसारङ्गाङ्गनाभङ्गी-मङ्गीकुर्व्वाणा गीर्वाणतरुणीव शापबलादवसुन्धरां प्रपन्ना जनकनन्दिनी चिन्तामेवमकरोत् ।

नूनं विदितवृत्तान्ते जटायुषि गतायुषि ।
मामिहावस्थितामार्य्यपुत्रः किन्नावबुध्यते ॥ २२ ॥

आहोस्वित् क्रव्यादमायया विपर्य्यस्त प्रकृतिः काकुत्स्थ किमुनास्मास जायते । अथवा ।

न केवलं मामहरद्दुरात्मा कृपाञ्च रामस्य निसर्गसिद्धाम् ।
इदं न चेत् संश्रितवत्सलः किं भवेत्सतूष्णीं जगदेकवीरः ॥२३॥

इत्थं विलप्य रघुपुङ्गवं चिन्तयन्ती कष्ष्ट्रात् मूर्च्छामगमत् ।

निशाचरीस्तां निरवद्यशीलां निर्भर्त्सयन्तीर्निभृतं निवार्य ।
अस्वप्नलोकोत्सवमात्मदृष्टं दुःस्वप्नमेकं त्रिजटा जगाद ॥२४॥

किञ्च ।

उपप्लवस्य परोक्षभावादुपेत्य पृथ्वीं सुचिरं लुठन्त्याः ।
न सुश्चरस्त्रीमुखकर्षितायाः सीतालतायास्त्रिजटाजटाभूत् २५

तदनन्तरमात्मत्यागाय स्पृहयन्त्यां मैथिल्यां मारुतिरियमनुपेक्षणीया तपस्विनी नीतिममुञ्चतीति । चिन्तां परिगृह्य नेदीयानस्या बभूव । ततः ।

देव्या दशाननवचोमयवज्रदीर्ण
कर्णान्तर व्रणविरोपणभेषजानि ।
विस्रम्भणार्थमयमन्वयसङ्गतानि
रामाभिकीर्तनमधूनि शनैर्व्यसिञ्चत् ॥ २६ ॥

तदनन्तरं समन्तात् प्रसारितनयना जनकतनया तस्यां शाखायां शाखामृगमुद्दीक्ष्य चकितहृदया दुःस्वप्नबुध्या सलक्ष्मणाय भर्त्रे भद्रमाशंसमाना जनमिमं दुरापस्वापं स्वप्नः कथमाप्नुयादिति विचिन्तयमाना मायासमायात-नैरृतपतिबुध्या तस्मात् मारुतपुत्रात्त्रास। सोऽपि समवतीर्य्य वचनवैचित्र्याज्जनकपुत्रीं प्रत्यापयन् आञ्जनेयः कृताञ्जलिर्व्यजिज्ञपत् ।

कल्याणि ! तीव्रवेगेन त्वद्वियोगेन ताम्यतः ।
राघवेन्द्रस्य दूतं मामन्यथा मास्म मन्यथाः ॥ २७ ॥

त्वया सह प्रस्थितचित्तवृत्तिर्विभावरीकोकसमानधर्म्मा ।
वचोऽब्रवीत् मैथिलि ! मन्मुखेन त्वां कौशलं कोशलराजपुत्रः ॥ २८

अपिच । शिरसा तव सौमित्रिरकरोदभिवादनम् !
अपृच्छत् सोऽपि भद्रं त्वामधिपस्य वनौकसाम् ॥ २९ ॥

एवमभिहितया तया सम्भूतविस्रम्भया भयानपेतया तावदनुयुक्तः पवनतनयो वालिमरणकारणं सुग्रीवस्य सख्यमाख्याय प्राचेतसचेत इव सन्तत सन्निहित राम-नामकमङ्गुलीयकमस्यै प्रायच्छत् ।

सौख्यावहस्य पवनात्मजदीयमान
रामाङ्गुलीयकविलोकनवासरस्य ।
सत्यं कलामततमीमपि नैव भेजे
पाणिग्रहोत्सवदिनं जनकात्मजायाः ॥ ३० ॥

ततस्सा जानकी निःसीमहर्षा बभाषे । महाभाग ! सर्वथास्य दुरात्मनः प्रत्यासीदति मृत्युस्तथैव मनसाभिधा-नया विभीषणदुहित्रा मह्यं च स्वमात्रा प्रेषितया भाषितम् ।

अयमप्यनाश्वसीलस्तूणीयमुपायमन्तरेण समाश्वसितस्य न समर्पयिष्यति। नियतमहमपि मासादूर्ध्वं न शक्नुयां प्राणान् धारयितुमिति। एतदाकर्ण्य मारुतिर्महानुभावे! माभैषीः। भवन्तीं वहन्नेव तूर्णमुल्लङ्घितसागरो राघवचरणसरसिजमुपयास्यामीत्येवं मां समर्थं समर्थयेथा इत्यभिधाय।

महामहीध्रसधीचीं सोऽयं वृद्धिमुपेयिवान्।
यथानूनमपां राशिः कुल्या तुल्यां विशिष्टशाम्॥ ३१॥

अथ तमुवाच सा जनकसुता मुदिता
किमु तव दुष्करं चरणलङ्घितवारिधेः।
अपितु मया सह प्लवङ्गपुङ्गव! यास्यसि चे
दियमनपायिनो परिणमेद्भवतः पदवी॥ ३२॥

अन्यच्च। पातिव्रत्यहुताशनेन यदि तं कुर्यामहं भस्मसात्
सत्यं दाशरथेः शरस्य न भवेदाशोचिता पारणा।
किं चैतस्य यशोनिशापतिरपि प्रम्लानकान्तिर्भवेत्
तस्माच्छासितरावणे रघुपतौ यात्रा मम श्रेयसे॥ ३३॥

एवं व्याहृतः पवनसुतः सीतां पुनरभाषत।

मायामृगेण तव मैथिलि! वञ्चितायाः
शाखामृगेण पुनरागतिरित्ययुक्ताम्।
एषा कथापि भुवने विदिता यदि स्यात्
का नाम रामधनुषः प्रथिता प्रशस्तिः॥ ३४॥

किं बहुना।

इत्येतदेवं चिन्तितं यदहं राघवगृहिण्यास्तदेव निश्चितम्। यत्सहस्रशीर्षस्य समाचारस्य तदेव प्रका-

श्रितं यदनुगुणं रावणापराधप्रतिक्रियायास्तदेवानुमोदितं यदनुकूलं कुलवधूशीलस्य तदेव कथितं यदुचितं क्षत्रियाणी वाणीक्रमस्येति बहुशः प्रशस्य सर्वथा रामलक्ष्मणौ लङ्कामिमां प्राप्ताविति जानकी जानीहि जनमिममनुजानीहि प्रस्थातुम्। किञ्च। काकुत्स्थेन विदितपूर्वं किमप्यभिज्ञानं दीयतामिति। सा तु दीर्घं निश्वस्य निश्चित्य पुरा खलु चित्रकूटतटवने तरुणतरतरुरमणीयतया मन्दीकृतानन्दनवैभवे रघुनन्दनोपधानीकृतोत्सङ्गाया मम पयोधरपरिसरे खरतरनखराग्रविरचितविदारणं धाराधरनामानं काकं रघुपतिरवालोकयत्।

कुशरूपकृशेशया सनास्त्रं
विजही वासविवायसे स वीरः।
अथ तत्कृतपयाह्वताभिमाव-
श्चिरजीवी सदधौ यथार्थसंज्ञाम्॥ २८॥

सैषापरिचितकथास्मरणाद्विगुणदुर्दशा केशप्रिनद्धमपरमिदमभिज्ञानमुन्मुच्य।

चूडामणिं कपिवरस्य ददौ दशास्य
सन्त्रासपूजितमहाग्निशिखं कृशाङ्गी।
आदाय तं प्रणतिपूर्वमसौ प्रतस्थे
माणिक्य गर्भवदनोरगतुल्यबाहुः॥ २९॥

ततः कृतकृत्य एव निर्गत्य निजागमनं निशाचरपतेः प्रकटयितुमशोकवनिकां प्रबभञ्ज प्रभञ्जनात्मजः।

स्वकृत्यैः शाखानामवनतिमतीव प्रकटयन्
क्रमागैण भ्रामयन् परिकलितभङ्गः सुमनसाम्।

द्विजानां सन्त्रासं श्रुतिमधुरवाचां विरचयन्
अयं लोकोद्याने दशवदनलीलामतनुत ॥ ३७ ॥

तदनु सरभसमारक्षिकरक्षोगणनिवेदितप्रमदवनकदनकुपितदशवदनप्रेषितान् पितृपतिकिङ्करभयङ्करान् प्रहस्तपुत्रेण जम्बुमालिना सह निहत्य चैत्यतोरणमुपागतवति हनूमति पुनरपि निशमितामित निशिचरगणमारणो रावणः सचिवान् पञ्च पञ्चाननपराक्रमान् प्रहस्तप्रमुखान् बलीमुखं जीवग्राहं गृह्णीध्वमिति प्राहिणोत्। तत्र तानपि पञ्चतां नीत्वा तोरणपरिघेण मुहुर्मुहुर्दाशरथिदासोऽहमित्यात्मानमुद्घोषयन्तं हनुमन्तं नियन्तुं निखिलरक्षसामध्यक्षमक्षकुमारमाक्षिपत् ।

वक्षः संक्षुण्णचूर्णीकृतकनकमहाभित्तिचैत्योत्थधूल्या
नक्षत्राणामकाले सरणिमरुणयन् वीरलक्ष्म्या समेतः ।
रक्षः शूराख्यमारात् क्षितितलफलके क्षेपणीयान्
हनुमानक्षक्रीडां विधातुं दशमुखनगरीचत्वरे तत्वरेऽसौ ॥ ३८ ॥

ततःक्षणं क्षणदाचराणामनिमिषितामेव निष्पादिततदङ्गनिष्पेषकृत्यश्चैत्यप्रसादमुत्पाटितस्तम्भजातं जातवेदसा दग्ध्वा भूयोऽप्युपाश्रितं तोरणः समीरणसुतो बभूव । एनमपि वृत्तान्तं श्रुत्वा कुपितस्य पिशिताशनपतेर्युगपदेव निपेतुः पुत्रे सुत्रामजिति समतिष्ठितोर्विंशतिदृष्टयः ।

अनिमिषभुवने वा व्योम्नि वा भूतले वा
समरमुपगतं त्वां बोधितुं कः समर्थः ।
इति नुतिवचनेन श्लाघयन्मेघनादं
प्लवगमिह नयेति प्राहिणोद्राक्षसेन्द्रः ॥ ३९ ॥

नेतुं शीकरसं निशाचरपतेर्हन्तुञ्च भूरक्षसां
तस्यान्तःपुरयोषितां रचयितुं मानं विना रोदनम् ।
सूर्याचन्द्रमसोः प्रवेशविकलां लङ्कापुरीमग्निना
शुद्धिं कर्तुममुष्य वासवजिता जातो रणस्तोरणे ॥ ४० ॥
संग्रामदुर्दिने तस्मिन् जहर्ष शरवर्षिणि ।
वर्हीव मेघनादेन मेघनादेन मारुतिः ॥ ४१ ॥

तदनु यातुधानप्रबलप्रधाननिधनक्रुद्धो विविधायुधवैतथ्यं विमृश्य विजयश्रीसगन्धं गन्धवाहनन्दनं चतुराननास्त्रेण बबन्ध दशकन्धरात्मजः । तेन दिव्यास्त्रेण विवशशरीरमेनं पिशिताशनाः शाणवल्कलैर्बबन्धुः ।

स मारुतेर्नैकृतपाशजन्मा बन्धोऽभवद्बन्धनमोक्षहेतुः ।
पुरा पुलस्त्यान्वयपांशुलेन बन्दीकृतानां सुरसुन्दरीणाम् ॥ ४२ ॥

तदनन्तरमितरबन्धनासहतया निजाङ्गतस्य दिव्यास्त्रस्य प्रभावं विभावयन् विभावरीचरपतितनूजः पवनतनयं निजपितृसमीपमुपनिनाय ।

सोऽयं ददर्श दशकन्धरमन्धकारि
लीलाद्रितोलनपरीक्षितबाहुशौर्य्यम् ।
बन्दीकृतेन्द्रपुरवारवधूकराग्र-
व्याधूतचामरमरुच्चलितोत्तरीयम् ॥ ४३ ॥
आपाटलाधरपुटान्तविराजमान-
दंष्ट्राममहःप्रसरभासुरशरीरकान्तिम् ।
सन्ध्याम्बुदान्तरितमध्यसुधामयख-
रेखाभिरामभिव वासवनीलशैलम् ॥ ४४ ॥

संग्रामकेलिपरिघट्टनमग्नभग्न
दिग्दन्तिदन्तक्षतमुद्रभुजान्तरालम् ।
छायात्मना प्रतितरङ्गविराजमान-
शीतांशुमण्डलसनाथमिवाम्बुराशिम् ॥ ४५ ॥
निश्श्रेयसः प्रणयिनीं पदवीं निरोद्धुं
त्रैलोक्यपापपरिपाकमिवात्तरूपम् ।
सूर्येन्दुपावकमहांसि तपोबलेन
जित्वा यथेष्टमभिषिक्तमिवान्धकारम् ॥ ४६ ॥
सोऽपि प्लवङ्गममवेक्ष्य समीरपुत्रं
चित्रीयमाणहृदयः पिशिताशनेन्द्रः ।
कैलासशैलचलनागसि शापदायी
नन्दीश्वरः स्वयमुपागत इत्यमंस्त ॥ ४७ ॥

ततः प्रहस्तेन विहितविविधानुयोगः प्रत्यभाषत रावणं मारुतिः । अयमहमङ्गामधिपतिकुलतिलकस्य सत्यसन्धस्य पितृनियोगसमुपनतवनवासनिरतस्य शूर्पकारातिबाधितशूर्पणखाघ्राणवैरूप्यस्य कुप्यत्खरप्रमुखनिशिचरबलपलालजालकल्पानलकल्पशिलीमुखस्य कपटहरिणहननसमयसमुषितदारार्थं पणसञ्जातसुग्रीवसख्यसमुत्खातवालिकण्टकस्य दुर्वृत्तनववंशवनपवनसारथेस्तपोनिधेर्जामदग्न्यस्य भुजबलावलेपलोपहेतोः श्रीमतो दाशरथेर्दूतोऽहं सीतामार्गमार्गणाय दिशि दिशि तपनतनयप्रेषितानां वानराणां एकतमः समुद्रलङ्घनजङ्घालस्तव नगरप्रमदावनसीम्नि रघुवरधर्मदारान् प्रणम्य प्रतिष्ठासुर्मदीयमागमनं प्रकाशयितुं मथिता शोकवनिकानोकह-

निवहस्त्वद्दर्शनकुतूहलेन केवलमनुभूतनैकटं तलूतातन्तुसञ्छन्नस्तव परिसरमुपासरम् ।

आनाकलोकपरिकीर्तितसच्चरित्र-
मन्नोपकण्ठ रघुवंशपतेः कलत्रम् ।
वैतानवेदिजनितं पवमानबन्धु
वर्त्स्येण यन्नमविनीतकथं यतेथाः ॥ ४६ ॥

प्रेङ्खन्ती पिशिताशया रणमुखे सौमित्रिपत्त्रिक्षतं
त्वद्गात्रं परितः पतत्त्रिपरिषच्छत्त्रच्छविं मागमत् ।
द्राक् पौलस्त्यपुलस्त्यवंशविलये सम्भाविते त्वत्कृते
कान्तानां नयनान्तवान्तसलिलं मा भून्निवापोदकम् ॥ ४८ ॥

बद्धादरोऽपि परदारपरोक्षहे त्व-
मिक्ष्वाकुनायककलत्रमनार्थमागाः ।
वाताशनोऽहमिति किं विनतासुतस्य
श्वासानिलाय भुजगः स्पृहयालुतालुः ॥ ४९ ॥

बाहुचन्दननिषङ्गकोटरान्निर्गतो रघुपतेः शरोरगः ।
प्राणवायुमविनीततावकं कालयापनमपास्य पास्यति ॥५०॥

किं बहुना ।

मायामृगे समरनाटकसूत्रधारे
शाखामृगे च भवतः प्रतिकूलवाते ।
दृष्टोद्यमस्य रघुनायकसायकस्य
मुक्ता प्रणामकवचं कवचं किमन्यत् ॥ ५१ ॥

एतन्निशम्य कुपितः पिशिताशनेन्द्रः
प्राणानमुष्य हरतेति भटानवादीत् ।
आजन्मसिद्धमतिरत्र विभीषणस्तं

दूतो न वध्य इति शास्त्रगिरा करोध ॥ ५२ ॥

रावणोऽपि विभीषणभाषणमङ्गीकृत्य प्लवङ्गमानामङ्गेषु लाङ्गूलमेव वरम् । तदेव कार्पासवाससा संवीतं वीतिहोत्रसात्कृत्य चत्वरे चत्वरे दोषानुद्घोष्य सप्रहारं नगरं परितः सञ्चारयतेति राक्षसानादिदेश । तेषु तथा कुर्वाणेषु ।

निर्णयाविषयमस्य बालतः कर्णिकारनिकुरम्बकर्बुरः ।
निर्निमेषगणभाग्यसञ्चयादुन्मिमेष भगवानुषर्बुधः ॥ ५३ ॥

एतद्वृत्तान्तमारक्षिकराक्षसीगणेन गर्वोद्दीर्णं वर्णितमाकर्ण्य दूयमानमानसा जानकी हुताशनमुपस्थाय हनूमतः शीतो भवेति प्राञ्जलिः प्रार्थयत ।

घोरस्य राघवकलत्रतपोमयाग्ने-
र्माभूवमिन्धनमहं क्षणमित्यवेत्य ।
शैत्यं वितत्य दहनः पवमानसूनो-
र्बालाग्रसीम्नि मणिदीप इवावतस्थे ॥ ५४ ॥

तदनु पवनतनयोऽपि पुरमिदं न खलु सुव्यक्तं नक्तमालोकयम् । तस्मादनलसाक्षिकमेव पुरमखिलमालोकयामीति यामिनीचरगणं परिचिततोरणपरिघेन जघान ।

सीताभिधानकमलां प्रभवे प्रदातुं
लङ्कार्णवं क्षुभितसैन्यतरङ्गभीमम् ।
तेधा ममन्थ किल रज्जुभुजङ्गराज-
भोगावृतेन पवनात्मजमन्दरेण ॥ ५५ ॥

अथ लङ्कायां दह्यमानायाम् ।

रक्षोवधूवदनारविन्दरजनी विश्वम्भरावर्हिणी

वर्षारम्भदशां दशाननयशः कादम्बकादम्बिनीम् ।
वैधव्योचितवेषनिश्चितमनोलङ्कावधूटीजटां
वैदेह्यास्त्रिजटासमां समकिरद्भूम्यां हनूमान्दिवि ॥५६॥

अपिच ।

एतद्विक्रमवीक्षणेन जनितामानन्दवाष्पोद्गतिं
रक्षोनाथभयात्पिधातुमनसा विद्याधराणां तदा ।
व्याजव्याहृतये यथा परिणमेद्भूम्या तथा जृम्भते
स्वर्लोकेऽपि कलिन्दशैलतनया कल्लोलशङ्कावहा ॥५७॥

आदौ नीलांशुकश्रीस्तदनुमरकताबद्धनीवीविभूतिः
कस्तूरीपङ्कभङ्गीतणामपि विकचेन्दीवरस्रक्कपङ्क्ती ।
पश्चात् स्निग्धाञ्जनाभा जघनकुचतटीकण्ठनेत्रेषु जाता
दिक्कान्तानां तदानीं दशमुखनगरीदाहसम्भूतधूम्या॥५८॥

हा तात ! हा [illegible]नि ! हा सुत ! हा सहाय !
हा पुत्रि ! हा प्रियसखि क नु ! हा हतोऽस्मि ! ।
इत्यादि पौरपरिदेवनभारवाग्भि-
रापूरि रावणपुरी शिखिना परीता ॥ ५९ ॥

यैर्वृन्दारकसुन्दरीजनमुखे नीराजनं निर्मितं
निर्मेघे गगनेऽपि यैर्विरचिता सौदामिनीसंहतिः ।
ते दिव्राण्यपि वासराणि न गता निर्वाणमौर्वानल-
ज्वालाडम्बरमम्बुधौ विदधिरे बालानलोयल्कणाः ॥ ६० ॥

आदीप्यमानपवनात्मजवालसङ्गात्-
अङ्गारशेषविभवामवलोक्य लङ्काम् ।
व्योम्नि स्थिता निशिचराः स्वगृहाणि मन्नं
निर्वापयन्त इव नेत्रभवैः पयोभिः ॥ ६१ ॥

चक्रे शक्रजिदाज्ञया रणमुखे यत्कर्म रक्षोगण-
स्तत्कर्तुं क्षणदाचरक्षितिभुजा युक्तोऽप्ययुक्तोऽभवत् ।
समाचिंश्च हनूमता परिचितो लङ्कामधाक्षीद्यथा
तत्पित्रा मरुता युतोऽपि न तथा दाहक्रियायां पटुः ॥६२॥

तस्मिन् हनूमदरणिप्रभवे हुताशे
शुद्धिं विधाय पतिमेव समेतु मैच्छत् ।
लङ्केश्वरेण रणकेलिकुतूहलेन
बाह्वोर्बलादपहृता सुरराजलक्ष्मीः ॥ ६२ ॥

वाचामिदानीं किमु विस्तरेण लङ्कापुरीं रावणबाहुगुप्ताम् ।
काकुत्स्थदूतोऽयमुपेत्य चक्रे कृतान्तदूतस्य सुखप्रवेशाम् ॥६४॥

पौलस्त्यपातकिसमागमजायमान-
मेनः पुनान इव वानरयाथजूकः ।
निर्वर्तिताक्षविजयो निजबालवह्नौ
हुत्वा पलाशसमिधः सुगतिर्बभूव ॥ ६५ ॥

लङ्कादाहेऽप्यनार्तां रघुपतिदयितां चारणोक्त्या विदित्वा
सानन्दस्तां प्रणम्य प्रतिगमनविधौ प्राप्य तस्या नियोगम् ।
आरुह्यारिष्टशैलं निधिमपि पयसां स्वैरमुत्तीर्य्य वेगा-
च्चक्रे गत्वा महेन्द्रं प्लवगबलपतीन् पूर्णकामान् हनूमान् ॥६६॥

अथ यथार्हं सैन्याधिपान् सम्मान्य मारुतिरेतैरनुयुक्तः स्ववृत्तान्तमखिलमाख्यातवान् । तदनु पवनतनयवचनमुदिता वानरवरूथिनी यूथनाथानुयाता तद्दर्शनजनितमानन्दं दाशरथौ सुग्रीवे च संविभज्येव विवक्षितुम् । अङ्गदमर्षमिकया धावन्तौ मध्ये सरणिदधिमुखकृता वनं मधुवनं हनूमदनुमत्याभिभूय मधुपानसुखमनुबभूव ।

अथाब्रवीद्गिरिवरतुङ्गमङ्गदं
कृताञ्जलिर्दधिमुख एष रोषवान् ।
वलीमुखान् मधुभजने शिलीमुखान्
भवानिमान् झटिति निवारयेदिति ॥ ६७ ॥

अयमप्येनमवोचत ।

दशमुखपुरमध्ये वीक्षिता मैथिलीति
श्रवणमधुवितीर्णं येन वीरेण मह्यम् ।
दधिमुख यदि सोऽयं भाषते कोनिरुध्यात्
मधु पिबतु यथेष्टं वाहिनी वानराणाम् ।

तदनुभयविवेशसमुनतदधिमुखवचनविदितमधुवनकदनपरिभणितजनकदुहितृदर्शनजनितप्रमदभरभरितस्तपनतनयस्तनुविकृतिमतनुत तदभिमुखागमननिमित्तसम्पत्तिम् ।

अरुह्याद्रिमथावरुह्य विपिनान्यास्वाद्य नानाफलान्यास्फोट्य भुतमारचय्य वदनैरापाद्य वाद्यक्रमान् ।
आश्लिष्य द्रुममक्रमं मदवशादाधूय पुच्छच्छटामारादाविरभूदलं प्रथमिका पीना कपीनां चमूः ॥ ६८ ॥

निद्राक्षयादरुणितेन समीरपुत्रः
सौमित्रिनेत्रयुगलेन निपीयमानः ।
चूडामणिं करतले कलयन् ववन्दे
पादारविन्दयुगलं भरताग्रजस्य ॥ ७० ॥

अक्लेशसम्भृतगतागताभ्यां निस्तीर्णविस्तीर्णमहार्णवोऽपि ।
आनन्दसिन्धौ पृतनासमक्षमक्षस्य हन्ता नितरां ममज्ज ॥७१॥
आनीतचूडामणिसन्निधानादाविःप्रमोदेन रघूद्वहेन ।
तत्रानुयुक्तः पवमानजन्मा विज्ञापयामास कृतप्रणामः ॥७२॥

लङ्कापुरोपवनसीमनि राजपुत्री-
मालोकयं निशिचरीगणबाध्यमानाम् ।
केनापि पातकवशेन सुपर्णलोके
वन्दीकृतामिव भुजङ्गमराजकन्याम् ॥ ७३ ॥

देव्यास्त्वदीयान्वयकीर्तनेन त्वन्मुद्रया च व्यपनीय शोकम् ।
वार्त्तामभिज्ञानमयीं मया च प्रस्थातुकामः परिपूर्णकामः॥७४॥

ब्रह्मास्त्रवित्रस्तजयन्तकर्त्र्यां कथामभिज्ञाप्य वने प्रवृत्ताम् ।
चिरं त्वदन्त्या जनकेन्द्रपुत्र्या चूडामणिः प्रेषित एष तुभ्यम्॥७५॥

किं बहुना ।

देव तस्याः प्रतिष्ठासूनसून् शोकपालितान् ।
मुद्रयित्वा प्रपन्नोऽहं त्वदभिज्ञानमुद्रया ॥ ७६ ॥

इति श्रीविदर्भराजविरचिते चम्पूरामायणे
श्रीमत्सुन्दरकाण्डः समाप्तः ।

अथ युद्धकाण्डः ।

दृष्टे यत्र यदृच्छयापि वचसां देवी पुरो वर्त्तते
चारस्यं महदभ्युदेति सदसि प्रागल्भ्यमुज्जृम्भते ।
जायन्ते सकलाः कला अपि नृणां जागर्त्ति कीर्त्तिर्नवा
चेतः तिष्ठतु तत्र ईश्वरपदाम्भोजे च भोजे मम ॥ १ ॥

भोजेन तेन रचितामपि पूरयिष्यन्
अल्पीयसापि वचसा कृतिमत्युदाराम् ।
न व्रीडितोऽहमधुना नवरत्नहार-
सङ्गेन किं न हृदि धार्यत एव तन्तुः ॥ २ ॥

मुद्रामुद्रितजीवितां जनकजां मोहाकुलं राघवं
चूडारत्नविलोकनेन सुचिरं निध्याय निध्याय च ।
प्रारेभे हृदि लक्ष्मणः कलयितुं पौलस्त्यविध्वंसनं
धीरः पूरयितुं कथाञ्च विमलामेकेन काण्डेन सः ॥ ३ ॥

आनन्दमन्थरमनन्तरमाञ्जनेया-
दाकर्ण्य वृत्तिमनघाञ्जनकात्मजायाः ।
दृष्टिर्दशाननरुषा परुषायमाणा
बाणासने परिदधे प्रभुणा रघूणाम् ॥ ४ ॥

अथ सुग्रीवोऽपि दशग्रीवकुपितराघवावलोकनद्विगुणीकृतरणोत्साहः साहायकमनुपालम्भन्नम्बुमिव सिन्धुमवधार्य धार्यमाणधैर्यविगाढमतिः । अधिरूढत्रिकूटशिखरां लङ्कामधिगन्तुममन्दकुमुदनलनीलप्रमुखमपि वलीमुखानीकं समनीनयत् ।

वारिदादपि च रामनामतः पूरिता पुनरपाङ्गधारया ।
तत्क्षणं प्रतिचचाल दक्षिणं वाहिनीशमखिलापि वाहिनी॥५॥

ततः क्षणेन समचक्षचलितऋक्षसमुदाये कुमुदामोदकारिणि शरभाधिकप्रसादशीले नीलेन्दीवरानन्दिनि दशाननदिशाक्रमणव्यग्रतेजसि समारूढतारानन्दनलक्ष्मणानुगते सरभसमुदयसानुमन्तमिव हनूमन्तमधिरोहति निशाचरतिमिरहरणनिस्तन्द्रे रामचन्द्रे समन्ततः कन्द-

लितबहुलहरिजालकोलाहलभरितहरिदन्तरो निरन्तरा-
स्कन्दितनिकटकान्तारावलिर्वलीमुखबलमहाम्बुधिः सस-
म्भ्रममुदजृम्भत ।

उत्तासकासरमुदञ्चितपञ्चवर्णं
निस्तब्धहस्तिविसरारुचमूरुयूथम् ।
आलोललोचनतरङ्गकुरङ्गशाव-
मासीदसीमविपिनं कपिनर्मघोषैः ॥ ६ ॥

सैन्यैस्ततो रघुपतिः सरितां निवेशं
वेशन्तयन्विरलयन्विपिनान्तराणि ।
आरुह्य सह्यमपि शैलमसह्यवातं
मन्दानिलैकनिलयं मलयं जगाम ॥ ७ ॥

गत्वा च तमद्रिं सौमित्रिमिदमवादीत् ।

अमी तटसमीपनिर्झरतरङ्गरिङ्गत्पयो-
जडीकृतपटीरभूरुहकुटीरसंचारिणः ।
मनो विधुरयन्ति मे मलयमेखला मेदुरा
दुरासदवनप्रियप्रियतमारुता मारुताः ॥ ८ ॥

इत्यालपन् करुणमेष निरुद्धवेलं
शैलं महेन्द्रमधिगम्य महो महेन्द्रः ।
आवर्तमुद्रितमिवान्वयभूपतीना
मव्ययकीर्तिनिधिमम्बुनिधिं ददर्श ॥ ९ ॥

दृष्ट्वा च तमद्भुताकृष्टमना रामस्तदिदमाचष्ट ।

द्रष्टुं नालमगाधतां फणिपतिः सीमान्तरेखा दिशो
द्वीपाः सैकतमण्डलानि तदयं दूरे गिरां वारिधिः ।
येषामेष सुखादखानि नखरैर्येनाथ वा पूरित

स्तेषां नः कुलभूभुजामविहतस्थेम्ने महिम्ने नमः ॥१०॥

अथ हरीन्द्रोऽपि महेन्द्रोपान्तकान्तारशोभिनि लोभनीयमलयबालानिले वेलावनप्रदेशे । दाशरथेर्निदेशेन निवेशयामास बलमखिलम् ।

सरसपटीरकुञ्जवनसञ्चवनाभिपतन्
मृगमदगन्धगन्धवहमेदुरिते जलधेः ।
तटनिकटे दरस्फुटिततालरसालफलै-
रुदितमदा विचेरुरुदरम्भरयो हरयः ॥ ११ ॥

अनन्तरमपरमिव चलितं महाम्भोधिमम्भोधिरोधसि कृतसंवेशं रोदसी लङ्घनविशृङ्खललाघवं राघवानीकमनीकान्तःखर्खारमुखादवधार्य धार्यमाणहृदयान्तकः पङ्क्तिचरण इवैरावणो रावणो विधेयं परमजानन् जानकीमध्यविमोक्षकामः कामपरतन्त्रितो मन्त्रिभिः समं समाजमाजगाम ।

रहस्तदानीं रजनीचरेन्द्रः प्रहस्तपूर्व्वानिदमाबभाषे ।
इदन्तु मे वाञ्छितमोचितं वो वदन्तु यद्वैरिजयोचितं नः॥१२॥

अमी च पुनराशयज्ञा विज्ञापयामासुः । देव ! जीवत्सु भवदाज्ञापरेष्वनुचरेषु परमास्मासु कस्मादयमवाप्तो दुःखाप्तोरभुजपञ्जरानीतां सीतां जातु न जहातु नाथ इत्यभिदधानेषु प्रधानेषु रम्भोपहितहठात्कारसम्भवमम्भोजसम्भवशापमन्तरायमावेदयन्तं दुर्नयन्तमग्रजन्मानं सम्मानयन्विनयविज्ञानभूषणो विभीषणः सरोषमिदमवादीत् ।

अहह विधिनियोगादद्य नक्तञ्चरेन्द्र
त्वमसि परकलत्रे दुर्निवारानुरागः ।

अरुणादृवशिखायामामिषग्रासमोहा-
दचिरकृतजिह्वाचापलः केसरीव ॥ १३ ॥

आकर्ण्य किन्नरमुखादनघे स्ववंशे
काकुत्स्थदारहरणोपनतं कलङ्कम् ।
हा हेति मीलितदृशः करयोर्गुगन्त-
दृष्टी श्रुतोरपि दधातु कथं विधातुः ॥ १४ ॥

पश्येदानीमुदधिपरिखापालिता कुत्र लङ्का
वाचातीतः क्क नु वनचरादागतो दुर्विपाकः ।
कर्तुं नक्तञ्चरपरिभवं कापि मायैव शङ्के
जाता सीता धरणितनया जानकी मैथिलीति ।

किं बहुना ।

न गणयसि यदि त्वं वानरं वानरं वा
ननु परिचितवीर्यौ जिष्णुभू कार्त्तवीर्यौ ।
न कलयसि यदि त्वं नन्दिशापञ्च धातु-
र्वरमपि नरवर्जं दुर्जयो दैवयोगः ॥ १५ ॥

इत्यादिनीति सहितं हितमभिहितवन्तं निजमनुज मवज्ञाय ज्ञातिरयं अरातिपक्षः शिक्षणीय इति शंसन्तं नृशंसन्तमरुन्तुद रोषणभाषणो बिभीषणो विहाय विहायसि समुत्पतन्तमनूत्पतद्भिश्चतुर्भिरमात्यैः सममतीत्य वारिधिं दूरतएव सवितर्कमुदयोऽान् सुग्रीवादीनन्तरिक्ष-गत एव माचचक्षे ।

पौलस्त्यमग्रजनुषं परुषञ्च ... न्तं
सन्त्यज्य बान्धवजनञ्च ।व. ीषणोऽहम् ।
रामं विरामभिद ... दिश ... ाप-

मापन्नदैन्यहरणं शरणं ममेति ॥ १७ ॥

अनन्तरमतिकरुणं समीरयन्तं समीरभुवा च सप्रत्यभिज्ञविज्ञापितं निशाचरपतेरनुजं निशम्य तदा तदागमनाय किं कारणमिति शङ्कापरवशे निवेदयति हरीशे, दाशरथिरपि दयमानः स्मयमानो मधुरमिदमभाषत ।

अभयागतोऽयमपयाति चेन्मृधा
रघवो भवन्ति लघवो न किं सखे ! ।
अनुजोऽयमस्तु तनुजोऽथवा रिपोः
करुणापदं हि शरणागतो जनः ॥ १८ ॥

तदनु हृदयविदा हनूमता सरभसमानीतो विनीतोऽयमाशरपतिरवन्दत दाशरथिम् ।

रामस्तमाह विनतं रजनीचरेन्द्रं
दत्तं तदद्य भवते दशकण्ठराज्यम् ।
अक्लिन्नदाहरणमग्रज राज्यभोक्ता
सानुप्लवः प्लवगमण्डल सार्वभौमः ॥ १९ ॥

श्रेयः पदात्पदमुदेति विधेः प्रसादात्
प्रायस्तदद्य फलितं हि विभीषणे यत् ।
रेखातपत्रसहितं पदमस्य गच्छन्
एकातपत्रसहितं पदमेष भेजे ॥ २० ॥

असौ पुनरग्रत एव भरताग्रजापाङ्गसुधातरङ्गाभिषिक्तोऽपि पुनरुक्तराज्याभिषेकः सकलविस्रम्भभाजनतया सुग्रीव इवापरे दशग्रीवबलमखिलमावेद्य सद्य एव लङ्कापुरसमास्कन्दनाय सेनासमुत्तरणहेतुं सेतुं विधातुमाराधयतु वाराम्निधिमिति सविनयमेनं विज्ञापितवान् ।

अथ वारांनिधिमभ्यायं तमोधिम्हृद्ये शयः ।
आनशे दर्भशयनं वेदीमिव हुताशनः ॥ २१ ॥

तत्र कुशास्तरणमध्यमध्यासीने निध्यानवति देवे रामचन्द्रे नियन्त्रित इव नियतिवशाञ्चिरात्रयमपि प्रसादं नाससाद यादसाम्पतिः ।

व्यापारयन्नथ विलोचनकोणमग्नौ
कोपारुणं कुटिलितभ्रुकुटीविटङ्कः ।
आदातुमैहत धनुः प्रथमो रघूणां
पैतामहं प्रथमसर्गसमापनाय ॥ २२ ॥

आदाय च दुरापं चापमारोपयत शिखिशिखमनलशिखम् ।

नाथो विमोक्तुमुद्युक्त न यावदेव
पाथोनिधेरुपरि पावकरूपमस्त्रम् ।
सन्तापिनी नयनवारिमिषेण ताम्यन्
मन्दाकिनी किमुत वारुणमालकम्बे ॥ २३ ॥
कषा शिखिशिखमुच्छिखं जहति राघवे लाघवाद्
अजायत रजायतश्वसितनक्रचक्राकुलम् ।
रसातलबलत्तिमिस्तिमितकुम्भिकुम्भीनस
प्रविष्टगिरिकन्दरस्तरलमन्तरं वारिधेः ॥ २४ ॥

तत्क्षणं जलनिधिः घन्ता च युगान्तानलस्य सहनोऽपि गरलदाहनोष्मणां सोढापि वाडवगाढावलेपस्य तितिक्षुरपि भार्गवतीक्ष्णपरशोः परिशोषयन्तमन्तरङ्गमङ्गारमयं शरमयं निमिषमपि न विषेहे ।

शरणमथ शरव्यथानिदानं जलनिधिरेष जगाम राममेव ।
पतवकुलिशपातमेव किं वा जलधरमर्थयते न जीवलोकः ॥ २५ ॥

आगत्य चरणपदमुपदीकृतनूतनरत्नराशिर्वारिराशिर्विनीतवेषो विशेषोपजातनतिभिर्नुतिभिरभ्यनन्दयद्रघुनन्दनम् । तदनु तदनुसंहितममोघमस्त्रं वैधात्रं क्वचन वनसीमनि विनिपात्य साध्यते मया सलिलविष्टम्भः सम्प्रत्येव नलो विदधातु सेतुमित्यभिदधानो मन्दमन्दमन्तरधात् ।

आदिष्टा रघुपुङ्गवेन हरयोऽप्यष्टासु दिक्षु क्षणात्
त्रैलोक्याञ्चितमूलमध्यशिखरान् धात्रीधरान् आहरन् ।
यैः क्षिप्तैः सलिले नलेन जलधिर्यातोऽपि जम्बालतां
निर्गच्छत्य चिराय निर्झरपयःपूरैः पुपूरे पुनः ॥२६॥

अथ जलधौ निपेतुरतिदूरनिपातदल-
ज्जलचरदत्तजीवनवगन्धमहीध्रचयः ।
स्फुटितधराविराजदहिपुङ्गवफूत्कारण-
क्षुभितगुहागृहासिकमहाहरयो गिरयः ॥ २७ ॥

अलक्षितमहीधरग्रहणमस्फुटक्षेपणं
विचित्रघटनं ततो विरचितो नलेनामुना ।
अबोधि हरियूथपैरधिपयोधिसेतुर्महान्
भुवा भुज इवाभवन्निजतनूभुवो लम्भयन् ॥ २८ ॥

अनन्तरं अन्तर्मुखा इव बलीमुखाः प्रबोधेनेव सेतुपथेन संसारमिव दुस्तरन्तरणिपतिमतीत्य सद्य एव प्रकाशं गिरीशं सुवेलमवलोकयन्तो मुहुरविन्दन्त महान्तमानन्दम् ।

वलयिततटदेशैर्वाहिनीनां निवेशै-
रविरलवनरेखामध्यमध्यास्त रामः ।
कपिकलकलमीर्थ्यत्कन्दरामन्दिरान्त-

स्खलितकुपितसिंहत्रस्तवेलं सुवेलम् ॥ २९ ॥

तदनु दशमुखः शुकमुखादतिलङ्घितजलधिमधिगतसुवेलारामं रामं निशम्य सम्यगवगमनाय रघुनायकबलमनुप्रहितयोर्विदितवेषविभीषणावेदितकुपितकपिलोकनियन्त्रणनितान्तखिन्नयोर्विपन्नाधारदाशरथिविमोचितप्राणयोः शुकसारणयोर्वचसा प्रासादाग्रमासाद्य प्रत्येकशस्ताभ्यां वेद्यमानान् प्रवर्धमानसमरसन्नाहमतीन् प्लवङ्गमसेनाधिपतीन् अतिधीरतया सावधीरणमवेक्षमाणः प्रतिपक्षबलप्रशंसिनौ तावुभावप्युपेक्षमाणः शार्दूलप्रभृतिभिः प्रणयिभिरप्यवगताशेषवृत्तान्तः सान्तस्तापः सुचिरमनुचिन्तयन् अन्तिकासीनमतिविनयप्रह्वं विद्युज्जिह्वमुपह्वरे किमप्यभिधाय सौधादवततार। तत्क्षणं क्षणदाचरोऽपि निर्दिष्टान्निशाचरपतेर्दाशरथिशिरः सशरस्वनुरपि निर्माय मायानुभावादाहवानीतमित्यभिधाय निधाय च पुरो निदाघातिशयसन्तापिनीं वासन्तीमिव वैद्युतानलश्चिरकालविह्वलामाकुलीचकार मैथिलीम्। ततः प्रबुद्धा च मुग्धा पुनस्तथ्यमिति विचार्य तदनार्य पर्यदेवयत पतिदेवता।

रक्षोवरोधवसतिं रजनीचरीणां
रक्षोपरोधमपि रावणभर्त्सनञ्च।
सर्वं सहे यदुपलब्धधिया स एवं
सर्वं सहे भवति जीवति हन्त सीता ॥ ३० ॥

एवमत्याहितमत्यासमेतामेतामेतामासाद्य सखि वैदेहि वैदेहि वचः कथमिदं तव दीना दशा दशाननकृता मायाहि मायाहि मनसि वैधुर्यं निखिलजगती धुर्य-

भुजबलाभिरामे रामे किमिदमनार्य्यमविचार्य्यमित्यभिद-
धाना नवीना सारनिष्यन्दिनी कादम्बिनीव धर्म्मोद्वेगिनीं
केकिनीं सरमा चिरमाश्वासयामास।

अथ निगदितनीतिं मुञ्च मुञ्चेति सीताम्
अविरतरणकण्डूभीषणो रावणोऽयम्।
मनसि न बहु मेने मन्त्रिणं माल्यवन्तं
दिवि परममरीणां मण्डलं माल्यवन्तम्॥ ३१॥

अथ रामोऽपि कामोचितवेषविभीषणामात्यविदित-
रक्षोनगररक्षोदन्तो हृदन्तोपजातसमरसंरम्भविधिरम्बुधि-
मेखलालङ्कारमणेर्लङ्कायाः प्राग्द्वारस्थाय प्रहस्ताय पर्य्य-
स्ताहितप्राणानिलं नीलं दक्षिणद्वाररक्षिणोर्महोदर-
महापार्श्वयोर्विश्वत्रयविजयधौरेयन्तारेयं प्रत्यग्द्वारपाल-
नाधिकृते पाकशासनजिते पराक्रममिव तनूमन्तं हनू-
मन्तमन्तर्व्यूहविहितरक्षाय विरूपाक्षाय रक्षःप्लवङ्गम-
कटकाधिपतीन् प्रतिनिधीन् विनिधाय विधाय च सज्जं
धनुरनुजेन समं समीकाभिमुखेन दशमुखेन गुप्तमुत्तरं
गोपुरमुत्तरङ्गो बलैरुपरुरोध।

अत्याकुलां हरिबलैरवलोक्य लङ्कां
दत्तार्गलेषु दशकन्धरकिङ्करेषु।
आरक्षकैस्त्वरितमस्तकराजधान्या-
मुद्घाटिताभिरदभाविकवाटिकाभिः॥ ३२॥

ततश्चपाश्च लक्ष्मणाग्रजः सुग्रीवेण सह सुवेलाचलकूट-
मधिरूढस्त्रिकूटावनीधरचूडामणिं सिंहलद्वीपकमलकर्णिकां
निर्म्माणकौशलीं विश्वकर्म्मणो निवेशदरीं निशाचरहरीणां

अनारतबन्दीकृतामरपुरन्ध्रीबाष्पनदीमातृकोपवनसीमान्तां सीमान्तरात् निरन्तरसेवासमागतदिक्पालमातङ्गमदाम्बु-पङ्किल बाह्याङ्गणोत्सङ्गां लङ्कामवलोकमान स्तत्रैकत्र समुन्नतं सौधमधिवसन्तं सन्तमसमिव सदेहबद्धमन्तिकचरोद्धृत विमलमुक्तातपत्रमिषात्तारकेण विभावरीपतिनेव सेव्यमानं वैमानिकवधूविधूयमानचामरद्वन्द्वशोभितमभितश्चलितमन्दाकिनीपरीवाहमिवाञ्जनाचलमखिलजगद्विजयवर्णावलीमति-निर्णायकैरनेकविधसमीकाभिघातमग्नभग्नै रावणविषाण कुलिशाग्रैरुत्कीर्ण विशालवक्षःस्थलफलकमानीलतमालसच्छायमाच्छादिताभिनवलोहितपटमापाटलसन्ध्यारागबन्धुरङ्कन्धरमिव ददर्श दशकन्धरम् ।

कोपादुत्पतितस्तदा हरिपतिः कोटीरमुत्पाटितं
चक्रे नैऋतनायकस्य सुदृढीचक्रे च वै भीषणम् ।
युध्वा च प्रथमावमान कुपितैनैतेन बुध्वा ततो
मायामस्य जगाम कोमलगुणग्रामं स रामं पुनः ॥२३॥

ततस्तस्माद्दसोपलब्धविधिना दाशरथिना समामन्त्र मन्त्रिभिः सममादिष्टः साधिष्टभुजशौर्यशाली वालिनन्दनः सलीलं सालमुल्लङ्घयन् लङ्कां प्रविश्य नृशंसमिति शशंस निशिचरपतिम् ।

सोऽहं प्लवङ्गमपतेस्तनयस्त्वदीय-
निश्वासरोधिनिजबालधिमण्डलस्य ।
कालस्य दूषणखरत्रिशिरोमुखानां
पौलस्त्य ! मां रघुपतेरवधेहि दूतम् ॥ २४ ॥

रक्षःपते ! रघुपतेर्नयनं तृतीय-

मास्कन्दनीयमितिहा मनुषे कलत्रम् ।
अम्भोजमित्यलिकसम्भव मचि शम्भोः
मन्दाकिनी मधुकरस्तु यथा मदान्धः ॥ ३५ ॥

किञ्च ।

एकं हैहयसम्भवात्परिभवान् म्लानं द्वितीयं पुन-
र्दैत्येन्द्रा विनयात्तृतीयमपि मे ताताहिताद्दैक्रतात् ।
इत्थं त्वच्चरितैः पितामहसुखान्येकं विनैवाभवन्
तच्चैकं न विधेहि दाशरथये देया त्वया मैथिली ॥३६॥

कौवेरस्य तु पुष्पकस्य हरणं कैलासविक्षेपणं
दिक्पालाक्रमणाञ्च जल्पसि मुहुः किम्वा यशस्तावता ।
वेषं संयमिनो विधाय विजने देवीं वने जानकीं
वेगादाहरता त्वयाद्य रचितां वीरव्रतस्योचितम् ॥३७॥

किं बहुना ।

पूजोपहाररचनाय पुरा पुरारे-
श्छिन्नेषु मूर्द्धसु नवस्तवशेषितं यत् ।
देवस्तदद्य कुतुकी दशमं शिरस्ते
रामो बलिं रचयितुं रणदेवतायै ॥ ३८ ॥

एवमरुन्तुदभाषणरोषणेन रावणेन गृह्यतामयं निगृह्यतामिति सरयमादिष्टानालम्बितभुजप्रकोष्ठानाशरांश्चतुरश्चतुरोऽयं भुजङ्गानिव विहङ्गाधिपो गृहीत्वा भुवि निपात्य चैतान् पादाहतेन प्रासादशृङ्गमपि भिन्दन्नविन्दन्नात्मनः प्रतिरथं पङ्क्तिरथभुवो विवेश निवेशम् ।

रघुतनयस्ततो विदितरावणदुर्विनयः
कुपितमना मनागिव दधे कुटिलां भृकुटीम् ।

अथ परिवव्रुराशरपुरं हरय: सरयं
युगविगमे यथा युगपदम्बुधि मौर्वशिखा: ॥ ३९ ॥
ततो मदपरिप्लवत्प्लवगवीरसंरम्भया
क्षणक्षुभितकौणपप्रकरपाणिकोणाहत: ।
रवैरधिकभैरवैरुपरुरोध रोदोन्तरं
तरङ्गितघनाघनस्तनितबन्धुभिर्दुन्दुभि: ॥ ४० ॥

तेन च समन्तत: कन्दलयता दलयतेव जगन्ति दुन्दुभिनिर्घोषेण रोषेण च प्रेर्यमाणा: केसरिण इव गिरिकन्दरान् मन्दिरान् निर्गत्य गत्यन्तराय सन्धाय कान्यपन्यानीवा निमित्तान्य नवलोकमाना विमानाधिगतविबुधसीमन्तिनीभि: सह विजिहीर्षयेव प्रस्थानसमयपरिम्लानमुखी: सुमुखीरप्यगणयन्तो निरन्तरज्वलितकोपानलनयनकोणकणालातशतनिपातवित्रासचलितनिजवारणानिवारणावेशपरवशा: दिशामुखमुखरितशिवारवास्रेडितव्याकुलीकृतकुलमहीभ्राङ्गभ्रायतपच्चविक्षेपकृतपताकानिकाय पुनरुक्तसमुत्तुङ्गशताङ्गसङ्घातपरिगता नितान्तनिशिता कृतान्तदंष्ट्राखरतरनखरपट्टीसप्रासपरशुगदामुसलशक्तितोमरमुद्गलपरिघद्रुघणकृपाणधारिणो दारुणा जगरसन्तानसंवीता इव विन्ध्यकूटा व्यूढातिकरालकालायसकङ्कटा विकल्पा इव कल्पाम्बुदानां व्यूहाय इव कालरात्रे विवर्त्ता इव कलिकालस्य च भयङ्करा: समराङ्गणमवतारयन्त: समीरयन्तो वीरवादानादाय च शरासनमासारैरिव गिरिमम्भोधरा दूरापातिभि: शिलीमुखैर्बलीमुखबलमखिलमक्षोभयन्त रक्षोभटा: ।

ततो धुतनखायुधस्त्रुटपरिव्रुटत्तोमरः
शिलानिहतमुद्गरः शिखरिभिन्नमत्तद्विपः ।
स्वपक्षविजयैषिभिर्दिवि सुरासुरैराकुलै-
रलक्षि हरिरक्षसामतिभयङ्करः सङ्गरः ॥ ४१ ॥

क्रमेण च कुपितकपिवीरविदूषितनैऋतभुजप्रतापानल इवास्तं भजति भगवति भानुमति मथितायुधयातुधानगलनालप्रणालपरिवाहि लोहितनदीपूर इव विदूरमन्तरित हरिदाभोगे सन्ध्यारागे विक्रान्तहरिनखाक्रान्तदन्तावलविपुलकुम्भस्थलमुक्तमुक्ताकलाप इव वियति विजृम्भमाणे ताराङ्गणे रणरभसचलितरथगजतुरगपदातिपादाहतविश्वम्भरान्तराल जनुषि रजसीव भुवनमाक्रन्दति तमसि तामसोचरेष्विव सशोकेषु चक्रवाकेषु दाशरथिबल इव प्रमदाकरे कुमुदाकरे ।

आसारधारां प्रकिरन् शराणामाश्वासयन्मानसमाशराणाम् ।
वीरो हरीन् संयति मेघनादो विव्याध हंसानिव मेघनादः ॥ ४२ ॥

रणे तदनु दारुणे रभसमङ्गदो रावणे-
र्दुमेण महता हतःस्वथधुरीणयानव्रजम् ।
शितेन शतकोटिना शिखरिकूटमिन्द्रो यथा
ममाथ च रथं मनोरथमपि क्षणाद्रक्षसाम् ॥ ४३ ॥

वियत्तले तदनु विलीयमायया
सलक्षयन् रघुतनयं सलक्ष्मणम् ।
अजिह्मगानधिगतजिह्मगाकृतीन्
अमर्षतः समिति ववर्ष रावणिः ॥ ४४ ॥

लक्ष्मणानुगतं रामचन्द्रं राहुभयङ्कराः ।

बबन्धुर्दीर्घपातमा बन्धच्छिदममी शराः ॥ ४५ ॥

यावद्याति पुरं पुरन्दरजयी यावद्गताशाद्रया
सीता पुष्पकवासिनी रघुसुतौ दृष्ट्वा पुरः शोचति।
तावत्ते गलिताः सुपर्णगरुतां वातेन वाताशना
दीप्तौ चन्द्रदिवाकराविव तमोमुक्तौ ततो राघवौ॥४६॥

दुर्वारे तदनुद्वयोश्च बलयोरुज्जृम्भमाणे रणे
धूम्राक्षं भुजतः प्रकम्पनमथद्वेधा व्यधान्मारुतिः।
तारेयोऽपि च वज्रदंष्ट्रमचलानीलः प्रहस्तं बला-
त्तत्वं दृशकन्धराय चकितैराख्यन्मशास्त्ररैः ॥ ४७ ॥

अथ तदानीमनीकिनीनाथवधकोपोदयाद्धायोधनात्कण्ठो दशकण्ठः सकलजगदण्डभरितजयानकभयानकनिनदबधिरिताशेषशेषाहि लोचनो रोहिणुजिष्णुकोदण्डधरः सलिलधर इव सुमेरुशृङ्गं समुत्तुङ्गं रथमलङ्कुर्वन् सर्वतश्चलितसकलचतुरङ्गसङ्गतया लङ्कयेव स्वयं अनुगम्यमानः क्रमादतिक्रम्य पुरतो रणं पुरतोरणादलितमालोकयत निखिलमपि वलीमुखबलम्।

जैतारमाहवमुखे दशदिक्पतीनां
दृष्ट्वा पुरो दशमुखं रघुनन्दनस्य।
श्लाघावशेन न चचाल शिरः परन्तु
सव्येतरं भुजशिरोऽपि समीक्ष्य लक्ष्यम् ॥ ४८ ॥

अथ मदगर्जितैरधिकतर्जितदिक्करिभि-
र्दशवदनस्तदा दशदिगन्तरमन्तरयन्।
समरमुखे सखेलपदचंक्रमतो विदधे
हरिकुलमाकुलं जलधिमादिवराह इव ॥ ४९ ॥

अनन्तरमनीकास्कन्दकन्दलितामर्षं वर्षन्तं गिरीन् हरीणामधिपतीननिनिष्ठुरेण मुष्टिना गाढमभिनिघ्नन्तं हनूमतममन्दलाघवाक्रान्तध्वजकिरीटाञ्चलं नीलमपि निखिलजगज्जिता महता बलेन वातूल इव तूलजालं कपिकुलमपसारयन्नविरतशरासारवर्षिणमभ्यमित्रीणं सौमित्रिमपि शक्त्या गाढमुरसि विव्याध क्रव्यादाधिपतिः ।

अवकीर्य दाशरथिरस्तुभरै-
रनुजं पुलस्त्यतनुजस्य शरैः ।
युगपद्व्यधात्करुणवीररसौ
युधि शोकहर्षं सकलस्य बलम् ॥ ५० ॥

आधूय मोहमहितान्प्रथमाय यावत्
सौमित्रिरेष समुदस्यति तावदेव ।
पौलस्त्यमेष परिभूय परं तदीयान्
प्राणान् मुमोच दयया न मुमोच बाणान् ॥ ५१ ॥

प्राप्य तत् प्रथमं युद्धे पराजयमुद्वे जयन् ।
दशाननः पुरीं प्राप दिनदीपदशाननः ॥ ५२ ॥

प्राबोधयत्तदनु पङ्क्तिमुखः प्रयातुं
कालं विनापि च कथञ्चन कुम्भकर्णम् ।
आदिश्यतः स च विभोरपुनः प्रबोध-
संवेशधाम समराङ्गण माजगाम ॥ ५३ ॥

आगतञ्च तमञ्जनाचलनिकाशमाकाशतलभ्रमितत्रिशूलं शूलधरमिव जगत् क्षयोद्युक्तं नक्तञ्चरमवलोक्य शाम्यत्सहजभुजतेजोविशेषमशेषासु दिक्षु धावमानं पवमानचलितजलदपारिप्लवत्प्लवगबलमङ्गदो धीरमवादीत् ।

कपय: क्व कनीयानां क्वापि सेयं विभीषिका ।
अभूदभूतपूर्वं व: प्राकृतं भयवैकृतम् ॥ ५४ ॥

अथ हरयोऽपि सरयमनुनयसङ्गतमङ्गदवचनमवधारयन्तो धारयन्त: समरसम्नाह्यन्दिग्भागा इव प्रतिनिवृत्ता: प्रयत्नाश्रयमिवैरावणं रावणानुजं विन्ध्याचलमिव युगान्तानिला: समन्तादाहृतैर्गिरिभिस्तरुभिरप्यवाकिरन् ।

छिन्ना: संयति पुष्पिता: क्षितिरुहास्ते रक्षसो वक्षसि ।
श्लिष्टे पटवासपांसव इवालीयन्त चूर्णीकृता: ।
मुक्ता ये धरणीधरा मुहुरमी तद्बाहुभङ्गट्टनात्
प्रत्याहृत्य परं प्रहर्तुरभवन् खेदाय भेदाय च ॥ ५५ ॥

ज्वलदनलं त्रिशूलमुपरिभ्रमयन्नमयन्
नयमवनीमनीकमदखेलनदुर्ललित: ।
सपदि बभञ्ज नीलमृषभं शरभञ्च बला-
दहरत गन्धमादनमरुन्ध गवाक्षमपि ॥ ५६ ॥

ततश्च सहजबलचापलाधिगतलाघवं राघवं शरणमभ्युपायं राघवानीकमाश्वासयन् विश्वाधिकविपुलभुजवीर्य्यो विकीर्य्यद्विषति सर्वत: पर्वतान् विधाय विचित्रमति चिरं युद्धं नक्तञ्चरविमुक्तधाराधरवर्ष: कुलिशदारित इव कुलभूधरो धरायामचेतन इव पपात हरिकुलपति: ।

परिगृह्य तं झटिति बाहुपञ्जरे
चलिते पुरं तदनु रावणानुजे ।
अविनीत वालिकृतमद्य न: प्रभो-
रयश: प्रमृष्टमिति हृष्टमाशरै: ॥ ५७ ॥

तत्र विचित्रकुसुम परिमलशिशिरोपचार सचेतनोऽग्रीव

सुग्रीवनखमुखाकलितशूर्पणखामुखानुकारः सचमत्कारमुत्प्लुत्याचिरगतमेनमनालक्ष्य वैलक्ष्यतः प्रतिनिवृत्तो विहृत्तोदस्तारकेक्षणः क्षणदाचरः प्रतिक्षणमतिक्षीवतया प्रतिपक्षबलमिव स्वपक्षबलमपि भक्षयन् लक्षयन् सौमित्रिमद्रिशिखरान् विमुञ्चन्नेवायमञ्जसा राममाजगाम।

भिन्दन् शूलमथार्धचन्द्रमुखतो वीरो रघूणां पति-
र्बाणानत्र मुमोच वालिविपदो मारीचमर्मच्छिदः।
आलोक्याथ स तान्विदारितशिखानच्छिन्न किञ्चित्करा-
न्वायव्यं पुनरैन्द्रमप्यरिबभूवैधव्यधुर्यं दधे॥ ५८॥

रामास्त्रोद्दलितेषु राक्षसपतेरङ्गेषु तुङ्गो भुजः
प्रागेको निपपात मन्दर इव प्रत्यर्थिसेनाम्बुधौ।
सिन्धौ निष्पतितः परोऽपि दहशे सेतुर्द्वितीयो यथा
छिन्नं व्योम्नि शिरस्तुरीयमभवत् कूटं त्रिकूटस्य च॥५९॥

तदनु तदनुमोदभरितहरिबलकोलाहलाकर्णनविदितकुम्भकर्णबधपरिम्लानमुखेन दशमुखेन सहोदरमहोदरमहापार्श्वौ सहायौ विधाय समादिष्टाः कुमाराः नरान्तकदेवान्तकातिकाय त्रिशिरसः पितुर्निदेशान्निवेशमिव पलपतेः प्राविशन्नमी समीकभुवम्।

अजनि पुनः समीकमनयोरुभयोर्बलयो-
स्त्रुटदलिते मुखे च यदनुज्झितरोषभरम्।
अमरमृगीदृशामपि यदाशयपूर्तिकरं
समरसमुत्सुकेन मुनिना यदहृष्टचरम्॥ ६०॥

ममाथ शैलैरथ वालिनन्दनो
नरान्तकं संयति वानरान्तकम्।

हनूमता सोऽपि हतः सुरान्तकः
पुरान्तकेनेव रुषा पुरान्तकः ॥ ६१ ॥

अनन्तरमसमसमरशीलेन नीलेन निहते महोदरे मारुतिमथितशिरसि त्रिशिरसि विशसितेषु महापार्श्वादिषु वाहिनीपतिषु निर्भरविषादरोषपरवशो निशाचरः सकार इव तमोनिकायः सरभसमतिकायः समागत्य वृत्रासुर इव सुत्राम्णा सुमित्रासुतेन सह वितेने विचित्रमायोधनम् ।

स च सुचिरं नियुध्य तमवध्य इतीव वरा-
दनिलगिराविबुध्य पुनरस्त्रमधत्त विधेः ।
दलितमनेन तद्दिवि समुत्पतितं जगता-
मतनुत राहुभीतिमधिकामतिकायशिरः ॥ ६२ ॥

अनुनीय रावणिरशो विधुरं
पितरं दधत् पृथुमशीकधुरम् ।
सरथी समेत्य सधनुःशरधि-
श्वलितश्चमूभिरधिदाशरथी ॥ ६३ ॥

अधिसमरमरातिजयमनोरथाय रथाभिरक्षायै रक्षांसि परितः प्रकल्प्य प्रतर्प्य च हविषा प्रदक्षिणशिखावन्तं मन्त्राधिगतानि विचित्राण्यस्त्राणि दधानस्तिरोधानगत एव शितमुखैः शिलीमुखैर्निर्माय निखिलमर्माहतिं निस्त्रपः शक्रमः क्रव्यादो व्याध इव हरीन् विधुरीचकार ।

सहलक्ष्मणं तमपि दाशरथिं
परुषो निदाघ इव पद्मसरः ।
विकलाशयं विधुरसत्त्वमयं
विरचय्य धाम स जगाम शरैः ॥ ६४ ॥

अताकॅभवने जमि नृपितरामचन्द्रयुतौ
विमुच्य सति निर्गते विशिखवृष्टिमस्मिन् वने।
अदोमनःमस्फुरत्कुमुदमस्तनीलोत्पलं
समुत्तरलजीवनं समभवत्तदा वाहिनी ॥ ६५ ॥

अचलमथ सलीलमौषधीनां
हरति हनूमति जाम्बवन्नियोगात्।
विचलितमभवद्बलं विशल्यं
विबुधमनोऽपि धूतशोकशल्यम् ॥ ६६ ॥

तेन पुनः सहजतेजोभरितेन दावानलेनेव वानरबलेन दह्यमानां दरीमिव पुरीं विहाय पञ्चाननाविव पङ्क्त्याननिर्देशतस्तलितमखिलरिपुप्रकम्पनमकम्पनमाहतप्लवङ्गसङ्घं प्रजङ्घञ्च अङ्गदभुजप्रतापानलशलभावुभावपि निशम्य निशम्य च द्विविदमैन्दावदारितौ महारथौ शोणिताक्षयूपाक्षावपि कोपाक्रान्तपरुषसंरम्भौ कुम्भनिकुम्भौ समुत्तस्थतुः बाहुं सुबाहुमारीचाविव राघवभुजाभ्यां सुग्रीवहनूमद्भ्यामद्भुतं युद्धमतनिषाताम्।

भूमौ ततः प्लवगराजभुजेन बिद्ध-
मालोक्य कुम्भमसहन्विरहं तदीयम्।
शोकादगादनिलसूनुहतो निकुम्भ-
स्तन्नामयुक्तममरीकुचकुम्भमेव ॥ ६७ ॥

ततः कौणपपतिनियुक्तं युक्तमखिलवाहिनीभिराहवाटोपमखर्वं खरात्मजं मकराक्षमैक्ष्वाकशरोऽपि विपक्षमपि सपक्ष इव समचनयज्जनयितुः।

कृत्वा मूर्द्धनि शासनं पितुरथो गत्वा रणं रावणि-

हत्वा तत्र महाभुजो हुतभुजं छित्वा महास्त्राणि च ।
स्थित्वा व्योमनि मायया ग्ररचयन्त्यक्त्वा च भित्वा चमूं
बुध्वा राघवकोप माप सहसा लङ्कामलं कातरः ॥६८॥

ततः प्रतीचः प्रतिहराद्यं स प्रातिहारिको निर्गत्य निकृत्यासिना काचिदाञ्जनेयस्य पुरतो मायामयीं मैथिलीमाकुलीकृतमनसि तस्मिन्नाकस्मिकमिदमतथ्यमपि तथ्यमेव बुध्वा चिराय युध्वा निराशे प्रतिनिवृत्ते विद्विषि विपक्षपशुविशसनारम्भि निकुम्भिलामासाद्य सद्य एव प्रावर्त्तत सत्रमतिविचित्रम् । तदनु हनूमतः प्रतिनिवृत्ताद्दुर्गमेतदाकर्ण्य विशीर्णमानसो मानसचर इव वज्रनिर्घोषाद्विषादाकुलो राजहंसः संसदि निपत्य सौमित्रिणा समाश्वास्यमानः सकरुणं निश्वस्य विश्वस्य पतिरपि विधुरं व्यलापीत् ।

जन्म तदत्र भवती जनकस्य यज्ञे
देव्याश्चिराय धरणेररणेः शिखेव ।
वंशे मनोरपि वधूरभवन्निमन्य-
द्रामस्तवापि विधिना रचितोऽभिरामः ॥ ६९ ॥

यत्नो मुधा भवति यत्र समीरसूनो-
र्नीलं नलोऽपि नवसेतुनिबन्धनाय ।
दूरे च पावकशराद्दुरतिक्रमोऽयं
तत् केन शोकजलधिस्तव लङ्घनीयः ॥ ७० ॥

इत्यादि परिदेवमानमेनं विदिता शरमाशा विशेषो विभीषणः समागत्य देव ! भवतोऽपि किमिदमस्थाने दीनमवस्थानम् । निरन्तराय मखनिर्वर्त्तनाय पुरन्दरारिणा

कृतं कृत्रिममेतदित्यवधार्य्य धारय मनसि धैर्य्यमित्यभिधाय तद्वधाय लक्ष्मणं तत्क्षणमेव पुरस्कृत्य निकुम्भिलामुपरुरोध।

हरिकुलारवतस्खलितस्ततो
गिरिदरीकुहरादिव केसरी।
अपरिपूर्य्य रणाहवमाहवं
स विदधे बलशासनशासनः॥ ७१॥

वातूल इव तूलानां वानराणां रणाजिरे।
विद्रावणस्ततो माया विद्रावणसुतोऽभवत्॥ ७२॥

अनुपदमनीकिनीनाथनिधनसंरब्धतरं संवर्त्तप्रवृत्तमिव कृतान्तं समराङ्गणमापतन्तं स्यन्दनगतं तं संक्रन्दनजितं गन्धवाहनन्दनस्कन्धवर्त्ती सौमित्रिः प्रवर्त्तितशितशरधाराभिः शतधारपाणिरिव जम्भमस्तम्भयत्।

परस्परमदोत्कटं प्रचुरवीरवादोद्भटं
पतत्त्रुटितकण्टकं प्रतिहतास्त्रमस्त्रेण च।
जगत्त्रयभयावहं जयपराजयागोचरं
वितेनतुरुभाविभाविव तदारणं दारुणम्॥ ७३॥

शतधारकठोरशिखैर्विशिखैः
शतधा विरचय्य शरासगुणम्।
विदधे विबुधेशजितं समरे
हतसारथिमप्यथ दाशरथिः॥ ७४॥

यदुचितमहो मायाशीलस्य शक्रजशालिनः
सदृशमथवा युक्तं नक्तञ्चरेन्द्रसुतस्य यत्।
शतमखजितः शौर्य्यं यद्वानुरूपमथात्मन-

स्तदभूत तथा मन्दो मन्दो दशेतनयो रणे ॥७५॥

अनुपदमभिषिषेण अभिषेण नवति विभीषणे तेन मुक्तां शक्तिमर्धचन्द्रेण दारयन् अपारयन् सोढमदसीयमविनयममर्षाकुलः सौमित्रिरमोघं माघवतास्त्रममुञ्चत् ।

पतति स्म तदथममस्त्रमुज्ज्वलं
सशिरस्त्रमिन्द्रजयिनस्ततः शिरः ।
अनुपुष्पवृष्टिरवनौ दिवौकसा-
मथ बाष्पवृष्टिरमरारियोषिताम् ॥ ७६ ॥

श्रुत्वा शक्रजितः सुतस्य निधनं शोकेन रक्षःपतेः
क्रान्तं निश्वसदश्रुपूरभरितं क्रन्दच्च फूत्कारि च ।
कोपेनाथ विपाटलं कुटिलितभ्रूवल्लिवृत्तेक्षणं
जज्ञे दष्टघनोष्ठमट्टहसितोद्वृत्तं समस्तं मुखम् ॥ ७७ ॥

अनन्तरमपाक्रान्तासु सुविक्रान्तेषु पुरन्दरारिमुखेषु नन्दनेषु निहतेषु कुम्भकर्णादिषु भ्रातृषु विध्वस्तेषु प्रहस्तपूर्वेषु सचिवेषु व्यतीतेषु विरूपाक्षप्रभृतिषु सेनापतिषु कपिविमर्दनेन विशीर्णे भवति निखिले बले समन्ततः पौरवधूजनपरिदेवनोत्तरङ्गायां लङ्कायामातङ्कातिशयरोषणो रावणस्तत्क्षणमेव हर्यक्ष इव हरिणीं धरणीसुतां जिघांसुरन्तिकगतेन मन्त्रिणा निवार्यमाणः सारथिना विधिना च संचोदितो दाशरथिविजयविहितसङ्गरः सङ्गरभुवमवततार ।

कोपादसौ परिघयष्टिकुठारकुन्त
चापासिगदहिणशक्तिकपाणपाणिः ।
एकोऽप्यनेकमुखबाहुतया समन्त-

र्णीको यथा समिति लोचनगोचरोऽभूत् ॥ ७८ ॥

अलक्ष्यत सरण्डमामधिपतिः कृपार्यं मुहुः
प्रहस्य विनिपातयन् प्लवगमण्डलीमौलिषु ।
अयं तव तवायमित्यधिसमीकमेकैकशो
वरानिव विनिर्दिशन्नमरवारवामभ्रुवाम् ॥ ७९ ॥

तदनन्तरमक्षौहिणीक्षोभकन्दलितरुषमतिपरुषविशिख-दलितध्वजमर्द्धचन्द्रनिकृत्तधन्वानमस्त्रधारावदारितसारथि-मतिविस्मयनीयकरलाघवं राघवानुजममर्षावेगमुक्तया शक्त्या मूहूर्त्तमिव मूर्च्छानिमीलितमुपराग इव कमलाकरमातताम यातुधानपतिः ।

आलोक्य दीनमनुजं हृदि शक्तिघाता-
च्छोकेन विद्धहृदयः सुतरां स रामः ।
कोपेन चापमथ कुण्डलयाञ्चकार
लङ्कापतेरपि ललाटलिपिं विधाता ॥ ८० ॥

अवकीर्य्य दाशरथिरम्बुजलै-
रनुजं पुलस्त्यतनुजञ्च शरैः ।
युगपद्व्यधात्करुणवीररसौ
युधि शोकहर्षशबलञ्च बलम् ॥ ८१ ॥

वलयितचित्रचापविनिवारितपङ्क्तिमुखे
विसृजति राघवे विशिखवर्षममर्षवति ।
अरिषु न कश्चिदप्यथ निवृत्य गतः समरा-
दमरविलासिनीषु नच काचिदलब्धवरा ॥ ८२ ॥

अथञ्च पुनरञ्जनीसुतसमानीतमहौधरमहौषधिजीवितानजाश्चिमसुखलब्धमनोरथः समेधमानमानसः समर-

कौतुककोपलम्भसंरम्भोदञ्चितपुलककञ्चुकिताकृतिर्दाशरथि-रधिसङ्गरममरसारथिना नीतमतिविशङ्कटङ्कमपि रथं क-ङ्कटमप्यनुग्रहाय शक्रतोऽग्रहीत् ।

अन्योन्यस्य सहर्चलक्ष्यमिलनादालक्ष्यशौण्डिर्ययो:
श्लाघाशक्तिसमुन्मिषत्पुलकयो: सम्भावयो: साहसे ।
जाते जीवितसङ्कटेऽपि हसतो मूर्च्छासु विश्राम्यतो-
रश्रान्तं रघुवीरपङ्क्तिमुखयोरासीदसीमा रणः ॥ ८३ ॥

अथ तयोरश्रान्तमुक्तदिव्यास्त्रयोराखण्डलवृत्तनिभयो-रालूनेषु मार्गणेषु अभङ्गुरपरस्परविजयमार्गणेषु बाणेषु विच्छिन्नेषु धनुर्गुणेषु अव्याहतसहजसाहसगुणानिक्रान्तेषु धुरीणेषु यानेषु निरपायसमराभिहतिनिभिन्ने सांयुगीने च रथे परस्परगर्वैकल्पविजयमनोरथमजायत भुजायतशोध-नमायोधनम् ।

तूणी मुखात्त्वरितमुद्धरणे गुणेन
संयोजनेऽप्यथ शरस्य विमोचने वा ।
शक्तावलोकितदशास्य इवातिवेगा-
ल्लोकैन राघवकरस्थिरमालुलोके ॥ ८४ ॥

अर्धोदीरितवीरवादमहरद्रामो यदस्त्रैः क्षणात्
तेनैवाङ्कुरता मुखेन जगदे शेषश्च लङ्कापतेः ।
साम्ये सत्यपि चातुरीभिरुभयोर्धानुष्कमायाविनो-
र्विच्छिन्नाननदर्शनेन समभूद् व्रीडारणे रावणे ॥ ८५ ॥

दशाननशरक्षतिक्षरदसृग्झरीबुद्बुदै-
स्तरङ्गितमहेन्द्रकपटकसहस्रचक्षुःपथः ।
रणे रघुकुलोद्वहः क्षणममानि वैमानिकै-

यथा द्रुमपतिर्गणो बलवता कर्णीयेषणाः ॥ ८६ ॥

तदनु वारुणेन वैश्वानरं वैनतेयेन वातन्धयं वायव्येन वारिदं नैशाकरेण तामिस्रं माहेन्द्रेण दानवं वैष्णवीयेन माहेश्वरञ्च परस्परमेवमस्त्रमस्त्रेण भिन्दानयोरनयोरनिशमाहवाग्रहादविदितान्यहानि सौम व्यतीयुः ।

अस्त्रास्त्रि सकौतुकोऽपि दयितां सञ्चिन्त्य चिन्ताकुला-
मस्त्रेण ज्वलता विधेरपुनरुक्तमेवं निमेषेण सः ।
मूर्ध्नः कन्दलितान्मुहुर्मुहुरवच्छेदेऽपि लङ्कापते-
रातङ्केन समं समस्तजगतां चिच्छेद सीतापतिः ॥ ८७ ॥

रक्षःपतौ पतति लब्धमनोरथाना-
मातन्वतां दिविषदामथ पुष्पवर्षम् ।
श्लाघापदं समजनिष्ट परं न रामः
कामोऽपि चाकलितशूर्पणखाविकारः ॥ ८८ ॥

अनन्तरमालिङ्गितवसुन्धरं शरतल्पमधिशयानमधिगतनिषङ्गोपधानं यातुधानपतिमधिगत्य निपत्य च सोदर्याहार्य्यसौहार्दसुलभवैधुर्य्यः कदर्य्योऽहमिति विहितनिजदूषणो विभीषणश्चिरतरं विललाप ।

अयि समसुखदुःखैरन्वितं बन्धुवर्गैः
सहजमपि भवन्तं मुञ्चतः साहसेन ।
कुलविशसनहेतोः कूटधर्मानुवृत्ते-
र्दशमुख मम यावज्जीवमासीत्कलङ्कः ॥ ८९ ॥

आर्य्यस्य रक्षितुमसूननुजः स एकः
प्राणानमुञ्चत परं युधि कुम्भकर्णः ।
त्वज्जीवहृत् स्वयमहं मम जीवहेतो-

रथ्यापि हन्त सहते हनको विधिर्माम् ॥ ९० ॥

इत्येवमस्मिन् विलपति विदितवृत्तान्ता शुद्धान्ताकर्ण-धामारटन्तीभिरन्तरितयूथपाभिः करिणीभिरिव तरुणीभिः समं समापत्य मध्ये समरमापतितमशनिहतमिव मन्दरं दशकन्धरं समीक्ष्य निहतोपघ्नेव लता निपतन्ती विल-पन्ती नाथ नाथेति विषादाहता दयितविधुरीकृतकुररी वा मन्दं चक्रन्द मन्दोदरी ।

या वीक्षिताजनि पुरा यमराजधानी
वीर त्वया निखिलदिग्विजयोत्सवेषु ।
तामद्य दुर्विधिबलेन समस्तलोक-
साधारणः पुनरुपैष्यसि हा किमेकः ॥ ९१ ॥

जनकः स्वयं दनुजवंशनायको
दयितो जगत्त्रितयजैत्रशासनः ।
तनयः पुरन्दरजयीति गर्विता
विधिनाहमेवमधुना विडम्बिता ॥ ९२ ॥

राजन्य धर्मविदुषोऽपि रघूद्वहस्य
हत्वा यथाग्रजमथानुज पट्टबन्धः ।
आरभ्य वालिनमयं कथमाविरासी-
दिक्ष्वाकुवंशसहजः कथमेष धर्मः ॥ ९३ ॥

अहह निहता लङ्का बालानलेन हनूमतः
परमवनिजा पातिव्रत्यानलेन भवानपि ।
सुखमहमिहासीना शोकानलेन यदीदृशे
प्रभवति न मां हन्तुं प्रायः स एष चितानलः ॥९४॥

तदहमिदानीं सायन्तनसमय इव सवितुः प्रभा भगवति

प्रविश्य जातवेदसि चन्द्रिकेव चन्द्रमसं तड़िदिव तड़िद्वन्तं भवन्तमनुसरन्ती निर्वापयामि निरन्तरविरहदहनदह्यमानमात्मानमित्यादिकरुणपरिदेवनवतीं प्रजावतीं निर्वर्त्य निर्वर्त्य च निशिचरपतेर्यथाविधि निजाज्ञया पितृमेधसमेतं सविधमेधमानविषादं विभीषणमशेषराज्याधिपतिं विधातुमखिलतीर्थोपहृतैरम्भोभिरम्भोधर इव दावानलाकुलं वनस्पतिं रघुपतिरभ्यषिञ्चत् ।

अथ दशरथनन्दनाभिषेका-
दधिगतराज्यपदो विभीषणोऽयम् ।
अनुदिनमभिवृद्धमण्डलोऽभू-
त्करुणाकरामृतपूरणादिवेन्दुः ॥ ९५ ॥

नीतामुदीक्ष्य निभृतेन विभीषणेन
सीतामुदारगुणशीलवतीं सतीनाम् ।
देवस्य तत्क्षणमभूद्दशकन्धरारे-
रानन्दशोकरसबन्धुरमन्तरङ्गम् ॥ ९६ ॥

तदनन्तरमरुन्धतीव पवित्रचारित्रनिधिरधिदेवता पतिदेवतानामनादिपुंसोऽपि मर्त्यधर्मणः प्रत्यायनाय नायकस्य पुरन्दरमुखान् वह्निमुखान् पुरस्कृत्य भगवन्तमरविन्दासनमिन्दुकलेव पुनरुदेष्यन्ती तपनमिव दहनमवजगाहे ।

प्राविक्षदर्चिषि परं निजशुद्धिहेतो-
र्देवी पवित्रचरिता जनकेन्द्रपुत्री ।
अह्नश्चिरं हि यदपावनवस्तुसङ्गात्
युक्तं स्वयं तदमुना दमुना बभूव ॥ ९७ ॥

विशुद्धशीलामनलानुषङ्गाद्विदेहजां तत्र विलोक्य सीताम् ।
प्रभां पुनः प्रत्युषसीव पूषा प्रत्यग्रहीत् प्राग्रसरो रघूणाम् ॥९८॥

अथोदारधीरधिगतनिजप्रशंसाविधिना विधिना पुरः प्रदृश्यमानं विमानाधिगतमहारथं दशरथं प्रणिपत्य प्रतिपाल्य च शिरसि तदनुशासनं पाकशासनवरप्रत्युज्जीवितैर्हरिभिरनुगम्यमानः प्रमोदमानमनाः सुग्रीवेण सह सम्भाषणमाणो विभीषणं सकरुणमवलोकयन्ननुजेन च सीतया सममयोध्यामधिगन्तुकामो रामः खेचरं विमानमारुरोह किमपि कौबेरम् ।

आरुह्य पुष्पकमयं विदितानि तानि
लङ्कोपकण्ठदशकण्ठरणाङ्गणानि ।
सिन्धुं गभीरमपि सेतुनिबन्धनञ्च
सन्दर्शयन् सुगदृशं स जगाम रामः ॥ ९९ ॥

उपरि यथा यथा मणिविमानमुदञ्चति न-
स्तरणि तथा तथा विपुलतामुपयाति नभः ।
महीवलये तु पल्वलमवेक्ष्य महाम्बुनिधिं
पवनभुवं निवेद्य च हसन्ति परे हरयः ॥ १०० ॥

प्रिये विदेहराजनन्दिनि! विनतानन्दनमप्यतिशेते विमानवेगः ।

यद्यद्दूरे पुरः पश्यन्निच्छामि तव शंसितुम् ।
तत्तदन्वगपि द्रष्टुं तत्क्षणेनापवार्यते ॥ १०१ ॥

तरुणि धरणीसुते पश्य ऋष्यमूकोऽयं बिम्बाधरे पम्पासर इदं कम्बुकण्ठिकबन्धनिबन्धनभूरियं करभोरु-स्वरादिखलहस्थलमिदं मधुरालापिनि मम पर्णशालेयं

मत्तेभगामिनि ! मायामृगमृगयावनमिदं कुटिलायतकबरि ! गोदावरीयं कुम्भिकुम्भस्तनि ! कुम्भसम्भवायतनमिदं विधुमुखि ! विराधविध्वंसनवनमहीयं विपुलविलोचने ! महामुनेरत्रेराश्रमपदमिदं विदेहराजपुत्रि ! चित्रकूटोऽयमिति विविधाः कथाः कथयन्नेवायं भागीरथीपरिसरगतं भरद्वाजमुनेः प्रशान्तं पावनं तपोवनमायासीत् । अभाषत च मैथिलीम् ।

प्रसुप्तवह्निनिश्वासपारणा सुखितः फणी ।
कण्डूविनोदनीत्कण्ठो कण्ठीरवनखैर्मृगः ॥ १०२॥

तत्र भरद्वाजविहितविविधातिथेयः तथैव पदवीं दवीयसीमतीत्य पुनरयोध्यासविधमासीदग्रत एव हनूमदावेदितोदन्तं समागच्छन्तं अरुन्धतीजानि पुरःसरमजस्रमानन्दाश्रुजलविलुलिता लोकैरमात्यलोकैः परिगतमतिपावनतपोधनव्रतमाजानभक्तिर्भरितं भरतमवलोकयन्नतिवत्सलमना विमानावरोहणाय दशकण्ठरिपुरुदकण्ठत ।

यानं महाशयमवेत्य यथायथैत
तारापथादवतरत्यवनौ कुमारि ।
आसेदुषी सविधमद्य तथा तथाभू-
न्मादरेण भवतीमभिगच्छतीव ॥ १०३ ॥

इत्थं वद[illegible]न्द्रमुखीं सलीलं देवः प्लवङ्गाधिपदत्तहस्तः ।
विभीषण[illegible]ना पदव्या विमानतो मन्दमवारुरोह ॥११४॥

प्र[illegible]दुर्कं प्रणतमग्रतः पादयो-
र[illegible]दुपनयन् भुजाभ्यान्तरम् ।

अवेक्ष्य च तपः कृशं वपुरतीव वात्सल्यती
नवं नवमिव स्पृशन् न विरराम रामश्चिरम् ॥१०५॥
पश्यन् ननन्द भरतः परिरभ्य दोर्भ्यां
सौमित्रिमार्यसमदुःखसुखं वनेऽपि।
सोऽयं सुखोपनतराज्यपराङ्मुखाय
तस्मै पुनः सहजभक्तिपराङ्मुखाय ॥ १०६ ॥

अथ भरतोऽपि पुरतोऽभिवादितपूर्वजोपलालननिघ्नेन शत्रुघ्नेन समं सविनयं प्रणिपत्य जनकेन्द्रपुत्रीसुग्रनोकत्य सुग्रीवदशग्रीवानुजादीन् सावरोधवधूकान् यथोचिताभिरुपचर्याभिरभ्यर्च्याभ्यर्चितपुरोहितमामन्त्रितमन्त्रिलोकमालोकानुगृहीत पौरवर्गमग्रजन्मानं विमानत एव सबहुमानमनयदपनीतजनपरिश्रमं निजाश्रमम्। तत्र च सौमित्रि सीतासखो दाशरथिरतिलोभनीयवात्सल्यां कौशल्यामयशः शल्यजनितशोकातिरेकां कैकेयीमकृत्रिमस्नेहपरिष्वक्तां सुमित्रामपि क्रमादभिवाद्यचिरालोकरसनितान्तकन्दलितान्तरङ्गाभिरेताभिश्चन्द्र इव पयोधि वीचिकाभिः प्रतिक्षणं परिरभ्यमाणाभिः सलक्ष्मणः केवलमानन्दधुरमविन्दत।

अथाखिलजगत्पतेरपि रघूद्वहस्यादरा-
द्विधातुमभिषेचनं विचलता गुरोराज्ञया।
अनीयत समन्ततो हरिगणेन तीर्थं पुनः
विशङ्क्य हृदि मन्थरां न भजतागतिं मन्थराम् ॥१०७॥

अलङ्कृतः कृतमभिषेकमादरात्
अमात्यसंहृतिभिरवाप्य राघवः।

पुरोन्मुखः पुनरयमानशे रथं
मनोरथं स च भरतो महारथः ॥ १०८ ॥

तत्र च सेवाविचक्षणाभ्यां लक्ष्मणशत्रुघ्नाभ्यामभितो विधूयमानधवलवालव्यजनः परिजनाचारनिरतभरतोदस्तमणिविमलमुक्तातपत्रो विचित्रोपजातमनुजवेशचारुभिरारूढशताङ्गमातङ्गैरलङ्कृतैराशरप्लवङ्गपतिभिरनुगम्यमानः प्रवर्त्यमानशेषाक्षतकुसुमलाजोपचार पौरपुरन्ध्री कदम्बसौरभं चलितमञ्जुमञ्जीरमणिकाञ्चीवलय वाचाटित दशदिगन्तरां वाद्यमानमाङ्गलिकभेरीमृदङ्गशङ्खादिकविविधारवश्रवणासमर्थोच्चलितसामोदपौरसम्बाधां सौधान्तरगवाक्षचलिततरुणीकटाक्षलेखानीलोत्पलदामतोरणाभिरामरथ्यां तथाविधामयोध्यामाजगाम रामचन्द्रः ।

राज्यं स्वं समुपेयिवान् सविनयैरासेवितो भ्रातृभिः
सुग्रीवप्रमुखानपि प्रियसखान् स्वे स्वे पदे स्थापयन् ।
स्वच्छन्दः सुचिरं सुखान्यनुभवन् देव्या तया सीतया
रामः पालयति स्म कीर्त्तिविभवैरामोदिनीं मेदिनीम् १०९

कौलालाख्यमहाग्रहारमहिता कल्पेन संख्यावतां
मूर्द्धन्येन विशारदेन विधुना श्रीसोमनाथोदये ।
प्राग्भोजोदित पञ्चकाण्डमहितानन्दे प्रबन्धे पुनः
काण्डो निर्मित एकचूतपतिना षष्ठोऽपि जीयाच्चिरम् ॥११०॥

इति श्रीलक्ष्मणकविविरचिते चम्पूरामायणे
युद्धकाण्डः समाप्तः ।